

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

MÜSLÜMAN SEYYAHLARA GÖRE MİSİR
(NÂSİR-I HÜSREV, İBN BATTÛTA, EVLİYA ÇELEBİ VE
ŞİBLÎ NU'MÂNÎ ÖRNEĞİ)

TUĞBA ARSLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. AHMET TURAN YÜKSEL

KONYA-2024

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Tuğba ARSLAN		
	Numarası	21811001014		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslâm Tarihi ve Sanatları / İslâm Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Müslüman Seyyahlara Göre Mısır (Nâsır-ı Hüsrev, İbn Battûta, Evliya Çelebi ve Şiblî Nu'mânî Örneği)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Tuğba ARSLAN

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Tuğba ARSLAN		
	Numarası	21811001014		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları/İslam Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL		
Tezin Adı	Müslüman Seyyahlara Göre Mısır (Nâsır-ı Hüsrev, İbn Battûta, Evliya Çelebi ve Şiblî Nu'mânî Örneği)			

Bu çalışmada Müslüman seyyahların gözünden Mısır'ı incelemek amaçlanmıştır. Özellikle Nâsır-ı Hüsrev, İbn Battûta, Evliya Çelebi ve Şiblî Nu'mânî gibi ünlü Müslüman seyyahların eserlerinde Mısır'ın coğrafi, toplumsal, kültürel ve dini yapıları, kendi deneyimleri ve bakış açıları üzerinden Mısır'ı nasıl tasvir ettiklerine yoğunlaşmıştır. Çalışmaya konu olan ilk seyyah Nâsır-ı Hüsrev'in Mısır'a ziyaretinden başlanarak sonrasında İbn Battûta, Evliya Çelebi ve son giden seyyah Şiblî Nu'mânî'ye kadar 850-900 yıllık dönemdeki değişime, gelişime ve günümüze ulaşan bilgilere dair seyahatnâmeler incelenerek ele alınmıştır. Çalışmada her bir seyyahın Mısır'la ilgili izlenimleri, halkın günlük yaşamı, gelenekleri, mimari, kültürel ve dini yapıları, ele alınarak karşılaştırmalı bir bakış açısı sunmak hedeflenmiştir. Ayrıca çalışmada bu seyahatnâmelerin yalnızca tarihi kaynaklar olmadığı, aynı zamanda İslâm dünyasının farklı bölgeleri arasındaki bağlantıların anlaşılmasında nasıl referans noktası oldukları da değerlendirilmiştir. Çalışmada seyyahların takip ettiği rotaların başlangıç ve bitiş noktaları ile ilgili bilgiler verilerek ünlü gezginlerin şehirle ilgili ele aldığı benzerlik ve farklılıklar, anlatım tarzları hem kendi dönemlerine hem de Mısır'ın tarihi süreçteki önemine değinilmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde seyahatnâmelerin önemi üzerinde durulurken sonraki bölümlerde her seyyahın Mısır'a dair detaylı gözlem ve analizleri ele alınmıştır. Sonuç olarak, Müslüman seyyahların Mısır tasvirlerinin ortak noktaları ve farklılıkları karşılaştırılarak dönemin sosyal ve kültürel yapısına katkıları ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: İslam Tarihi, Mısır, Seyahatnâme, İbn Battûta, Evliya Çelebi.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Tuğba ARSLAN		
	Student Number	21811001014		
	Department	Islamic History And Arts/Islamic History		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL		
Title of the Thesis/Dissertation	Egypt According to The Muslim Travellers (the Case of Nasir-i Khusrew, Ibn Battuta, Awliya Chalabi and Shibli Nu'mani)			

This study aims to examine Egypt from the perspective of Muslim travellers. Specifically, it focuses on the works of famous Muslim travellers such as Nasir-i Khusrew, Ibn Battuta, Awliya Chalabi, and Shibli Nu'mani, exploring how these travellers described Egypt's geographical, social, cultural, and religious structures, and how they depicted their own experiences and perspectives. The study initially focuses on Nasir-i Khusrew's visit to Egypt, followed by Ibn Battuta, Awliya Chalabi, and finally, Shibli Nu'mani, covering a period of approximately 850-900 years. It examines the changes and developments up to the present day. The study aims to trace the journeys of these travelers to Egypt, analyzing the daily lives, traditions, architecture, and culture of the people, as well as interactions between different social segments. Additionally, the study evaluates the significance of travelogues in understanding the historical connections and provides a reference point for the impact of these travel narratives. The beginning and end points of the travel routes followed by the travelers are given, and the similarities and differences in their narratives, style, and interpretations related to the city are discussed. The significance of these narratives in both their own time and in the historical process of Egypt is highlighted. In the introduction, the importance of travelogues is emphasized, and in the following sections, detailed observations and analyses related to each traveler's accounts of Egypt are examined. In conclusion, the common points and differences in Muslim travelers' descriptions of Egypt are compared, revealing their contributions to the social and cultural structure of the period.

Keywords: Islamic History, Egypt, Travelogue, Ibn Battuta, Awliya Chalabi.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	II
ÖZET	III
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	VII
ÖNSÖZ	VIII
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi.....	1
2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları.....	2
3. Seyyah, Seyahat, Seyahatnâme Kavramları.....	7
4. Mısır'ın Tarihi ve Günümüzde Mısır.....	8
BİRİNCİ BÖLÜM	17
SEYYAHLAR VE MISIR.....	17
1.1. Siyasî-İdarî Durum	17
1.2. Sosyal ve Kültürel Durum.....	24
1.2.1. Nüfusu	24
1.2.2. Mahalleler.....	25
1.3. Dini Durum.....	26
1.3.1. Müslümanlar.....	28
1.3.2. Gayri Müslimler	31
1.4. Gündelik Hayat	34
1.5. Vakıflar ve Hayır Kurumları.....	38
1.6. İktisadi Durum	40
İKİNCİ BÖLÜM.....	42
MISIR'IN TARİHİ VE FİZİKİ YAPISI.....	42
2.1. Eğitim-Öğretim Kurumları.....	42
2.1.1. Medreseler	44
2.1.2. Mektepler	47
2.1.3. Kütüphaneler	48
2.2. Dinî Yapılar	50
2.2.1. Müslümanlara Ait Dini Yapılar: Camiler ve Mescitler.....	51
2.2.1.1.Ezher Camii.....	51
2.2.1.2. Amr b. Âs Camii	53
2.2.1.3. Sultan Hasan Camii	54
2.2.1.4. İbn Tolun Camii	54
2.2.1.5. Hâkim Camii	55

2.2.1.6. Baybars Camii	55
2.2.1.7. Atabey Camii.....	55
2.2.1.8. Sultanü'l-Müeyyed Camii	55
2.2.1.9. Kalavun Camii.....	56
2.2.1.10. Mahmud Paşa Camii	56
2.2.2. Gayri Müslimlere Ait Dini Yapılar: Havra ve Kiliseler.....	57
2.2.3. Diğer Dini Mekanlar: Karâfe (Cennetü'l-Karâfe) ve Diğer Ziyaretgahlar	58
2.2.4. Ehramlar (Piramitler)	60
2.3. Kamuya Açık Alanlar	61
2.3.1. Çarşılar	61
2.3.2. İmaretler	63
2.3.3. Sebiller	64
2.3.4. Hamamlar	65
2.4. Nil Nehri.....	66
SONUÇ.....	69
KAYNAKÇA	72

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.g.t	: Adı geçen tez
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
h.	: Hicrî
m.	: Miladi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Ter.	: Tercüme

ÖNSÖZ

Seyahatnâmeler şehirlerin hem geçmişine hem de bugününe ışık tutan çok değerli belgelerdir. Mısır'ın seyahatnâmelerdeki yeri ve bu belgelerin günümüze ulaşma şeklini keşfetmek, şehrin tarihine dair detaylı bilgi ve belgelere ulaşma imkânı vermektedir. Mısır, tarih boyunca önemli bir coğrafyada bulunmasından ve kadim bir medeniyet olmasından dolayı her zaman ilgi çeken bir yer olmuştur. Mısır'ın peygamberler tarihi açısından önemi, Hz. Musa'nın Firavun ile mücadelesi ve Mısır'dan ayrılışı, daha sonra Hz. Yusuf'un kıssalarının burada yaşanması İslâm dünyası açısından şehrin önemini artırmaktadır. Tarih boyunca seyyahların gözlemleri ve yaşadıkları deneyimlerini aktardıkları seyahatnâmeler içerisinde Mısır, tabii biçimde seyyahların ilgisini çekerek pek çok eserde yer almış ve pek çok gezgini kendine çekmeyi başarmıştır.

Bu çalışmada, ünlü gezginler Nâsır-ı Hüsrev (1004-1088), İbn Battûta (1304/1368-69), Evliya Çelebi (1611-1682) ve Şiblî Nu'mânî'nin (1857-1914) Mısır'a dair izlenimleri ele alınmış ve onların gözünden Mısır'ın kültür ve ticaret merkezi olarak tasvirleri inceleme konusu yapılmıştır. Seyahatnâmeler, Mısır'daki geçmişin izlerini günümüze taşıırken, şehrin tarihi ve kültürel değerinin korunmasına da katkı sağlamaktadır. Aynı şekilde Mısır şehrinin camileri, eğitim kurumları ve çarşıları, o dönemdeki atmosferi yansıtan en önemli mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde ise Mısır, kültürel mirası ve tarihi yapısıyla da dikkat çekmektedir. Dolayısıyla farklı zaman dilimlerinde aynı coğrafyada yaşayan seyyahların yaşadıkları dönemlerin benzerlik ve farklılıklarının tespiti; Mısır'ın yıllar içerisinde geçirdiği dinî, tarihî ve kültürel değişimi ortaya koymayı hedeflemektedir.

“Müslüman Seyyahlara Göre Mısır (Nâsır-ı Hüsrev, İbn Battûta, Evliya Çelebi, Şiblî Nu'mânî Örneği)” başlıklı bu çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, önemi, amacı ile yöntem ve kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde Mısır'ın sosyal, siyasi, kültürel, dinî, iktisadi durumu ve günlük hayata ilişkin konular, seyyahların izlenimleri çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bölümde özellikle gezginlerin birbirlerinin eserlerinde gösterdikleri benzerlik ile farklılıkları dikkate alınırken zaman içerisinde şehrin değişimi de incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Mısır'ın tarihi

durumu, eğitim kurumları, dini yapılar ve kamuya açık alanlar incelenerek tarihi süreç içerisinde yaşanan değişim ve gelişimler ele alınmıştır.

Tez konusunu belirleme sürecinin başından itibaren sürecine kadar desteklerini ve ilgilerini esirgemeyen danışman hocam değerli Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL'e saygı ve teşekkürlerimi sunar, eğitim hayatımın tüm safhalarında yanımda olan aileme ve arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım.

Tuğba ARSLAN

Konya-2024

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Seyahatnâmeler geçmişi günümüze yazılı olarak aktaran ve tarih boyunca gezginlerin gözlemlerinin yanı sıra tecrübeleriyle de geçmişi ile bugün arasında köprü kuran en önemli belgelerdendir. Çeşitli konular bağlamında pek çok seyahatnâmede ele alınan Mısır, bu eserler etrafında inceleme konusu yapılmıştır. Farklı yüzyıllarda Mısır'ı ziyaret eden seyyahların bu seyahatlerdeki izlenimleri ile şehrin zaman içerisindeki değişimi; idari, siyasi, sosyal, kültürel durumu ve fiziki yapısının tahlili neticesinde elde edilecek bulgular Mısır tarihinin seyyahlar gözüyle okunmasına katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla Mısır'a farklı yüzyıllarda ziyaretlerde bulunan seyyahların anlatılarıyla şehrin sosyal-kültürel, siyasî-idarî, fizikî ve dinî yapısı incelenmiştir.

“Müslüman Seyyahlara Göre Mısır (Nâsır-ı Hüsrev, İbn Battûta, Evliya Çelebi, Şiblî Nu'mânî Örneği)” başlıklı bu çalışmada Mısır, seyahatnâmeler üzerinden ele alınmıştır. Mısır'ın tarihine baktığımızda bu çalışmaya konu olan seyyahların, *Sefernâme*, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* ve *Anadolu- Suriye-Mısır Seyahatnâmesi* üzerinden mukayese edilerek incelenmediği tespit edilmiştir.

Bu çalışma; Nâsır-ı Hüsrev, İbn Battûta, Evliya Çelebi ve Şiblî Nu'mânî'nin seyahatlerindeki izlenimlerden yola çıkarak seyyahların Mısır algısının coğrafi, kültürel ve sosyopolitik bağlamdaki değişimlerini incelemeyi, aynı zamanda seyyahların kişisel deneyimlerinin Mısır'ı nasıl yeniden inşa edeceğiyle ilgili sorulara cevap aramayı amaçlamaktadır. Her bir seyyahın Mısır algısındaki benzerlik ve farklılıklar, seyyahların gözünden toplumdaki coğrafi ve kültürel arka plan ne ölçüde objektif, ayrıca seyyahların siyasi ve dini eğilimleri Mısır'ı anlamlandırmaları konusunda ne kadar etkili, son olarak da zaman içerisinde seyyahların Mısır'ı tanımlamasıyla ilgili hangi özellikler ön plana çıkmakta gibi sorulara da cevap aramaktadır. Mesela İslâm dünyasında önemi büyük olan Nâsır-ı Hüsrev dönemi ile Evliya Çelebi'nin Osmanlı dönemindeki Mısır'a bakış açıları arasında ne gibi farklar olduğu ele alınmıştır. Bütün bunlar bize seyahatnâmelerin yalnızca birer gözlem

olmadığını, dönemin etkilerini ve seyyahların kişisel bakış açılarını da yansıtmaktadır.

Mısır'ın tarihi ve coğrafi değeri, yalnızca İslam tarihi açısından değil dünya tarihi açısından da önem arz etmektedir. Bu durum bizleri Mısır hakkında daha fazla ve daha uzun araştırma yapmaya teşvik etmektedir. Bu önemden dolayı pek çok seyyahın uğrak noktası olan şehir, sayısız eserde yer alarak merak konusu olmuştur. Mısır'ın yaklaşık 850-900 yılı aşkın dönemde değişimine ve gelişimine tanık olmak, o yüzyıldaki Mısır'ı seyyahlarımızın gözünden incelemek ve bilim dünyasına kazandırmak tarih çalışmalarının seyrine katkı sunacak ölçektektir. Mısır hakkında yapılan çalışmalar daha kısa dönemi ele almaktadır. Bu araştırmanın yapılmasının en önemli nedeni ise diğer çalışmalardan farklı olarak daha uzun bir döneme tanıklık etmektir. Ayrıca çalışma kapsamındaki dört seyyahın kişisel deneyimleriyle onların gözünden Mısır'ı karşılaştırmaktır.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamındaki kitaplar kronolojik olarak Nâsır-ı Hüsrev, İbn Battûta, Evliya Çelebi ve Şiblî Nu'mânî'nin eserleri karşılaştırılarak ele alınmış, gerekli görülen yerlerde diğer kaynak ve çalışmalara da başvurulmuş, sonuçlara objektif bakış açısıyla ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmayla ilgili veriler elde edilirken çalışmanın düzenli bir şekilde ilerleyebilmesi için Mısır'a ilk giden seyyahtan başlanıp en son giden seyyaha doğru yapılan kronolojik takip ile kaynaklar taranmış, elde edilen bilgiler aynı tertiple kaydedilmiştir.

Mısır'a ilk giden seyyah Nâsır'ı Hüsrev (ö. 465/1073 sonrası) 394/1004 senesinde günümüzde Tacikistan sınırları içerisinde kalan Horasan bölgesinde, Belh şehrinin Kubâdiyan kasabasında doğmuştur. Alevî nisbesiyle anılan Nâsır-ı Hüsrev, kendisi de açıkça Hz. Ali taraftarı olduğunu belirtmiştir. Hayatıyla ilgili *Sefernâmesi*'nde anlattığı yedi yıllık (435-36-443-44/1045-1052) dönemden başka pek bir şey bilinmemektedir. Sultan Mahmud ve Mesud'un katipliğini yaptığı, 431/1040'dan sonra Selçukluların hizmetine girdiği, sarayda yüksek bir konumda

olduğu, ancak gördüğü rüya üzerine istifa ederek hac görevini yerine getirmek amacıyla Cemâziyelâhir 437/Aralık 1045'de saraydan ayrıldığı bilinmektedir. Bu yedi yıl sürecek seyahate başladığında 42 yaşındaydı.¹ Nişâbur, Damgan, Simnân, Kazvin, Şemîrân, Tebriz'e; Hoy, Ahlat, Bitlis, Meyyâfarikin ve Amid yoluyla Harran'a ulaştı. Daha sonra Suriye Filistin'i ziyaret ederek hac görevini ifa etti. Hicaz, Yemame, Güney Irak ve İran yolundan Belh'e geri döndü.²

İbn Battûta (ö. 770/1368-69), 17 Recep 703/24 Şubat 1304'te Fas'ın Tanca şehrinde dünyaya geldi. Hayatıyla ilgili ana kaynak kendi seyahatnamesidir.³ Ömrünün çoğunu seyahat ederek geçirmesi sebebiyle, yaşamıyla ilgili bilgiler seyahatnamesi aracılığıyla öğrenilmektedir. Bundan dolayı aile hayatı, dostlukları, gençlik yılları gibi konuları öğrenebileceğimiz en güvenilir kaynak seyahatnamesidir.⁴ Seyahatnâme XIV. yüzyıldaki İslâm dünyasının gelenekleri ve yönetim biçiminin genel olarak kayıt altına alınmasıyla ortaya çıkmıştır. Toplumların hayatı, inançları, yemek kültürleri, gelenekleri ve siyasi hayatıyla ilgili bilgiler vermiş olmasıyla, döneminin en önemli seyahatnamelerinden birisidir.⁵

Çeşitli yerlerde kadılık yapan İbn Battûta, Türklerin, Moğolların, Maldivlilerin hükümdarlarıyla tanışmıştır. Türkçe ve Farsça bilmesi, siyasi tecrübe kazanması ve yolculukları diplomatik görevlerde çalışmasını sağlamıştır. Yeri gelmiş cihada katılmış, yeri gelmiş zâhid gibi yaşamıştır. İbn Battûta, hac ibadetini yapmak üzere yola çıktığında 22 yaşındaydı. Kuzey Afrika sahillerinden 1 Cemâziyelevvel 726/5 Nisan 1326'da İskenderiye'ye ulaşır. Oradan Kâhire'ye ve Yukarı Mısır'a (Saîd) ulaşır. Cidde'ye gitmek için Ayzab Limanı'na iner fakat siyasi karışıklıktan dolayı tekrar Kahire'ye dönmek durumunda kalır. Suriye için yola çıkan İbn Battûta, Kudüs, Aclûn, Akkâ, Sûr, Sayda, Taberiye ve Antakya'yı dolaşarak Dımaşk'e ulaşır. Burada biraz kaldıktan sonra ilk haccını ifa etmek için Hicaz'a yola çıkarak hac

¹ Nihat Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/395.

² Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev", 32/395.

³ A. Said Aykut, "İbn Battûta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/361.

⁴ Zeynep Öncü, *İbn Battuta Seyahatnamesi'nin Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Kazanımları Doğrultusunda İncelenmesi* (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 32.

⁵ Mesut Akgül, *İbn Battûta'nın Seyahatnamesinde Gayrimüslimlerin Dinî Hayatı* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 7.

görevini tamamlar. Mekke'den Irak'a doğru, Kâsidiye, Necef, Bağdat, Basra, Übülle, Abadan, Şüşter üzerinden İsfahan'a ulaşır. İran, Yemen, Somali, Kenya, Tanzanya, Umman, Anadolu, Türkistan, Hindistan, Sri Lanka, Endonezya, Malezya, Çin, Tunus, Cezayir, Fas, Endülüs, Mali, Nijer ülkelerini ziyaret ederek tekrar Fas'a dönmüştür.⁶

Avrupa dışında eski dünyanın tamamına yakınına gezen İbn Battûta'nın gezdiği ülkelerde çoğunlukla Türkler ya da Moğollar'ın hakim olması sebebiyle onun yaşadığı döneme Türk-Moğol asrı da denilebilir.⁷

Çalışma kapsamındaki seyyahların içerisinde Mısır hakkında en fazla bilgi edindiğimiz kaynağın “*Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*” olması Evliya Çelebi'nin (ö. 1095/1684) ölümüne kadar son on yılını bu şehirde yaşamasından kaynaklıdır. Eserinde doğum yeri ve tarihi, 10 Muharrem 1020/25 Mart 1611 yılı İstanbul olarak nakledilir. İyi bir eğitim gördüğü, hafızlığa çalıştığı, hattatlık öğrendiği, musiki eğitimi ve Enderun eğitimi aldığı bilinmektedir.⁸ Uzun zamandır yerine getirmek istediği hac görevini bir rüyaya dayandırmaktadır. Rasûlullah (s.a.v) bir gece rüyasında gördüğünde ona “Şefaathâ ya Rasûlallah” yerine yanlışlıkla şaşırarak “Seyahat ya Rasûlallah” demesiyle Peygamberimiz (s.a.v) onu seyahat ile müjdelemiştir. Ayrıca Evliya Çelebi gezilerini yalnız başına değil, bir paşa, sadrazam ve bir küçük grupla yapmıştır.⁹

Hac güzergahından eserinde ayrıntılı olarak bahseden ve görevini tamamlayan Evliya Çelebi, oradan Mısır'a geçer. Eserinin 10. cildini Mısır'da kaleme aldığı düşünülmektedir. Bu son cildin eksik olarak birdenbire bitmesi cildi tamamlayamadan vefat ettiğini düşündürmektedir. Vefat ettiği yer ve tarihle ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁰ Orijinal haliyle 10 cilt olan *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* yazma nüshaları da esas alınıp zamanla çok sayıda kişi ve kurum

⁶ Aykut, “İbn Battûta”, 19/361-363.

⁷ Aykut, “İbn Battûta”, 19/364.

⁸ Mücteba İlgürel, “Evliya Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/529.

⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, çev. Adnan Özyalçınar (İstanbul: Büyülü Fener Yayınları, 2018), 10.

¹⁰ İlgürel, “Evliya Çelebi”, 11/531.

tarafından çeşitli şekillerde neşredilmiştir.¹¹ Evliya Çelebi'nin 10 ciltlik eserinin Türk kültürüne katkısı bakımından önemli olması, gezip gördüğü yerleri bu önemli seyahatnâmede ele alması toplumda önemli ölçüde iz bırakmıştır. 10. cildin tamamını son 10 yılını geçirdiği Mısır'a ayıran Evliya Çelebi, Nil sahilleri, Habeşistan ve Sudan gibi yakın yerleri de bu ciltte ele almıştır.¹² *Evliya Çelebi Seyâhatnâme-i Seyâhatnâme-i Evliya Çelebi* gibi isimlerle bilinen eser bazı nüshalarda *Târîh-i Seyyâh* olarak da geçmektedir.¹³ Evliya Çelebi'nin Mısır bölümü 1082-83/1672 yılındaki ziyareti sırasında yazılmıştır.¹⁴

Evliya Çelebi seyahat metodunu kendine bir yön çizerek şekillendirmektedir. Metodolojisindeki bu çizgiye bakıldığında şehir, coğrafya ve insan olmak üzere üç açıdan ele alındığı görülmektedir.¹⁵ Gezdiği yerlerdeki izlenimlerini aktarırken kendi üslubunu kullanarak ve alaycı bir tavır sergileyerek anlatmıştır. Olayları aktarırken renk katmak amacıyla abartı, hayal, olay ve acayıplikler de katarak okuyucunun ilgisini çekmeyi başarmıştır.¹⁶ Kendi yorumlarını da zaman zaman aktaran Evliya Çelebi bazen yine şakacı, alaycı, eğlenceli, ciddi ve abartılıdır. Eserinde belli bir zamanla sınırlı kalmamış; şimdiki, geçmiş ve gelecek zamanı iç içe katarak sürükleyici bir aktarım keyfi kazandırmıştır. Toplumun tüm kesitlerinden örnekler vermiş; masal, türkü, maniler anlatmış; iş hayatı, toplumsal yaşam, komşuluk, giyim kuşam, eğlence, sanat, hastane, cami, kilise, hamam, köprü, yol, nehir, göl, çarşı ve pazar gibi toplum yaşamına ait her konuda detay vermiştir.¹⁷

Şiblî Nu'mânî'nin (ö. 1332/1914) *Sefernâme-i Rûm-u Şâm-u Mısır* isimli eseri bu çalışma kapsamında faydalandığımız son eserdir. Şiblî Nu'mânî, Hindistan'ın A'zamgarh bölgesine bağlı bulunan Bindûl'da doğmuştur. Adı Muhammed olup

¹¹ Behiye Yıldırım, *Müslüman Seyyahlara Göre Kudüs (Nâsır-ı Hüsrev, İbn Battûta, Evliya Çelebi ve Şiblî Nu'mânî Örneği)* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 5.

¹² İlgürel, "Evliya Çelebi", 11/532.

¹³ İlgürel, "Evliya Çelebi", 11/532.

¹⁴ İlhami Sarıçam, *Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nin Sosyal Bilimler Dersi Öğretim Programında Yer Alan Tarih ile İlgili Kazanımlar Üzerinden İncelenmesi* (Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 43.

¹⁵ Mehmet Uğraş, *Seyahatin Sosyolojik İmkânı: Evliya Çelebi Seyahatnamesi Örneği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 39.

¹⁶ Sarıçam, *Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nin Sosyal Bilimler Dersi Öğretim Programında Yer Alan Tarih ile İlgili Kazanımlar Üzerinden İncelenmesi*, 42.

¹⁷ Sarıçam, *Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nin Sosyal Bilimler Dersi Öğretim Programında Yer Alan Tarih ile İlgili Kazanımlar Üzerinden İncelenmesi*, 43.

Şiblî onun lakabıdır. 1293-94/1877 yılında hac görevini yapmıştır. Arapça hocalığı da yapan Şiblî Nu'mânî, kendini çeşitli alanlarda geliştirerek tarih, edebiyat, düşünce tarihi gibi alanlarla da ilgilenmiştir. Tarihe ilgisi onu İslâm dünyasında büyük kütüphaneleri görmeye yöneltmiştir. Türkiye, Suriye, Mısır'ı ziyaret etmesi bu amaçladır. Beyrut ve Kudüs'e de Mısır'a giderken uğramıştır. Mısır'da kaldığı zamanlarda Ezher'de çalışarak kütüphanelerde araştırmalar yapmıştır. 1304-05/1887'de tamamladığı tarihle ilgili ilk büyük eseri el-Me'mûn'dur. 1332-33/1914'te A'zamgarh'ta vefat etmiştir. Şiblî Nu'mânî modern ve geleneksel tarih anlayışını birleştirmesiyle kabul edilmiş bir tarihçidir.¹⁸ Dinin yalnızca Allah'a iman olmadığını, peygamberlik makamının da onun parçası olduğunu ve peygamberin hayatıyla ilgili sorularla kelim ilminin ilgilenmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁹

Behiye Yıldırım'ın, "*Müslüman Seyyahlara Göre Kudüs (Nâsır-ı Hüsrev, İbn Battûta, Evliya Çelebi, Şiblî Nu'mânî Örneği)*" başlıklı yüksek lisans tezi ve Ayşe Kurt'un "*İbn Cübeyr (1145/1217) ve İbn Battûta (1304/1369) Seyahatnâmelerinde Mısır*" adlı yüksek lisans çalışmaları, çalışmamıza ilham vererek bizi Mısır'la ilgili çalışma yapmaya teşvik etmiştir. Çalışmamızın diğer çalışmalardan farkı daha geniş bir zamanı ele alarak Mısır'ın her bir seyyahın gözünden bireysel değerlendirmeleriyle ele alınmasıdır.

Çalışma kapsamında olan seyyahlardan İbn Battûta, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim et-Tancı'nin "*Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*" isimli ve Nâsır-ı Hüsrev Ebû Muîn'in "Sefernâme" isimli Arapça eserlerinden de yararlanılmıştır.

Çalışmanın bölümleri oluşturulurken konuyla doğrudan veya dolaylı ilgisi kurulan kitap, makale, doktora-yüksek lisans tezlerinden yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, konuyla ilgili maddeleriyle ikincil kaynaklar arasında istifade edilmiştir.

¹⁸ Anıs Ahmad, "Şiblî Nu'mânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/126.

¹⁹ M. Sait Özervarlı, "Şiblî Nu'mânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/129.

Evliya Çelebi'nin Mısır'ın ilk kuruluşundan ve fethinden başlanarak İslâm dünyasındaki önemi, siyasi, idari, iktisadi durumu, sosyokültürel yapısı, eğitim hayatı ve tarihi yapılarını kronolojik tasnifle değerlendirmesi bu çalışmanın metoduna yön verecek niteliktedir.

3. Seyyah, Seyahat, Seyahatnâme Kavramları

Farklı yerleri gezip gören, yolculuklarını yazılı veya sözlü aktaran kişilere seyyah denilirken, bir kişinin belirli amaçlarla bir yere gitmesi ve yolculuk yapmasına seyahat denilmektedir. Seyyahlar, gezdikleri yerlerde tarihi, kültürel, sosyal ve coğrafi özellikleri gözlemleyerek önemli rol oynarlar. Pek çok sebeple yapılan seyahat ise, genellikle kişilerin dünyaya bakış açısını zenginleştirirken, farklı deneyimler sunan ve yeni yerler keşfetmesini sağlayan önemli bir aktivitedir.

Seyahat sözlükteki anlamıyla suyun yeryüzünde sürekli akması demek olan ve seyh kökünden türemiş olup (siyaha) yürüme, gitme ve insanların arasını sürekli bozmak için dolaşma anlamında açıklanmaktadır. Yolculuk edene de yeryüzünde suyun sürekli akması gibi dolaştığından seyyâh veya sâih denildiği ifade edilmektedir. Yeni sözlükteki anlamıyla seyahat, “planlı ve amaçlı yapılan” olarak yer almaktadır.²⁰ Dünyada yaşayan pek çok insanın yaşam ve inanış tarzını düşünürsek hepsinin farklı amaçlar doğrultusundan seyahat ettiğini söyleyebiliriz. Müslümanlar için seyahat kavramı yalnızca gezmek ve eğlenmek amaçlı olmadığını, Müslümanların seyahati din ile ilişkilendirdiğini, ilim tahsil etmek amacıyla da seyahatler yapıldığını söylenebilir.²¹

İlk çağlardan itibaren bir kişinin yaptığı yolculuklar, gezip gördüğü yerler, gözlem ve deneyimlerini anlatan yazılara “seyahatnâme” ya da “gezi yazısı” dendiği bilinmektedir. Bu gibi eserlerde genel olarak gezilen yerlerin coğrafi özellikleri, sosyal ve kültürel yaşamları, tarihi ve kültürel yapıları ele alınmaktadır.

Arapçadaki “gezi, gezmek” anlamında olan seyâhat (siyâhat) ile Farsçadaki “risale, mektup” anlamında nâme kelimelerinden oluşan seyâhat-nâme gezi eseri, gezi mektubu anlamına gelmektedir. Fars edebiyatında ise sefer-nâme olarak da yer

²⁰ Mustafa Çağrı, “İslam Kültüründe Seyahat”, *Türkiye Diyanet Vakfı-İstanbul Müftülüğü Dergisi* 2 (2009), 7.

²¹ Yıldırım, *Müslüman Seyyahlara Göre Kudüs (Nâsır-ı Hüsrev, İbn Battûta, Evliya Çelebi ve Şiblî Nu'mânî Örneği)*, 10-11.

alır. Arap edebiyatında ise rihle kelimesi “seyahat” ve “seyahatnâme” yerine kullanılmaktadır. “Bir yerden bir yere göç etmek” anlamında kullanılan rihle, rahl veya irtihâl masdarından isim olup “göç” demektir. Hz. Peygamber ve sonraki dönemden itibaren İslâm dininin yayılması, fethedilen bölgeleri ve halkını tanıma, çeşitli ilimleri tahsil etme vb. amaçlarla seyahatler yapılmış ve seyahatnâmeler yazılmıştır.²² Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yeryüzüne gönderilmesiyle başlayan seyahat, geçmişte ve günümüzde toplum yaşamının önemli bir parçası olmuştur. Tüm evreni insanoğlunun hizmetine sunan yüce Allah, son ilahi kitabımız olan Kur'ân-ı Kerîm'de insanlara seyahat etmeyi, yeryüzünde gezip dolaşmayı, daha önceki kavimlerin yaşantılarından ders çıkarılması gerektiğini vurgulamıştır.²³

Büyük Müslüman âlimlerin hemen hepsi ilim tahsil etmek amacıyla seyahatler yapmıştır. Çoğu âlimin en önemli eserleri de bu seyahatlerin ürünü olarak ortaya çıkmıştır.²⁴ Fasih Arapçayı bedevilerden doğru bir şekilde öğrenmek amacıyla Arap dilcilerinin yaptığı seyahatler İslâm kültüründe önemli bir yere sahiptir. İbadet amacıyla yapılan yolculukların başında ise hac yolcuğu gelmektedir. Tarih, coğrafya ve kültür konularında bilgi toplama amacıyla daha geniş boyutlu seyahatler de yapılmıştır.²⁵ Tarihte de önemli bir iletişim unsuru olan seyahatnâmeler bilim ve sanatta, aynı zamanda kültürel gelişimle ilgili konularda bizlere objektif bilgiler de vermektedir.²⁶ Seyahat etmenin ve seyahatnâmelerin kaynak niteliğinde olmalarının önemi hem tarihte hem de günümüzde oldukça değerli olmuş, seyyahların gezip gördükleri yerleri kayıt altına almaları tarihe zenginlik katmıştır.

4. Mısır'ın Tarihi ve Günümüzde Mısır

İki denizin arasında yer alan Mısır'ın, mallarının bereketli, nehirlerinin en iyisinin bulunduğu ve avantajlarının sayısız olduğu bildirilmektedir.²⁷ Akdeniz ve Kızıldeniz'in kıyılarından içeriye doğru uzanan bir ülke olan Mısır eski çağda pek

²² Hüseyin Yazıcı, “Seyahatnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/9.

²³ Mustafa Uçar - Ayhan Yüksel, “İslam'da Seyahat”, *International Symposium on Innovative Approaches in Scientific Studies* 3 (2018), 467.

²⁴ Çağrı, “İslam Kültüründe Seyahat”, 6.

²⁵ Çağrı, “İslam Kültüründe Seyahat”, 7.

²⁶ Ahmet Utku Özensoy, “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Seyahatnamelerin Kullanılması”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 21/81 (2022), 44.

²⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm* (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1991), 193.

çok yönden gelişme göstermiştir. Burada MÖ 3000'lerde çok büyük ve güçlü bir devlet kurulmuştur.²⁸ Hamevî'nin eserinde Mısır'ın, Aşağı Mısır ve Yukarı Mısır olarak ikiye ayrıldığı, Yukarı Mısır'ın yirmi, Aşağı Mısır'ın da otuz üç kuraya bölündüğü yazılıdır.²⁹ Nil havzası üzerinde ve Afrika'nın kuzeydoğusunda bulunan Mısır, jeostratejik konumundan dolayı tarih boyunca değişik milletlerin hâkimiyet kurma mücadelesiyle karşı karşıya kalmıştır. "Firavunlar" döneminden sonra Mısır'a sırasıyla Persler, Romalılar, Büyük İskender ve Bizans hâkim olmuştur.³⁰ Mısır Hz. Ömer döneminde (12-13-23-24/634-644), 22/642'de fethedilmesiyle³¹ bir daha Müslümanların elinden çıkmamış, ayrıca Mısır, Mağrip ve Kuzey Afrika sefer ve fetihleri için de karargâh görevi üstlenmiştir.³² Mısır'ın tamamının Hz. Ömer'in halifeliği ve Amr b. Âs döneminde fethedildiği kaynaklarda geçmektedir.³³ Müslümanların Hz. Ömer döneminde fethettiği Mısır, öncesinde Bizans hâkimiyeti altındadır. Bizans yerli halkı olan Kıptîlere, ikinci sınıf muamelesi yaparak etnik ayrımcılık ve dini baskılar uygulamaktadır. Halk Bizans'a kin duyarken kendilerini kurtaracak kavimleri beklemekteydi. Hz. Ömer Amr b. Âs'a Mısır'a girmesini emredince, Amr b. Âs 19/640 senesinde Mısır'a girer.³⁴ 3500 kişiyle Mısır'a giren Amr b. Âs'a, Ömer b. Hattab 12.000 kişiyle Zübeyr b. Avvâm'ı yardıma göndermişti. Zübeyr b. Avvâm Mısır'ın fethini görerek oraya yerleşmiştir.³⁵

O sırada Müslümanların ülkeye girmesi ve kısa sürede Nil topraklarını ele geçirmesinde Kıptîlerin payı büyüktür. İslâm hâkimiyetine giren, fetihden sonra barış ve hoşgörü yuvası olan Mısır'da kimse Müslüman olmaya zorlanmamış, herkes istediği dini seçmekte özgür bırakılmıştır. Bu şartlarda Mısır her ırk ve dinden

²⁸ İsmail Kırmızı, *19. Yüzyılda Mısırlı Panislamist-Milliyetçi Entelektüel: Ahmet Şevki'nin Osmanlı-Mısır İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi* (Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 3.

²⁹ Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkut b. Abdullah er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sadr, 1995), 5/139.

³⁰ *Osmanlı Belgelerinde Mısır*, çev. Galip Yavuz (İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2012), 5.

³¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk)* (Mısır: Dâru'l-Maârif, 1967), 4/105-106; Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5/137.

³² Halil İbrahim Erol vd. (ed.), *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı* (Ankara: İlem Yayınları, 2021), 6.

³³ Ahmed b. İshak b. Cafer b. Vehb b. Vâdih el-Ya'kubî, *el-Büldân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422), 177; Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1996), 9-10/235.

³⁴ Ahmed b. Yahyâ b. Belâzûrî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 210; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/106.

³⁵ Belâzûrî, *Fütûhu'l-büldân*, 211.

insanın özgürce yaşayabileceği örnek bir toplum olmuştur.³⁶ Daha sonra Tolunoğulları, İhşîdîler, Fâtımîler, Eyyûbîler ve Memlûkler Mısır'a hâkim olmuş, 922-23/1517 senesinde de yaklaşık 400 yıl sürecek Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.³⁷ Mısır ve başşehri Kahire, Fâtımîler ile birlikte imparatorluğa dönüşerek Azîz Billâh zamanında (365-66-385-86/976-996) en parlak dönemini yaşamıştır.³⁸

Nâsır-ı Hüsrev'in Mısır seyahati döneminde Fâtımî Devleti, İbn Battûta'nın seyahati zamanında Memlûk Devleti, Evliya Çelebi ve Şiblî Nu'mânî'nin seyahati zamanında da Osmanlı hakimiyeti hüküm sürmektedir.

Şîâ'nın İsmâiliyye koluna bağlı bulunan Fâtımî Devleti, İfrîkiye'de ortaya çıkmıştır. Peygamber soyundan geldiklerini iddia eden devlet, adını Hz. Fâtîma'dan alır. İfrîkiye döneminde 296-97-362-63/909-973 güçlüklerle karşılaşan devletin, Muiz-Lidînillâh ile doğu tarafına genişleme düşüncesi gerçekleşmiştir. Fâtımî kumandanı Cevher es-Sıkkîlî'nin gerçekleştirdiği başarılar halifenin dikkatini çekmiş ve Mısır'ı ele geçirebileceğini düşündürmüştür. Siyasî, askerî ve malî konularda tam yetki verilen Cevher, Şaban 358/Temmuz 969'da Mısır'ı ele geçirmiştir. Fâtımîlerin Mısır'a girişiyle İslâm dünyasındaki rolleri değişmiş, dinî, içtimaî ve felsefî durumlara liderlik yapmışlardır. Fâtımîler Mısır'ı ele geçirmelerine ve bağımsız olarak halifelik kurabilmelerine rağmen hiçbir zaman İslâm aleminin geneline hâkim olamamışlardır.³⁹

Fâtımîlerin iktidara gelmesinden önce ve İsmaililiğin ilk zamanları hakkında net bir bilgi yoktur. Fâtımî Devleti hakkında bilgiler o dönem sonrası veya o döneme yakın olan müelliflerden aktarılan rivayet yoluyla gelmektedir.⁴⁰

İslâm tarihindeki en büyük devletlerden biri olan Memlûk Devleti 648-923/1250-1517, Moğolları yenerek İslâm dünyasının batısını istila edilmekten kurtarmış ve güvenli hale getirmiştir. Memlûk Devleti'nin büyük devletler arasında sayılmasının

³⁶ Adem Apak, "Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dini Alanda Meydana Gelen Gelişmeler Üzerine Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2001), 159.

³⁷ *Osmanlı Belgelerinde Mısır*, 5.

³⁸ Casim Avcı, "Mısır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/560.

³⁹ Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/228-230.

⁴⁰ Erol vd., *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı*, 28.

nedeni askeri, siyasi ve kültürel gelişimin etkili olmasıdır. Memlûk sultanları ve devlet adamlarının birçok medrese açması ve âlimlere destek vermesi, devleti ilmi bakımdan İslam tarihinin en parlak ve verimli duruma getirmiştir.⁴¹

XVI. yüzyılda Osmanlı hakimiyetine geçen Mısır, tarih boyunca farklı hanedanlık ve devletlerin çatısında taşradan merkeze, merkezden taşraya dönüşümlerine tanık olmuştur. 1517'den itibaren taşra pozisyonuna geri dönmüş, ancak ilmi faaliyetler devam etmiştir.⁴²

Mısır'da XVI. yüzyılın ortalarından başlayarak çeşitli isyanların yaşanması, devletin genel durumunun bozulmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Mısır valilerinin yani beylerbeylerinin bu isyanları bastırmaya çalışmasıyla oluşan huzur ortamı kısa sürmüştür, idarî ve malî sorunlar da kesin olarak çözümlenememiştir.⁴³

XVII. ve XVIII. yüzyıl Osmanlı hakimiyeti İslam kültür ve medeniyeti açısından önemli bir yere sahiptir.⁴⁴

XIX. yüzyıl Mısır tarihi açıdan pek çok gelişime şahit olmuş, Fransız işgali ve Kavalalı zamanı gibi önemli olaylar yaşanmış uzun bir dönemdir. Kavalalı döneminde yaşanan süreçte modern okullar açılmış, batıya öğrenciler gönderilmiş, çeviriler yapılmış ve matbaa kurulmuştur.⁴⁵

XX. yüzyıl 1908'de kurulan özel Mısır Üniversitesi'nin 1925'te kamu kurumuna dönüşmesi, eğitim alanındaki önemli bir yükseliştir. Ayrıca sonraki kurulacak üniversiteler için de model olacak olması da diğer bir örnektir. Bir başka önemli konu ise yurt dışına öğrenci gönderilmesi ve eğitim alma fırsatı sunulmasıdır. 1826'dan 1952 devrimine kadar yurt dışına öğrenci gönderilme programı devam etmiş, Mısırlı öğrencilerin gelecekte birçok bürokrat, devlet görevlisi, akademisyen ve eğitimci olarak yetişmesinde de önemli bir rol oynamıştır.⁴⁶

Aşağıda Mısır'ı kimlerin yönettiğiyle ilgili önemli tarihler paylaşılmıştır.

⁴¹ Erol vd., *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı*, 79-80.

⁴² Erol vd., *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı*, 225.

⁴³ Zekiye Efeoğlu, *Evliya Çelebi'ye Göre Mısır Beylerbeyleri'nin Mısır'a Geliş ve Gidişleri* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 54.

⁴⁴ Erol vd., *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı*, 180.

⁴⁵ Erol vd., *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı*, 225.

⁴⁶ Erol vd., *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı*, 267-268.

- MÖ 525 Persler
- MÖ 332 Büyük İskender
- MÖ 30 Roma
- ?-17,18/395-639 Doğu Roma İmparatorluğu⁴⁷
- 22/642 Halife Hz. Ömer
- 65-132/684-750 Emeviler
- 254-293/868-905 Tolunoğulları
- 327-359/938-969 İhşîdiler
- 358-567/969-1171 Fâtımîler
- 567-648/1171-1250 Eyyûbîler
- 648-923/1250-1517 Memlûkler
- 923/1517 Osmanlı İmparatorluğu⁴⁸
- 1299/1882 İngiliz işgali
- 1340/1922 Bağımsız bir devlet oldu.⁴⁹

Mısır'ın tarihi süreçte pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olması, şehrin farklı kültürleri barındırarak toplumsal ve kültürel açıdan zenginleşmesine olanak sağlamıştır. Seyyahların yaşadıkları dönemde Mısır'da ki şehirler ise şunlardır:

Nâsır-ı Hüsrev Sefernâmesi'nde Kahire, Fustat, İskenderiye, Dimyat, Asvan'dan bahsetmiştir.

⁴⁷ Hilal Görgün, "Mısır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/556-557.

⁴⁸ Cengiz Tomar, "Mısır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/559-563.

⁴⁹ Görgün, "Mısır", 29/570-571.

Nâsır-ı Hüsrev, Kahire’de beş kapı olduğunu, kapılarının da hisardan daha sağlam ve yüksek yapılar olduğunu, İçme suyu olarak sakaların develerle Nil’den su taşıdığını aktarmıştır.⁵⁰ Kahire’de konakların ortasında bağlar, bahçeler ve ağaçlıklar bulunduğu, Kahire’nin bütün binalarının ayrı ayrı olup hiç kimsenin ağacı, yapısı, duvarı üst üste gelmediği de kaydedilmiştir.⁵¹ Şam’dan Mısır’a doğru gidildiğinde önce Kahire’ye varıldığı, Mısır’ın güneyde olduğu aktarılır.⁵²

Nâsır-ı Hüsrev, Fustat ile ilgili; Kahire’de ordugâh olan yere Fustat denildiğini kaydetmiştir.⁵³

Nâsır-ı Hüsrev, İskenderiye’nin Nil Nehri’nin kenarında ve Rum denizinin kıyısında bulunduğunu kaydetmiştir. İskenderiye’de içilecek su olarak yağmur suyu kullanıldığını ve İskenderiye ovasında taş direklerin olduğunu da aktarmıştır.⁵⁴

Nâsır-ı Hüsrev, Dimyat ile ilgili; Tinnis’de dokunan ipeklilerin beyaz renginin Dimyat’da dokunduğunu kaydetmiştir.⁵⁵

Nâsır-ı Hüsrev, Asvan ile ilgili; Nil’in Mısır iline ilk girdiği sınıra Asvan denildiğini kaydetmiştir.⁵⁶

İbn Battûta Seyahatnâmesi’nde; Kahire, Fustat, İskenderiye, Dimyat şehirlerini bahsetmiştir.

İbn Battûta Kahire ile ilgili; Mısır derken Kahire’yi kastetmektedir. Semt ve kasabalarının gayet gelişmiş olduğu, her sınıftan insanın bulunduğu, toprağının bereketli ve geniş bir arazisi sahip olduğu nakledilmiştir.⁵⁷

⁵⁰ Ebû Muîn Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, çev. Abdülvehhab Tarzî (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1985), 68.

⁵¹ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 69.

⁵² Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 65.

⁵³ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 65.

⁵⁴ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 62.

⁵⁵ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 56.

⁵⁶ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 60.

⁵⁷ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 1/47.

İbn Battûta Fustat ile ilgili; Amr b. Âs'ın kendisinden sonra o döneme kadar Mısır bölgesinin bilim ve idare merkezi konumunda olan Fustat şehrini kurduğunu kaydetmiştir.⁵⁸

İbn Battûta İskenderiye ile ilgili; çok sevimli, güvenli, düzenli ve işlek bir liman olarak bahsetmiştir. İskenderiye'nin çeşit çeşit güzelliklerle dolu olduğu, doğu ile batının tam ortasında bulunduğu kaydedilmiştir. İskenderiye'nin Bâbü's-Sidre, Bâbü'l-Ahdar, Bâbü'r-Reşid ve Bâbü'l-Bahr adında dört kapısının olduğu nakledilmiştir.⁵⁹ İskenderiye Feneri'nin kare şeklinde göğe doğru uzanan dev bir yapı olduğunu da aktarmıştır. Şehrin dışında bulunan Amûdü's-Sevârî olarak bilinen mermer sütun İskenderiye'nin harikalarından bir diğeridir. Ustalıkla yapılmış tek parça yapıdan oluştuğu aktarılmıştır.⁶⁰

İbn Battûta Dimyat ile ilgili; geniş bir alana kurulduğunu, meyvesinin bol olduğunu ve halkın "Zimyat" dediğini kaydetmiştir.⁶¹ Dimyat'ın dışında Nil Nehri'yle denizin birleştiği yerde mescit ve tekke bulunduğu, tadı emsalsiz olan manda sütü ve lezzetli deniz kuşlarının çeşit çeşit olduğu da nakledilmiştir. Ayrıca o dönemdeki Dimyat'ın sonradan kurulduğu, Eski Dimyat'ın Melik Sâlih zamanında Franklar tarafından tahribata uğradığını da aktarmıştır.⁶²

Evliya Çelebi Mısır'a bağlı öncelikle 6 kazadan bahseder. "Bunların isimleri: Garbiye kazası, Dimyat kazası, Reşid kazası, İskenderiye kazası, Mansure kazası, Minyeteyn kazası'dır. Bundan sonraki kazalar ise şunlardır; Menüfiye, Bahire, Abyar, Burlos, Fokra, Nehariye, Sindyun, Ebu Ali Mahallesi, Merhum Mahallesi, Beyti Ömer, Belbis, Zifte, Şarkiye, Kannek, Cize, Selmun, Rayyum, Behnisa, Benu Seyf, Tezmin, Fişne, Manfalut, Mellûy, İsyut, Abutih, Aşmunin, Tahta, Vaktaa, Sanbut, Sohac, Cizre, Circe, Elvahat, Sohac, Mensiye, Farşut, Şark Buit ve Esne kazalarıdır. Bunlar Nil'in batısındaki kazalardır. Nil'in doğusundaki kazaların ise;

⁵⁸ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/52.

⁵⁹ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/20.

⁶⁰ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/21.

⁶¹ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/41.

⁶² Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/42.

Âsumânî, İbrim, Kus, Asvan, Fu, Kana, Süveyş ve Şarku'l-Hamîm kazaları olduğu kaydedilmiştir.”⁶³

Evliya Çelebi Kahire ile ilgili; 258 yılında Mağrip'den Cevher Kayıd'ın gelip burayı yaptığını aktarmıştır.⁶⁴ Birçok yerde Mısır ve Kahire'den ayrı ayrı bahseden Evliya Çelebi bazı yerlerde de Mısır ve Kahire'yi aynı yer olarak ele almıştır. Mesela Mısır'ın ilk kurucusundan bahsederken Mısır Kahire'nin ahvalinin birçok tarihlerde yazılı olduğunu ve Mağripten Muizzüddin'in gelip İhşîdîlerin elinden kahrederek aldığı için Kahire denildiğini, Arapların da Kahire-i Mu'zziyye dediğini kaydetmiştir.⁶⁵

Evliya Çelebi Fustat ile ilgili; Mısır'a Yunancada Fustat denildiğini, Araplar'ın Kahire-i Mu'zziyye dediğini, halk arasında ise Ümmü'd-Dünya (dünya anası) denildiğini kaydetmiştir. Ayrıca Fustat (Eski Mısır)'ın eski ve tarihi bir yer olarak kaydetmiştir.⁶⁶ Ayrıca Evliya Çelebi çok eski zamanlarda Fustat'da bulunan tımarhane ve şifahaneden bahseder. Bunların isimleri: Makam-ı Musa Tımarhanesi, Ezher Camii Tımarhanesi, Sultan Müeyyed Tımarhanesi ve Sultan Kalavun Darüşşifası'dır.⁶⁷

Evliya Çelebi İskenderiye ile ilgili; Hz. Nuh'un oğlu Ham'ın oğlu Bayzar'ın nu şehri yaptığını ve Menuf'u da taht edindiği kaydedilmiştir. Yapıldığı dönemlerde İskenderiye'nin adının “Rukude” olduğunu Hz. Peygamber'den 882 sene önce Büyük İskender'in bu şehri genişlettiği ve o zamanlarda yeryüzünde böyle bir şehir olmadığını da nakletmiştir.⁶⁸ Hz. Peygamber'in vefatından 18 yıl sonra Hz. Ömer'in Amr b. Âs'ı, Mısır'ın fethine memur etmişti. Amr b. Âs'ın bunun üzerine İskenderiye kalesini kuşattığı ve fethettiği kaydedilmiştir.⁶⁹

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Dimyat ile ilgili; o dönemde duyduğu rivâyete göre tufandan sonra Mısrayım oğlu İşmaun oğullarından Dimyat adlı bir

⁶³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/276-277.

⁶⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/342.

⁶⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/279.

⁶⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/279-280.

⁶⁷ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/324.

⁶⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/471.

⁶⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/473.

sultanın burayı kurduğunu aktarmıştır. Ayrıca kıpti dilinde adının Dimyat olduğu da nakledilmiştir.⁷⁰ Dimyat'da 7600 bağ ve bahçeli ev bulunduğu, en büyük camisinin adının eskiden kilise olan Fethiye Camii olduğu bildirilmiştir.⁷¹ 7 medrese, 11 tekke, 3 sebilden başka 86 mektep daha bulunduğu ayrıca 4 hamam, 18 han, 32 de kahvehane olduğu kaydedilmiştir. Dimyat'ın pirincinin meşhur ve bol olduğu, 2060 dükkan, 260 sokak, 300 at ve yağ değirmeni de bulunduğu nakledilmiştir. Eski Dimyat kalesinin Mısır Fatihi Sultan Selim'in yaptırdığı da bildirilmiştir.⁷²

Şiblî Nu'mânî Seyahatnâmesinde; Kahire, İskenderiye ve İsmailiye şehirlerinden bahsetmiştir.

Şiblî Nu'mânî, Kahire ile ilgili aktarımlarında Mısır denildiğinde Kahire'yi kastettiğini bildirmektedir. Fâtımî devletinin başkomutanı Cevher'in 358/968-69 yılında bu şehri kurduğunu kaydetmiştir. O zamanlarda İslâm dünyasında İstanbul ve Kahire'nin önemli eğitim merkezleri olduğunu nakletmiştir.⁷³

Şiblî Nu'mânî, İskenderiye ile ilgili aktarımlarında İskenderiye'den Kahire'ye kadar tren yolculuğu yaptığını ve bu yolculuk boyunca etrafı seyrederken en kaliteli mahsülleri gördüğünü kaydetmiştir.⁷⁴ İskenderiye'nin çok eski dönemlerden kalan bir yer olduğunu, deniz kıyısından istasyona kadar bütün yerlerin çok güzel imar edildiğini ve göz alıcı olduğunu anlatmıştır. Yolların geniş olduğunu ve yol kenarlarında yüksek binalar bulunduğunu da aktarmıştır.⁷⁵

Şiblî Nu'mânî İsmailiye ile ilgili İskenderiye'den Kahire'ye, Kahire'den de İsmailiye'ye kadar tren yolculuğu yaptığını kaydetmiştir.⁷⁶ Çalışmanın birinci bölümünde seyahatlerin izlenimleriyle Mısır konusu ele alınacaktır.

⁷⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/495.

⁷¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/496.

⁷² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/497-498.

⁷³ Şiblî Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnamesi*, çev. Yusuf Karaca (İstanbul: Risale Yayınları, 2002), 159-160.

⁷⁴ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 158.

⁷⁵ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 157.

⁷⁶ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 158.

BİRİNCİ BÖLÜM

SEYYAHLAR VE MISIR

Bu bölümde Mısır'ın sosyal, kültürel, ekonomik, siyasî, dinî durumu ve günlük hayatları açısından şehri ziyaret eden seyyahların anlatıları ve kişisel deneyimleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

Mısır'ın önemi yalnızca İslam tarihi ve medeniyeti için değil, dünya tarihi için de büyüktür. Bereketli Nil deltası ve doğu-batı ticaret güzergahı üzerinde bulunması, aynı zamanda Mısır'ın dünyada tahıl ambarı sayılması önemini artırmaktadır. Bilinen en eski zamanlardan itibaren kendine özgü bir medeniyetin merkezi olması, İslâm dünyası açısından Peygamberler, Büyük İskender, Firavunlar, Sâsânîler Tarihi, Roma ve Doğu Roma tarihi ve medeniyetinin parçası olması bakımından da önemi zikredilmelidir. Müslümanların fethiyle İslam medeniyetinin de dini, kültürel ve askeri merkezlerinden biri olmuştur.⁷⁷ Erken dönemde Müslümanlar tarafından fethedilen Mısır, kutsal bir şehir olan Kudüs'ün sınırında bulunması ve Arap Yarımadası'na yakın olması, Müslümanların fetih yolları üzerinde olması ve ayrıca Doğu Akdeniz'e olan sahili bu şehrin cazibelerini artıran bazı özelliklerdir.⁷⁸

1.1. Siyasî-İdarî Durum

Nâsır-ı Hüsrev, Mısır'ın siyasî ve idarî durumunu o dönemdeki yerel yönetim ve halkın yaşam şekli üzerinden anlatmaktadır. O dönemde Fâtımî Devlet hakimiyeti altındaki Mısır'da, halife Müstansır-Billâh 428-487/1036-1094 devleti yönetmekteydi.⁷⁹ Özellikle Kahire'de Müstansır-Billâh döneminde büyük imar faaliyetleri gerçekleşmiştir.⁸⁰ Halifenin hem dini hem de siyasi lider olduğu devlet sisteminde, merkezi yönetim güçlü ve refah seviyesi yüksektir. Nil Nehri sayesinde tarım çok gelişmiş bu da devleti ekonomik yönden güçlendirmiştir. Adalet sistemini ve toplumsal düzeni överek anlatan Nâsır-ı Hüsrev, Mısır halkının güçlü bir yönetim tarafından korunduğunu da bildirmektedir.

⁷⁷ Erol vd., *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı*, 3.

⁷⁸ Erol vd., *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı*, 6.

⁷⁹ Seyyid, "Fâtımîler", 12/231.

⁸⁰ Avcı, "Mısır", 29/560.

Nâsır-ı Hüsrev, toplumun huzuru, yerel yönetimin halk üzerindeki etkisi, emniyetin sağlanması, meyve ve sebzelerin bolluğu vb. konulara önem vermektedir. Halkın son derece huzur ve güven içinde yaşadığı hatta sarrafların, tuhafiyecilerin dükkanlarını kilitlemediği, kimsenin hiçbir şeye kötü niyetle el uzatmaya cesareti olmadığını anlatmaktadır.⁸¹

Mısır seyahatine Kahire'den başlayarak 430/1038 pazar günü ulaşan Nâsır-ı Hüsrev⁸², izlenimine Nil Nehri'nin nereden geldiği ve Mısır'a nasıl ulaştığıyla başlamış, su boyunca şehirlerin ve illerin kurulduğunu anlatmıştır.⁸³ Köyler arası ulaşımın kayıkla yapıldığını anlatan Nâsır-ı Hüsrev, Mısır'ın bütün köyleri yüksek yer ve tepelere yapılmasının sebebini, Nil taşınca şehir sular altında kalmamasına bağlamıştır.⁸⁴ Mısır padişahının Nil'in kaynağını öğrenmek amacıyla gönderdiği adamları, bir yıl Nil boyunca yürüyerek nehrin kaynağını aradıklarını ancak bulamadıklarını ifade etmiştir. Daha sonra kaynağın Kamer Dağı denilen bir dağdan çıktığını söylemişler. Ayrıca şehirde suyun ne kadar yükseldiğini öğrenmek üzere de memur tayin edilmiştir.⁸⁵ Mısır, Nil Nehriyle deniz arasında yer aldığı ve Nil'in güneyden gelerek kuzeye doğru denize döküldüğü de anlatılmaktadır.⁸⁶

Nâsır-ı Hüsrev, şehrin kıyısında bir tepenin üzerinde "İbn Tolun Camii" (Tolunoğlu) yapıldığını, ayrıca çevresine iki sağlam duvar çekildiğini anlatmaktadır.⁸⁷ Şehrin uzunluğuna Nil kıyısına kurulduğu, çok büyük ve geniş olduğu, her iklime ait çeşitli meyvelerin ve çiçeklerin yetiştiği, ayrıca çeşit çeşit kaseler, tabaklar, kadehler yapıldığı ve boyandığı bazılarının da pazarda satıldığı söylenmektedir.⁸⁸ Mısır'da Bağdat ve Basra'dan çok fazla gemi ve kayık bulunduğu, Mısır'ın önünde Nil Nehri'nin ortasında bir ada olduğu ve buraya kurulan şehirle ada arasına köprü kurulduğu anlatılmaktadır. Ayrıca Mısır pazarcılarının sattıkları malların fiyatlarıyla ilgili asla yalan söylemediklerini, eğer söylerse onu bir deveye

⁸¹ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 87.

⁸² Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 59.

⁸³ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 60; Ebû Muîn Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, thk. Yahya el-Haşşâb (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1983), 80-81.

⁸⁴ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 61; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 82.

⁸⁵ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 60; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 81.

⁸⁶ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 62; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 83.

⁸⁷ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 77; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 100.

⁸⁸ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 81; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 103.

bindirip eline zil vererek şehrin içinde yalan söylediğini, bu sebeple cezalandırıldıklarını bağıarak itiraf ettirmektedirler.⁸⁹

Sultanın köşkünün Kahire'nin ortasında bulunduğu ve çevresinde hiçbir yapının olmadığı, ayrıca her gece bin kişinin bu sarayı beklediği anlatılır. Toplamda 12 köşkten oluşan sarayda otuz bin kişi bulunduğu rivayet edildiği bildirilir. Sarayın yer altındaki kapılarından başka yeryüzünde bulunan on kapısının isimleri şu şekilde sıralanır: “Deniz Kapısı (Bâbü'l-Bahr), Altın Kapısı (Bâbü'z-Zeheb), Kandil Kapısı (Bâbü's-Sirîc), Et Kapısı (Bâbü'z-Zuhûme), Zeberced kapısı (Bâbü'z-Zeberced), Bayram Kapısı (Bâbi'l-İyd), Esenlik Kapısı (Bâbü's-Selam), Fetihler Kapısı (Bâbü'l-Fütûh), Gece Geçilen Kapı (Bâbü's-Seriyye), Kayak Kapısı (Bâbü'z-Zılâka).” Yer altındaki kapılardan birinde de sultanın atlı olarak çıktığı nakledilir.⁹⁰ Vezirin bilgi, akıl, doğruluk, güven ve zahitlik bakımından herkesten daha üstün bir durumda olduğu ve onun zamanında kimsenin şarap içmeye cesaret edemediği de aktarılır.⁹¹

Nâsır-ı Hüsrev, Kahire şehrinin beş kapısının isimlerini de aktarır: “Yardım Kapısı (Bâbü'n-Nasr), Fetihler Kapısı (Bâbü'l-Fütûh), Geçit Kapısı (Bâbü'l-Kantara), Haliç Kapısı (Bâbü'l-Haliç), Zevile Kapısı (Bâbü'z-Zevîle).” Ayrıca şehrin hisarları olmadığını aktaran Nâsır-ı Hüsrev, her konak ve köşkün hisardan daha sağlam ve yüksek yapıda olduğunu bildirir.⁹² Herkesin padişahın emin olması, padişahın kimsenin malına göz koymadığı ve kimseye zulmetmeyeceği konusunda güven içinde hissetmesi, üstelik oradaki emniyet ve düzeni hiçbir yerde daha önce görmediğini aktaran seyyahımız kimsenin kötü adamlardan korkmadığını da ifade etmektedir.⁹³ Nâsır-ı Hüsrev eserinde Kâdılkudât ve diğer kadıların maaşlarının kimsenin malına tamah etmesinler diye yüksek olduğunu da ifade etmektedir.⁹⁴

İbn Battûta, 1 Cemâziyelevvel 726/5 Nisan 1326 Kuzey Afrika sahillerini takip ederek İskenderiye'ye ulaşmıştır.⁹⁵ Seyahatnâmesinin yazıldığı dönemde Mısır, Memlûkler'in egemenliğindeydi. O dönemlerde Memlûk Sultanlığı Ortadoğu'nun

⁸⁹ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 82; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 104-105.

⁹⁰ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 67; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 89.

⁹¹ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 68; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 90.

⁹² Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 68; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 90.

⁹³ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 83.

⁹⁴ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 88.

⁹⁵ Aykut, “İbn Battûta”, 19/361.

önemli siyasî bir gücüydü. Memlûk sultanları tarafından idare edilen Mısır, önemli bir ticaret merkezi ayrıca kültür merkezi olarak önemli bir role sahipti. Bu dönemde farklı idarî bölgelere ayrılmış Mısır, valiler ve yerel yöneticiler tarafından yönetiliyordu.

İbn Battûta, Mısır'dan Firavun makamı ve ülkenin anası olarak bahsetmektedir. İbn Battûta, Mısır'ın semt ve kasabalarının bakımlı olduğu, arazisinin geniş ve toprağının bereketli olduğu, her sınıftan insanın bulunduğu, nüfusunun sürekli arttığı ancak her daim güzelliğini de koruduğunu anlatmaktadır.⁹⁶ Aradan yüzyıllar geçmesine rağmen Kahire'deki yaşam tarzının günümüzde de benzer olduğunu görmekteyiz. Birçok seyyahın bahsettiği gibi halen nüfusu kalabalık olan şehir aynı zamanda eski ve görkemli yapısını da muhafaza etmektedir.⁹⁷

*İbn Battûta Seyahatnâmesi'*nde Mısır'dan kasıt aslında Kahire'dir. Yani Mısır derken aslında Kahire'yi kastetmektedir. O dönemde Mısır sultanı, aslen Kıpçak ırkından olan Seyfüddîn Kalâvûn Sâlihî (ö. 689/1290) idi. Kendisine Melik Nâsır Ebu'l-Feth de denilmektedir. İbn Battûta, Kalavun'un o dönemde yaptığı iyiliklere ve hizmetlere bakıldığında özellikle de Mekke ve Medine'ye yaptıklarından, onun ne kadar erdemli ve güzel ahlâklı olduğu anlaşıldığını ifade etmektedir.⁹⁸ Seyyah, Nil Nehri'nin ne kadar tatlı, şirin ve geniş olduğunu överek anlatmış, dünyadaki bütün diğer nehirlerden üstün tutmuştur. Şehirlerin, köylerin kıyı boyunca kurulduğunu, ayrıca da ne kadar bakımlı olduğunu, ekili dikili alanlarının bol olduğunu, dünyada Nil'den başka deniz olarak isimlendirilen başka nehir olmadığını anlatmıştır.⁹⁹

7 Safer 1083/4 Haziran 1672'de Mısır'a giren Evliya Çelebi, şehri çok beğenmiş, gördüğü manzara karşısında çok şaşırmıştır. Buradaki eser ve sarayları da Mısır tarihiyle ilgili önemli ve nadir kitaplardan öğrendiğini ifade etmiştir.¹⁰⁰ Şehir

⁹⁶ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/47; Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim et-Tancî *İbn Battûta, Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr* (Dâru's-şarki'l-Arabî, ts.), 2/1/24.

⁹⁷ Ayşe Kurt, *İbn Cübeyr (1145-1217) ve İbn Battuta (1304-1369) Seyahatnamelerinde Mısır* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 34.

⁹⁸ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/53; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/30.

⁹⁹ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/51; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/28.

¹⁰⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/212.

ile ilgili okuduğu kaynakların isimlerini sıralamış sonrasında da Âdem Peygamber'den itibaren Mısır'da yaşayan peygamberlerden bahsetmiştir.

Evliya Çelebi'nin ömrünün son on yılını geçirdiği Mısır seyahatinde şehir, o dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir eyaletti. Ancak Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletlerine göre daha özerk bir yönetime sahipti.

Evliya Çelebi, Mısır'a dair aktarımlarına Nuh Tufanından sonra şehre kimlerin sahip olduğunu ifade ederek devam etmiştir.¹⁰¹ Mısır'ın tarihi durumundan da detaylı olarak bahsetmekte ve sonrasında Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethine değinmektedir.¹⁰² Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı aldıktan sonra Kahire'ye doğru yürüyüşe başlamasıyla ve 922-23/30 Ocak 1517'de Kahire'yi teslim almasıyla fetih tamamlanmış, Yavuz Sultan Selim de Mısır sultanı olmuştur.¹⁰³ Evliya Çelebi, Yavuz Sultan Selim zamanındaki Mısır kanunlarından ve Mısır eyaletinin dört kısmından bahsetmektedir.¹⁰⁴ Mısır eyaletine bağlı bölgelerden bahseder. Öncelikle birincisi Mısır hac emiri Sultânü'l-Berreyn'dir. ("İki karanın sultanı" Osmanlı padişahının hem Anadolu'daki hem de Rumeli'deki hükümranlığını ifade eder.) İkincisi Süveyş bölgesi (stratejik önemi ve ticaret yollarının önemli bir geçiş noktasıdır), üçüncüsü Cidde Limanı (günümüzdeki Suudi Arabistan'da bulunan Cidde şehridir), dördüncüsü Mekke Şerifi (Mekke ve Medine gibi kutsal şehirler Osmanlı yönetimine doğrudan alınmak yerine Mekke Şerifi'nin gözetimi altına bırakılıyordu), beşincisi Yemen bölgesi (Osmanlı'nın güneydeki en uzak eyaletlerinden), altıncısı Habeş iklimi (bugünkü Etiyopya ve çevresi), yedincisi Foncistan (Fransa), sekiz, dokuz ve onuncusu Kuzey Afrika'daki üç ana eyalet olarak bilinen Trablusgarp, Tunus ve Cezayir. Trablus, Tunus ve Cezayir'in o dönemde halen Mısır'a bağlı olduğu ve bu on eyaletten her sene Mısır eyaletine hediyeler geldiği anlatılmaktadır.¹⁰⁵ Evliya Çelebi Mısır'ın İbrâni dilinde, Süryânî dilinde, Yunancada, Kıptî dilinde, halk arasında ve Araplar tarafından hangi isimlerle kullanıldığını anlatır. Kıptî dilinde Mısrayim dendiği, Muiz-Lidîmillâh (ö. 365/975) kahren İhşîdîlerin elinden 358/968 aldığı için de Kahire dendiğini aktarmaktadır.

¹⁰¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/216.

¹⁰² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/259.

¹⁰³ Yavuz Bahadıroğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2010), 146.

¹⁰⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/266.

¹⁰⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/267.

Ayrıca Firavun'un Musa ile mücadelesinde boğulması ve Firavun'un kahrolması üzerine de Kahire dendiği aktarılmaktadır.¹⁰⁶ Nâsır-ı Hüsrev, Kahire-i Muizziyye dendiğini kaydeder.¹⁰⁷ Hamevî'nin Mu'cem'inde ise "Mısraim bin Müsraim bin Ham bin Nuh" tarafından Mısır olarak adlandırıldığı geçmektedir.¹⁰⁸ Muiz-Lidînellâh'ın İfrîkiye'den gelip Kahire'yi başşehir yapmasıyla burası önemli bir hilâfet merkezi olmuştur.¹⁰⁹ Tarih boyunca İslâm dünyasında önemli bir merkez kabul edilen Mısır, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı Memlûkler'den almasıyla Abbâsi hilafeti Osmanlı'ya geçmiş, böylelikle İslâm dünyasındaki dini liderlik de Osmanlı Hanedanının olmuştur.

Evliya Çelebi dünyada Mısır gibi mahsulleri bol eski bir şehir olmadığını, dünyada kıtlık olsa Mısır'ın tüm dünyayı doyurabileceğini ancak Mısır'da kıtlık olsa dünyanın Mısır'ı doyuramayacağını anlatır.¹¹⁰ Mısır'ın 76 kazası olduğunu, ilk altısının, "Garbiye (Garbiya) kazası, Dimyat kazası, Reşid kazası, İskenderiye kazası, Mansûre kazası, Minye kazasının" en önemli kazalar olduğunu anlatır.¹¹¹ Mısır'ı ilk yapanın Âdem oğlu Şit oğlu Gurbab oğlu Nakravuş olduğu, tufandan sonra ilk yapanın da Nuh oğlu Ham oğlu Bayzar olduğu anlatılır. Mısır o zamanda bütün şehrin adı olarak söylenirken ve o asırda yapılan eski Mısır'ın Fustat olduğu ifade edilmiştir.¹¹²

Şiblî Nu'mânî ise yolculuğu boyunca İskenderiye'den Kahire'ye kadar, Mısır'ın her bölgesinin yemyeşil, bereketli bahçeler ve tarlalardan oluştuğunu, buradaki kaliteli mahsullerin benzerini hiçbir yerde görmediğini anlatır.¹¹³ Şiblî Nu'mânî'nin eserinde de İbn Battûta gibi Mısır'dan konuşulduğunda aslında başkent Kahire kastedilmektedir. Bu şehri kuran kişi Cevher, o sırada Fâtımîler devletinin başkomutanıydı.¹¹⁴ Mısır şehrinin yollarının geniş, binalarının yüksek ve havadar

¹⁰⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/279.

¹⁰⁷ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 65; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 88.

¹⁰⁸ Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5/137.

¹⁰⁹ Tomar, "Mısır", 29/560.

¹¹⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/272.

¹¹¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/276.

¹¹² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/279.

¹¹³ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 158.

¹¹⁴ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 159.

iyi durumda olduğunu, geniş ve bereketli topraklara da sahip bulunduğunu vurgulayarak ekonomik ve kültürel olarak gelişmiş bir bölge olduğunu belirtmiştir.

Evliya Çelebi, Mısır'ın İslâm dünyası için dini ve tarihi önemini vurgulayarak, Memlükler'in Mısır'da güçlü bir siyasi yapı oluşturduğunu belirtmiştir. Mısır halkının Osmanlı halifeliğine bağlılığını ifade etmiş ve Osmanlı yönetimindeki Mısır'la ilgili bilgiler vermiştir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesiyle Osmanlı'nın Doğu Akdeniz'deki ticari ve stratejik hâkimiyeti güçlenmiştir. Mısır'ın bölgelere ayrılması ve Yavuz Sultan Selim kanunları Osmanlı'nın bölgede uyguladığı idarî yapıyı, bu yapının da nasıl çalıştığını ifade eder.

Şiblî Nu'mânî, seyahat ettiği yerlerde şehrin görünüşüyle ilgili incelemelerde fazla bulunmamakta, Mısır ile ilgili anlatısında da az bilgiye ulaşılmaktadır. O dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyaleti olan ve Osmanlı merkezîyetçi idarî bir yapıya sahip bulunan, aynı zamanda o sıralarda İngilizlerin etkisi altında olan Mısır'ın bağımsızlık talepleri de gittikçe artmaktaydı. Bu da seyyahların Mısır'ı Batı'nın doğrudan müdahale edebilecekleri alan olarak algılamalarına sebep oldu. Seyyahların Mısır'daki siyasî ve idarî dönüşümleri kişisel deneyimlerine dayalı olarak algılamalarını ve yorumlamalarını da doğrudan etkiledi.

1.2. Sosyal ve Kültürel Durum

Nâsır-ı Hüsrev zamanında Fâtımî Devleti, İbn Battûta zamanında Memlükler, Evliya Çelebi ve Şiblî Nu'mânî zamanlarında da Osmanlı ve modernleşme dönemlerine tanık olan Mısır, farklı yönetimler tarafından etkilenmiş, bu durum sosyal ve kültürel hayata da yansımıştır.

1.2.1. Nüfusu

Nâsır-ı Hüsrev o vakitlerde Mısır halkının Nişabur'daki halka göre beş kat fazla olduğunu bildirmektedir.¹²⁰ Ayrıca şehirde kervansaray büyüklüğünde 200 adet han olduğu aktarılmaktadır.¹²¹

¹²⁰ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 84.

¹²¹ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 85.

İbn Battûta Seyahatnâme'sinde, Mısır'ın nüfusuna dair spesifik bir sayı bulunmamaktadır. Ancak Mısır'ın o dönemde çok gelişmiş ve kalabalık olduğunu ifade etmiş, özellikle de Kahire'nin dünyanın en kalabalık ve büyük şehirlerinden biri olarak aktarmıştır. Arazisinin çok geniş olduğu, ancak nüfus artış hızının çok yüksek olmasından dolayı geniş arazinin dar gelmeye başladığı nakledilmektedir.¹²² Ayrıca Nil Nehri'nin bereketi sayesinde Mısır'ın tarım alanındaki zenginliği ve bu zenginliğinin nüfus yoğunluğunu nasıl artırdığı üzerinde durmuştur.¹²³

Evliya Çelebi, Sultan Selim'in Mısır'a geldiğinde bütün divan ehli ve ulemâyı Amr b. Âs Camii'nde topladığını ve bunların 100.000 kişi olduğunu anlatır.¹²⁴ Mısır ilk yazılıştta 77.000 evkaf olduğu, o zamanda 12.000'inin mevcut olduğunu kaydeder.¹²⁵ Hac Emirinin her sene 40.000 hacıyı hacca gönderdiği de anlatılır.¹²⁶ Sultan Gavri Divanhânesi'nin de 5000 kişi aldığını kaydeder.¹²⁷ O günkü Mısır askerinin sayısının 2025 kadar olduğunu kaydetmiştir.¹²⁸ Evliya Çelebi, Mısır'ın âdem deryası olduğunu, kalabalıktan geçilmediğini, 800.000 insanın taundan ölmesine rağmen sokakların çok kalabalık olduğunu da anlatmıştır.¹²⁹

Şiblî Nu'mânî ise, 374.838 insan olduğunu o dönemdeki son nüfus sayımına göre aktarmaktadır.¹³⁰

Mısır seyyahların anlatımlarında hem coğrafi koşullar hem de tarım faaliyetleri sebebiyle yoğun bir nüfusa sahipti. Dönemsel hastalıklar ve salgınlar nüfusu olumsuz etkilese de Mısır, tarihte hep kalabalık yerler arasında zikredilmiştir. Seyyahların yaşadıkları dönemde Mısır'ın hep kalabalık ve sevilen bir şehir olması, şehrin değerini bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

1.2.2. Mahalleler

Nâsır-ı Hüsrev, Kahire'de on mahalle olduğunu, isimlerinin: “Bercuvan, Cûderiyye, Zevile, Emîrler, Deylemliler, Rum, Bâtılıyye, Kasru's-şevk, Mesâmıda

¹²² Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/47.

¹²³ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/51.

¹²⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/265.

¹²⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/271.

¹²⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/267.

¹²⁷ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/268.

¹²⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/273.

¹²⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/272.

¹³⁰ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 159.

ve Abîdü’ş-şirâ mahalleleri” olduğunu, ayrıca mahalleye hâre denildiğini kaydetmiştir.¹³¹

İbn Battûta Seyahatnâmesi’nde mahalle isimleri belirtilmemektedir. Ancak el-Karâfe Mısır’da çok bereketli bir yer olarak bilinmektedir. Kahire’nin ünlü mezarlık bölgesi olan kabristanda Mısır halkı güzel kubbeler inşa etmişler ve etrafını duvarlarla çevirmişlerdir. Bu şekilde mezarlar evlere benzemiştir. Pazar esnafının da çeşitli yiyeceklerle bölgeye akın ettiğini ifade etmiştir.¹³²

Evliya Çelebi, Mısır’ın iç kalesi hariç aşağı şehrin caddelerinin 1000 kadar olduğunu kaydeder. Bunlardan bazıları; “Derbü’s-Sultan (Sultanın Kapısı), Derb-i Hâkim Biemrillah (Hâkim Biemrillah’ın Kapısı), Derb-i Tâhiriyye (Temizlenmiş Kapı), Derb-i Abbasiyye (Abbâsî Kapısı), Derb-i Bâb-ı Cedid (Yeni Kapı), Derb-i ve Vikâtüddellâl (Dellalın Yeri, Kapısı), Derb-i Kantaraş Sunkur (Sunkur Köprüsü Kapısı) ve Abidin Mahallesi, Derb-i Babüttabbağın (Tabakhane Kapısı), Derbü’ş-Şevârih (Şevarih Kapısı), Derb-i Özbekiyye (Özbek Kapısı), Derb-i Kataratü’l-Liman (Liman Kapısı)’dır.”¹³³ Ayrıca, “Kayıtbay Mahallesi, Ömerü’l-Fâriz ve Ebussuud Cârîhî” mahallelerinin isimlerini de aktarır.¹³⁴ Ayrıca Mısır’daki mahallerden bahsederken 20 Kıptî Mahallesi, 600 Kâfir Evi, 4 Rum Mahallesi, 2 Ermeni Mahallesi olduğunu ve Yahudi Mahallerini de belirtir.¹³⁵

Şiblî Nu’mânî de, o dönemde Mısır’daki mahalle isimlerinden bahsetmemiş ancak yer, bölge ve çarşı gibi bazı önemli noktalara değinmiştir.¹³⁶

Mısır’daki bazı mahallerin isimlerini veren seyyahlar, bazılarının da sadece sayılarından bahsetmişlerdir.

1.3. Dini Durum

Eski Mısır’da Firavunlar döneminin sonlarında, Pers, Roma ve Yunan hâkimiyetlerinde şehre çok sayıda seyyah ve âlim gelmiş, Mısır’daki gelişmeleri kendi ülkelerine de taşımışlardır. Mısır’ın dini yaşantısı Roma ve Yunanlıları da

¹³¹ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 76.

¹³² Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/50.

¹³³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/446.

¹³⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/294.

¹³⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/295.

¹³⁶ Nu’mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 159.

önemli ölçüde etkilemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve Ahd-i Atîk'te gerek İsrâiloğulları'nın Mısır'dan çıkışı gerek Musa'nın firavun ile mücadelesi ve Hz. Yusuf kıssasına geniş olarak yer verilmiştir. Bu sebeple de şehir peygamberler tarihi açısından önem arz etmektedir.¹³⁷

Mısır hem İslam tarihi açısından hem de konumu ve tarihi önemi itibariyle dini özellikleriyle de ön plana çıkan ve önem verilen şehirlerden biri olmuştur. Seyyahların zamanında Mısır büyük ölçüde İslam egemenliği altındaydı. Ancak Hristiyanlar da varlığını sürdürmeye devam etmekteydi. Bu dönemlerde Mısır, Fâtımî, Eyyûbî, Memlûk ve Osmanlılar tarafından çeşitli dönemlerde yönetilmiştir.

Fâtımîler, İslâm dünyasına egemen olabilmek için Mısır'ı ele geçirmek ve doğuya yayılmak zorunda olduklarını biliyorlardı. Saltanatının ilk yıllarında Mısır'ı ele geçirme konusunda Halife Mehdî iki kez başarısız olmuştu. 352/963 yılından beri Mısır'ın iç karışıklıkları ve ekonomik kriz içinde olması Fâtımî halifesi Muiz-Lidînillâh'ın şehri ele geçirmek amacına imkân doğurdu. Muiz'in kumandan olan Cevher'e tam yetki vermesiyle Şaban 358/Temmuz 969'da Mısır ele geçirildi. Fâtımîlerin Mısır'ı ele geçirmesi İslâm dünyasında önemli rol oynamalarını sağlamış; dini, felsefi ve içtimaî hareketlere liderlik etmelerini sağlamıştır. Ancak Fâtımîler Mısır'da bağımsız bir halifelik kurmalarına rağmen hiçbir zaman İslâm dünyasının tamamına hâkim olamamışlardır. Muiz'in talimatıyla Cevher, Fustat'ın kuzeydoğusunda yeni bir şehir kurarak burada büyük bir saray ve cami inşa etmiştir.¹³⁸ İslâm aleminin maddi manevi en önemli camilerinden Ezher Camii, 359-362/970-972 yılları arasında Muiz'in emriyle Kahire'nin kurulmasından sonra Cevher es-Sıkıllî tarafından inşa ettirilmiştir.¹³⁹

Eyyûbîlerin tarihteki en önemli rolleri 559-564/1164-1169 yılları arasında yapılan Mısır seferleriyle başlamıştır.¹⁴⁰ Mısır'da o dönemde camilerde, tekke ve

¹³⁷ Görgün, "Mısır", 29/557.

¹³⁸ Seyyid, "Fâtımîler", 12/230.

¹³⁹ Engin Beksaç, "Fâtımîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/238.

¹⁴⁰ Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/20.

zâviyelerde de öğretim yapılıyordu. Bu devir İslam tarihinde eğitim-öğretim ve sosyal hayat bakımından en parlak dönemlerden biridir.¹⁴¹

Eyyûbîlerin yıkılmasıyla Memlükler adıyla bilinen Türk Devleti kurulmuştur.¹⁴² Bu devlet İslami ilimlerin gelişmesi bakımından İslam tarihinin en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. Kahire ve Dımaşk bu dönemde İslâm aleminin önemli ilim merkezleri haline gelmiştir.¹⁴³

Memlükler döneminde Mısır, İslâm dünyasında önemli bir ilim yuvası haline gelmiş, Kahire’de de birçok cami ve medrese inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde de Kahire dini eğitim merkezi olmaya, Ezher de önemini korumaya devam etmiştir. Toplumsal hayat, eğitim, hukuk İslami ilkelere göre şekillenmiştir.

1.3.1. Müslümanlar

Nâsır-ı Hüsrev Sefernâme’nde, Mısır’daki Müslüman halkın ibadetleri, ticaret, eğitimi, sosyal ve kültürel diğer etkinlikleriyle ilgili bilgiler verilmektedir. Nâsır-ı Hüsrev, Mısır geleneğinde Hac yolculuğunu duyurmak için padişah fermanının Recep ayının ortalarında mescitlerde okunduğunu anlatır.¹⁴⁴ Padişahın 439/1047-48 senesinde verdiği bir fermanla o senede hacca gidilmemesini, orada kıtlık olduğunu, Müslümanların zarar görmesini istemediği ayrıca hacı adaylarının da padişahın bu emrine uyarak yerlerinden ayrılmadığı kaydedilir.¹⁴⁵ 440/1048-49 yılında Hicaz’da yine kıtlık olması üzerine padişah fermanında Hacıların hacca gitmesinin uygun olmadığını yazar. Hacılar da gitmezler.¹⁴⁶ Nâsır-ı Hüsrev Kahire ve Mısır’da toplamda 15 cuma namazı kılınan cami olduğunu, camilerde cuma günleri her yerde hutbe okunduğunu, namaz kılındığını, ayrıca da pazarın ortasında bulunan ve Muâviye tarafından Mısır valisiyken yaptırılan “Bâbü’l-Cevâmî” isimli

¹⁴¹ Şeşen, “Eyyûbîler”, 12/26.

¹⁴² İsmail Yiğit, “Memlükler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/90.

¹⁴³ Yiğit, “Memlükler”, 29/95.

¹⁴⁴ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 88.

¹⁴⁵ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 89.

¹⁴⁶ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 91.

mescit bulunmaktadır.¹⁴⁷ Mescidin kapıları çevredeki çarşılara açılmakta, içerisinde her daim hâfızlar ve müderrisler bulunmaktadır.¹⁴⁸

İbn Battûta, eserinde Arap olmayıp tasavvuf yoluyla irfan sahibi olan yabancıardan bahseder. Tekkelerde kalan dervişlerin sabah namazından sonra Fetih, Mülk ve Nebe surelerini okuduğundan, ayrıca dervişlerden her birinin bir cüz okuyarak Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını okuduklarından bahsedilir.¹⁴⁹

Evliya Çelebi o dönemde Mısır şehri içinde 360 tarikat şeyhi olduğunu, bütün tarikatların baş tacı olarak Hz. Muhammed ve ondan sonra Hz. Ebû Bekir'in kabul edildiğini nakletmektedir.¹⁵⁰ Bütün Mısırlıların tevhid ehlinden olduğunu ve Mısır'da 1060 tekke bulunduğunu da aktarır.¹⁵¹ Bu tekkelerin en meşhurları: “Şeyh Merzuku Kefafi Tekkesi, Şeyh Rufâi Tekkesi, İmam-ı Şâfiî Tekkesi, İmam Ebülleys Tekkesi, Sâdât Tekkesi, Ömer İbrahim Fariz Tekkesi, Şeyh Şahin Tekkesi, Şeyh Cûşî Tekkesi, Şeyh Akabe-i Âmirü'l-Cüheynî Tekkesi, Besâtin Tekkesi, Tirendazlar Tekkesi, Kademün Nebi, Sitti Nefise Tekkesi, Şeyh Nurullahül Bedevi Tekkesi, Hazreti Zeynelâbidin Tekkesi, Şeyh Tekkesi, Şeyh Halvetî Tekkesi, Şeyh Hazreti Şa'râvî Tekkesi, Şemsüddinü'l-Hanefî Tekkesi, Şeyhûniyye Tekkesi, Şeyh Abbar Tekkesi, Hocegâ Tekkesi, Özbekiyan Tekkesi, Nizâmiyye Tekkesi, Vâhidî Tekkesi, İmam Hüseyin Tekkesi, Hazreti İbrahim Gülşenî Tekkesi, Kasr-ı Ayn yani Hacı Bektaşî Veli Tekkesi, Hasan Baba Bektaşî Tekkesi, Kaygusuz Baba Bektaşîleri Tekkesi, Abdullah Ensârî Tekkesi, Hazreti Abdülkâdir Ceylânî Tekkesi, Kara Kaya Tekkesi, Musallay-ı Sebilü'l-Müslimin Tekkesi, Gülşenî Tekkesi, Şeyh Ferecullah Tekkesi, Sultan Eşref Tekkesi, Sultan Kayıtbay Tekkesi, Sultan Tumanbay Tekkesi, Mevlevihane Tekkesi, Tophane Tekkesi, Timurtaş Tekkesi, Sultan Gavri Tekkesi, Kademü'n-Nebi Tekkesi'dir.”¹⁵² Evliya Çelebi, şehirdeki camilerin çokluğundan ve isimlerinden, tekke ve zâviyelerden, din adamları ve ulemâdan sayfalarca

¹⁴⁷ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 78; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 102.

¹⁴⁸ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 79; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 102.

¹⁴⁹ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/49; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/26.

¹⁵⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/312.

¹⁵¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/313.

¹⁵² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/313-320.

bahsetmekte, ayrıca şehrin içindeki Gurâfe-i Kübrâ'da 366 kadar tekke olduğunu da kaydetmektedir.¹⁵³

Şiblî Nu'mânî, Müslümanların eğitimle ilgili durumunu aktarırken, yeni tarz eğitim programında, Müslümanların din bağlarının ve milli kimliklerinin çok zayıf olduğunu, eski eğitim tarzının ise o gün dünyadaki ihtiyaçları karşılayabilecek yeterlilikte olmadığını, sadece Dârülulûm'un eğitim ve ders metodu bu iki farklı sistemi birleştirebileceğini, amacının bu olduğunu, ancak bunu tam olarak başaramadığını anlatmaktadır.¹⁵⁴ Ayrıca Mısırlılar haftanın belli günlerini özelleştirerek belirli günlerde türbeleri ziyaret edip, kabirlerini öperek dilekte bulunuyorlar ve ihtiyaçlarını söylüyorlardı. Seyyah Hindistan'daki Müslümanların türbelere ve mezarlara tapınmalarına üzüldükleri, Mısır'dakilerin neredeyse daha beter olduğunu aktarmıştır.¹⁵⁵

Şiblî Nu'mânî Mısır'da Hz. Peygamber'in doğum günü kutlamalarını anlatmıştır. Bu kutlamalar Mısır dışında boş bir arazide çadırlar kurularak yapılmaktadır. Her çadırın içinde içecek, çay veya benzeri başka bir şey hazır oluyordu. Çadır içerisine giren her kişiye muhakkak ikramda bulunuluyordu. Çadırların her birinde belli grupların tasavvuf ve dervişleri toplanırdı.¹⁵⁶ Şiblî Nu'mânî, bu kutlamalarda insanların halka olup zikir yaptıklarını, kendi etrafında döndüklerini ve ibadet amacıyla tuhaf hareketler yapılmasına çok üzüldüğünü ifade etmektedir.¹⁵⁷ Mevlid kutlamalarının ise on iki gün sürmekte olduğunu, birinci günden itibaren insanların toplanmaya başladığını, sayı her geçen gün artarak on ikinci gece izdiham olacak kadar çok sayıda insan toplandığı da nakledilmiştir. Bunların içerisinde hükümet temsilcisi, kadı, müftü, Ezher şeyhi de yer almaktaydı. Önemli bir İslam âlimi, Hz. Peygamberin doğumunu ve olayları anlatılırken herkes ayağa kalkar, konuşma bittiğinde ise kutlamaların son bulduğu aktarılmıştır. Şiblî Nu'mânî kutlamalarla ilgili her ne kadar bazı durumları doğru bulmasa da Hz.

¹⁵³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/321.

¹⁵⁴ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 163.

¹⁵⁵ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 186-187.

¹⁵⁶ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 192.

¹⁵⁷ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 193.

Peygamber'in doğum kutlamalarına böyle özen gösterilmesinin hoş olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁸

Bu aktarılanlar bizlere Müslümanların durumu ve ibadetleriyle ilgili bilgiler sunmaktadır. Seyyahlar eserlerinde, Mısır'daki Müslümanların hem dini vazifelerinin yerine getirdiklerini hem de toplumsal ve siyasî değişimlerden etkilendiklerini göstermektedir. Nâsır-ı Hüsrev döneminde, Fâtımî egemenliği altında olan Mısır'da İsmaili mezhebi ön planda olmuş ancak Sünnî Müslümanlar da varlığını sürdürmüştür. İbn Battûta ve Memlûkler dönemindeki Mısır ise İslâm dünyasının önemli bir eğitim ve kültür merkezi olup, Müslümanlar dinî görevlerine bağlıydı. Evliya Çelebi ve Osmanlı döneminde Mısır, Sünnî İslam hâkim olduğu bir yerdi. Şiblî Nu'mânî döneminde, Mısır'da modernleşme ve Batı etkisinde dini yaşamda değişiklikler olmasıyla birlikte bazı Müslüman toplumların bu değişime karşı direnmekte olduğu görülür.

1.3.2. Gayri Müslimler

Nâsır-ı Hüsrev'in gözlemlerinde Mısır'daki Fâtımî yönetiminde bulunan gayrimüslimler özellikle de Hristiyanlar ve Yahudiler ekonomik ve sosyal yaşamda rol oynamışlar, ticaret ve zanaat gibi alanlarda aktif durumda olmuşlardır. Fâtımî devleti farklı dinlere mensup insanların barış içinde yaşadığı bir hoşgörü politikası izlemekteydi. Gayrimüslimler dinlerini özgürce yaşamaktaydılar.

Nâsır-ı Hüsrev, Mısır'da bulunduğu zaman içerisinde herhangi bir yılda mahsulün iyi olmadığını aktarmıştır. O senede bir gün Sultanın veziri Hristiyan bir zengini çağırdı ve ister parasıyla ister borç olarak ne kadar erzak yardımı yapabileceğini sordu. Hristiyan Sultan ve vezirin sayesinde çok erzak biriktirdiğini altı sene boyunca Mısır halkını besleyebileceğini söyledi. Nâsır-ı Hüsrev bu olayı Sultanın ve halkın birbirine güven duymasına, bu sebepten Hristiyan bir kimsenin bile malını gizlememesine, Mısır'daki huzur ve emniyetin önemine bağlamaktadır.¹⁵⁹ Nâsır-ı Hüsrev'in eserindeki aktarımında herkesin alışverişine güvendiği Ebû Saîd isminde Yahudi bir kuyumcuyu askerlerden biri öldürdü. Çok zengin olarak ölen Yahudi'nin kardeşi ile oğlu korktu ve sultana çok yüksek bir meblağ ödeme yapmak

¹⁵⁸ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 193.

¹⁵⁹ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 84; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 106.

istediler. Ancak sultan bunu kabul etmeyerek ve onları evlerine göndererek memnun etti.¹⁶⁰

İbn Battûta, Mısır'dan yolcuların toplandığı, her sınıftan insanın olduğu ve yabancıların dostu olarak söz etmektedir.¹⁶¹ Melik Nâsır'ın ordu müfettişi ve aynı zamanda kâtibi olan Kadı Fahrettîn Kıptî, önemli emirlerden birisi olmakla birlikte önceleri Kıptî Hristiyanlardandı. İslâmiyeti kabul ederek erdemli davranışlarıyla ön plana çıkmış ve Melik Nâsır'ın önemli adamlarından biri olmuştur.¹⁶²

Evliya Çelebi, Mısır'da yaşadığı süre içerisinde çeşitli dini gruplarla karşılaşmıştır. Mısır'daki gayrimüslimlerin çoğunluğunu Hristiyan olan Kıptîler, Yahudiler ve diğer bazı Hristiyan mezhepleri oluşturmaktadır. Bu grupların yaşam tarzları, sosyal durumları, ibadethaneleri ve Osmanlı yönetimi altındaki durumlarıyla ilgili bilgiler vermektedir.

Kahire'de yerli Kıptîler, Araplar ve Arap köylüleri nüfusun çoğunu oluşturmaktadır. Az sayıda Türkler, Yahudiler, Ermeniler, Rumlar ve Avrupalı tüccar da yaşamaktadır. Yahudi nüfusu giderek artmış ve XVII. yüzyılda altmış bin haneye kadar ulaşmıştır.¹⁶³

Evliya Çelebi, Sultan Selim Han zamanında Mısır Divanhânesi'nde sarraf başının Yahudi olduğunu ve üç yüz kadar sarrafın da Yahudi olduğunu nakleder. Ayrıca Yahudilerin her yerde şeytanlıkla da meşgul olduklarını aktarmıştır.¹⁶⁴

Evliya Çelebi mahallelerden bahsederken Müslüman evleri dışında, 20 Kıptî mahallesi, 600 kadar Müslüman olmayanların evi olduğunu ve Yahudi mahallesinin tek bir semtte bulunduğunu aktarır. Bu sokakların çok dar olduğu hatta yollardan at ve devenin geçemediği nakledilir. Yine 4 Rum mahallesi, 2 Ermeni mahallesi var olup, Rum çingenesinin olmadığını fakat Mısır kavminin hep Firavun kavminden olduğunu nakleder. Ayrıca haliç kenarındaki Frenk kâfirlerinden de bahsetmiştir. Mısır'da 70 millet olduğunu, bunların 140 dil konuştuğunu, yirmi adet Hristiyan'dan

¹⁶⁰ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 87-88.

¹⁶¹ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/47.

¹⁶² Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/54-55; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/31.

¹⁶³ Nagihan Öztürk, *Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Yahudiler ve Yahudilik* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 43.

¹⁶⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/269.

başka “Endülüslü, Mağribli, Bosnalı, Dunkılâvî, Afnu, Berberî, Foncî, Kırmanka, Habeşî, Begenskî, Bünyanî, Sudanî, Telemsâni, Râbî, Fârî, Mayburî, Racavî, Nuviyî” lisanlarıyla Mısır’ın dolu olduğunu nakletmiştir.¹⁶⁵

Kıptî dilinde (İbit, Meşri ve Tut) ayları, Arapçada Zilkade, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Temmuz ayına Tut Ayı denilir. (Geynek, Henur ve Babe) ayları, Arapçada Safer, Rebiülevvel ve Rebiülâhir aylarıdır. (Tuba, İmşis ve Bermehan) ayları, Arapçada Cemaziyelevvel, Cemaziyelâhir ve Recep aylarıdır. (Budie, Beşnes ve Bermudi) ayları, Arapçada Şaban, Ramazan ve Şevval aylarıdır.¹⁶⁶ Evliya Çelebi esnaf taifesinden bahsederken kuyumcuların çoğunun Kıptî taifesinden olduğunu, terzilerin çoğunun da Rum Kıptî olduğunu aktarmıştır.¹⁶⁷ Seyyah, Mısır’da sakınılması gereken iki bin yüz kişiden dinsiz ve mel’un olarak bahseder.¹⁶⁸

Evliya Çelebi mahalle düzenini anlatırken her ne kadar her milletin oturdukları mahalleleri ayrı olarak anlatsa da Müslüman mahallelerinde gayri müslimlerin oturma yasağı gibi bir duruma rastlanmamıştır. Gayri müslimlerin kendi mahallelerinde oturma durumu onların kendi tercihlerinden dolayı olmuş, Avrupa’daki gibi dışlayıcı bir devlet politikasından kaynaklanmamıştır.¹⁶⁹

Şiblî Nu’mânî, Mısır’daki Fransız ve İngiliz etkisinden bahsederken bütün üst düzey devlet mevkilerinin bunların idaresinde olduğunu ve Mısırlıların bunlarla iletişimi sürdürebilmek adına bu iki dili öğrenmeleri gerektiğini aktarıyor. Medresetü’t-Tercüme isimli yüksek okulun kuruluş amacı başta bu iki dili öğretmekti. Sonradan ders planı genişletildi ve bir sürü ders eklendi. Ancak eğitim bu iki dilde verilmeye devam edildi. Bu okulun ülkeye çok katkı sağladığı ilmi gelişme açısından da çok faydalı olduğu nakledilir.¹⁷⁰ Şiblî Nu’mânî Medresetü-t Tıp’ta 15 müderris olduğunu bunlardan üç tanesinin Avrupalı geri kalanların ise

¹⁶⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/295.

¹⁶⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/354-355.

¹⁶⁷ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/365.

¹⁶⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/369.

¹⁶⁹ Öztürk, *Evliya Çelebi’nin Seyahatnâmesi’nde Yahudiler ve Yahudilik*, 97.

¹⁷⁰ Nu’mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 169.

Mısırlı olduğunu nakletmiştir.¹⁷¹ Ayrıca Şiblî Nu'mânî o dönemde Hristiyan bir kuruluş tarafından açılan özel bir tiyatroya gittiğinden bahsetmiştir.¹⁷²

Seyyahlar gayrimüslimlerden özellikle de Hristiyan ve Yahudi topluluklarından ve bu toplulukların ticaret, zanaat vb. diğer ekonomik faaliyetlerde oynadıkları önemli rolleri belirtir. Gayri müslimlerin sosyal statüleri, yaşam şartları ve Müslümanlarla ilişkileri hakkında bazı bilgiler sunmaktadırlar. Bu bilgiler bizlere Mısır'daki kozmopolit yapıyı ve şehri farklı dinlere mensup insanların birlikte yaşadığı toplum olarak göstermektedir.

1.4. Gündelik Hayat

XI. Yüzyılda yaşamış İranlı seyyah Nâsır-ı Hüsrev 437-444/1046-1052 yılları arasında Orta Doğu, Mısır ve Hindistan'ı kapsayan seyahatinde o dönemde Mısır'daki gündelik hayata dair izlenimlerine de yer vermiştir. O dönemde Mısır Fâtımî devletinin yönetimi altında bulunmaktaydı. Özellikle Kahire'nin mimarisıyla ve şehir düzeniyle ilgili, ticaret, ekonomi, sosyal yaşam, yeme içme alışkanlıkları, kültürel, idari ve dini yapısıyla ilgili önemli bilgiler paylaşmıştır.

Nâsır-ı Hüsrev Kahire'de çok fazla kervansaraylar, hamamlar, akarlar olduğu ancak hepsinin sultanın mülkü olduğu, Kahire ve Mısır'da sultanın 8000 yapısı olduğunu duyduğunu nakleder.¹⁷³ Nil suyu 18 arşını aşınca diğer bütün vilayetlere ırmaklar, dereler açarlar. Sultan' a ait olan Haliç nehrinin açılışı yapıldıktan sonra diğer kanal ve ırmakları da açarlar. O günler bayramların en büyüğü olarak bilinir.¹⁷⁴ Nâsır-ı Hüsrev "Kandiller Pazarı (Sûku'l-Kanâdîl)" denilen pazarın eşi benzerinin hiçbir memlekette olmadığını, dünyadaki en nefis ve nadir şeylerin hepsinin bu pazarda bulunduğunu aktarır.¹⁷⁵ Mısır ilinin çok geniş olduğu, sıcak ve soğuk iklimlere dair her türlü meyvenin, çiçeğin yetiştiği ve pazarlarda satıldığı da nakledilir.¹⁷⁶ Mısır'da çok fazla gemi ve kayık bulunduğu hatta Bağdat ve Basra'da o kadar olmadığı, pazarcıların da sattıkları fiyatları doğru söylediği çünkü birisi yalan

¹⁷¹ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 170.

¹⁷² Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 189.

¹⁷³ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 66-67.

¹⁷⁴ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 70; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 93.

¹⁷⁵ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 79-80; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 103.

¹⁷⁶ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 81.

söylerse o kişiyi elinde zil ile deveye bindirerek teşhir ettiklerini bildirir.¹⁷⁷ Şehirlilerin çok zengin olması ve herkesin padişahın emin olması, ona güvenmesi, Mısır'da gördüğü güvenliği ve düzeni başka bir yerde görmediğini de nakleder.¹⁷⁸ Ayrıca her yıl Mısır'da sultan halkın ileri gelenlerine de alt tabakasına da ziyafet vermektedir. Nâsır-ı Hüsrev sarayın kapısından girdiğinde gördüklerine inanmadığını hayretler içerisinde kaldığını aktarır.¹⁷⁹ Mısır halkının son derece huzur ve güven içinde yaşadığı, kuyumcu dükkanlarının kilitlenmediği, herkesin dükkanının önüne bir tahta koyup gittiği, kimse kimsenin malına el uzatmadığı da aktarılır.¹⁸⁰ Bu dönemde Mısır'da günlük yaşam halkın rahatça yaşadığı, refah seviyesinin yüksek olduğu, kültürel etkinliklere katıldığı ve ticaretle uğraştığı bir düzen içinde geçmekteydi.

İbn Battûta özellikle Kahire'nin büyük bir şehir olduğunu, şehrin sürekli hareketli olduğunu ve buradaki insanların çeşitli kültürlerden geldiğini, nüfusunun da çok kalabalık olduğunu belirtmiştir. Mısır'da tarım gelişmişti. Nil Nehri'nin sağladığı verimli arazileri sayesinde tarım ürünleri bolca yetiştirilirdi.¹⁸¹ Mısır halkı eğlenceye düşküncüydü. O dönemde Melik Nâsır'ın incinen elinin iyileşmesi üzerine bile eğlence düzenlenmiş ve her yer süslenmişti. Şehir halkının Amr b. Âs Camii'nde Cuma namazı kıldığı, her yerde tekkeler olduğu, Mısır yöneticilerinin hankah yaptırma konusunda adeta birbirleriyle yarıştığını aktarılır. Orada zâviye ve tekkelere "Hankah" denilmektedir.¹⁸² Mısır'da İslam kültürü hakimdir ve dini yaşam yoğundur. Özellikle de Mısır'daki büyük camiler ve dini eğitim kurumları, saraylar, sanat ve mimarinin de gelişmiş olduğu gözlemlenir.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde günlük yaşamla ilgili pek çok şey ön plana çıkmaktadır. Kahire'nin büyüklüğü, canlılığı, kalabalık ve hareketli olması, pazarlarındaki zenginlik, özellikle de yiyecek pazarları, baharatlar, ticari yoğunluk, halkın etkileşim içinde olduğu ve eğlendiği kahvehaneler, dinî bayramlar, ritüeller,

¹⁷⁷ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 82.

¹⁷⁸ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 83; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 105.

¹⁷⁹ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 85.

¹⁸⁰ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 87.

¹⁸¹ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/47; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/25.

¹⁸² Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/48; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/25-26.

camii ve medreselerin fazlalığı, yemek kültürleri, Mısır toplumunun çok kültürlü yapısı, farklı dinlere mensup insanların ve etnik grupların bir arada yaşaması gibi sosyal yaşama dair önemli bir kaynak sunmuştur.

Evliya Çelebi Mısır'da çok fazla insanın göz problemi olmasına rağmen göz doktoru olmadığı, kalabalık nüfusu olmasına rağmen hâkimi, kadısı, dürüst muhasebecisi ve zabıtları olmadığını aktarmıştır.¹⁸³ Mısır'da asla sıtma hastalığı olmadığı, iç kalenin havasının çok iyi olduğunu, aşağı şehirde biri hastalanırsa yukarı kaleye çıkarılmasını, hava almak için evlerin damlarına çıktıklarını da aktarır. Lodos ve poyraz beş ay boyunca eserse gemiler gelip gidebileceğinden Mısır'da bolluk olduğu aktarılır.¹⁸⁴ Fakir ve zengin on çocuk sünnet olacağında herkes birlik olur ve birbirine yardım ederdi. Yahut Mısır'da bir adam hastalanırsa herkes hediyelerini alıp ziyaret ederlerdi. Öldüğünde cenazesini kefenler, namazını kılar, ölüye çok hürmet gösterirlerdi. Halkın başka bir güzel huyu da cuma geceleri mezarlığa gidip Yâsin Sûresi okurlar, hatim inerler, fakirlere sadaka dağıtırlardı. Ayrıca Mısır'da kefen hırsızlığı çoktur. Kadınlar mezarlığa gitmek için kocalarından izin almazlardı çünkü nikah şartlarına göre izin almak zorunda değillerdi.¹⁸⁵ Mısır'da binlerce meczup vardı. Kimisi çıplak dolaşırdı, kimisi hiç konuşmazdı, kimisi de keramet sahibiydi.¹⁸⁶ Evliya Çelebi izlenimlerinde kahvehaneleri de ilim ve kültür mekânı olarak tasvir etmektedir.¹⁸⁷

Evliya Çelebi'nin eserinde bahsettiğine göre Mısır'da 12 bayram alayı vardır. Bunlardan biri muhtesip gecesi alayıdır çok büyüktür. Aşıklar bu alaya kadınlar alayı demektedir. Çünkü bu gecede kadınlar evde durmazlar. Adamlar da o gece eşlerine sen neredeydin demezler. Bu gecede Mısır'ın çarşıları ve pazarları açık olur. Herkes dükkanını süsler ve binlerce kandil yakılır. Bu alayın sebebi Şaban ayının 29. günü Ramazan'ın gelmesi şerefine bütün halka müjde verilirdi.¹⁸⁸

¹⁸³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/418.

¹⁸⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/419.

¹⁸⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/422.

¹⁸⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/423.

¹⁸⁷ İbrahim Caner Türk, "Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle XVII. Yüzyılda Osmanlı Eğitimi", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (2022), 97.

¹⁸⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/59-60.

O gece gençlerin hepsi ailelerinden izin alarak süslenirler ve mücevher takımlı atlara binerek geçerlerdi.¹⁸⁹

Dördüncü dini alay Ramazan Bayramı alayıdır. İlk üçü; Mısır vezirinin Mısır'a girişi alayı, Nil kesimi alayı ve muhtesip alayıdır. Bu gecede Mısır kadınlarının eve gelmesi zorunlu değildir. Bu günlerde Mısır'daki her türlü insan, kadın, erkek hepsi bir arada gezerler. Hiçbir erkek bir kadına, bir çocuğa ya da başka kimseye el uzatamaz. Bu konuda güvenlidir. Kimse sarhoş olamaz, bıçağını çekemez, çok ayıptır. Yoksa Mısır'ın sınırına kadar sürerler.¹⁹⁰ Beşinci alay Kurban Bayramıdır. Arife günü halk, fakirler ve şeyhler birbirlerinin evlerine gidip tebrik ederler. Altıncı alay Paşa'nın Mısır'a girişidir.¹⁹¹

Evliya Çelebi, Osmanlı'nın eyalet protokolünde önemli bir yere sahip olan Mısır Beylerbeyi'nin karşılanma töreni ve uğurlanma töreniyle ilgili detaylı bilgiler vermiştir.¹⁹² Eserinde tören alaylarında, hangi görevlinin karşılama, hangisinin de nasıl ve ne tür hediyelerle getirdiğini anlatarak Mısır'daki hiyerarşi hakkında bilgi vermek istemiştir.¹⁹³

Şiblî Nu'mânî, kadınların kıyafetlerini çirkin, yakışsız ve sevimsiz olarak aktarır. Hatta o kadar kötü ki daha kötüsü düşünülemez der. Halkın yakası her zaman açık duran açık mavi uzun bir entari giydiği, şalvar ve pijama benzeri şeyleri kesinlikle giymediklerini anlatmıştır. Özel kesimdeki insanların kaftan tarzında giyindikleri, yeni tarz eğitim görenlerin de ceket pantolon giydiklerini ve günden güne bu tarza alıştıklarını nakleder. Kadınların çoğunun açık mavi entariyi giydikleri ancak zengin ailelerin kıyafetlerinin Avrupa tarzı giyinmesine rağmen üzerlerine giydikleri açık mavi çarşafın onları çok kötü gösterdiğini aktarmıştır. İnsanlardaki ahlâkî çöküntünün fazla olduğunu, kadın erkek çoğunun sadaka istediğini, insana yapıştıklarını nakletmiştir.¹⁹⁴ Mısır'da uygulanan devlet kararıyla her sene Avrupa'ya hükümet tarafından eğitimlerini ve uzmanlıklarını geliştirmeleri için belli

¹⁸⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/361.

¹⁹⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/374.

¹⁹¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/374.

¹⁹² Efeoğlu, *Evliya Çelebi'ye Göre Mısır Beylerbeyileri'nin Mısır'a Geliş ve Gidişleri*, 109.

¹⁹³ Efeoğlu, *Evliya Çelebi'ye Göre Mısır Beylerbeyileri'nin Mısır'a Geliş ve Gidişleri*, 95.

¹⁹⁴ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 159.

sayıda öğrenci gönderiliyordu.¹⁹⁵ Mısırlıların haftanı belli günlerini özelleştirdiği her gün belli bir türbeyi ziyaret günü olarak belirledikleri, kabirleri öperek dileklerde bulduklarını ve bu durumun Allah'a şirk koştuktan farkı olmadığını belirten Şiblî Nu'mânî gördüklerine üzüldüğünü aktarmıştır.¹⁹⁶ Mısır'da fakirlere yardım amaçlı kurulan pek çok dernek olduğu ancak bunların hiçbirinin Müslümanlar tarafından kurulmadığını şaşkınlıkla ifade etmiştir. Ancak bu tür dernekler, gazeteler ve kulüpler sayesinde Mısır'da görüş derinliği, düşünce özgürlüğü öyle gelişmiştir ki başka bir İslam ülkesinde böyle bir şey yoktur.¹⁹⁷ Ayrıca Mısır halkının peygamberimizin doğum günü kutlamalarına verdikleri önemi, tertip ve düzeni överek dile getiren Şiblî Nu'mânî, bu kutlamalarla ilgili İslâm'a uygun olmayan bazı kabul edilemez durumlar olduğunu da ifade etmiştir.¹⁹⁸

Mısır halkının modernleşme ve geleneksel yaşam tarzı arasındaki etkileşimine tanık olan Şiblî Nu'mânî, Mısır'ın şehirleşmesini ve eğitim sistemindeki yeniliklerini de değerlendirir. Seyyahların eserlerinde Mısır, Nâsır-ı Hüsrev'den Şiblî Nu'mânî'ye kadar her seyyahın kendi döneminde toplumsal ve siyasi koşullara bağlı olarak değişiklikler göstermiştir. Aynı zamanda tüm eserlerde Nil Nehri'nin önemi, Mısır'ın kültürel, ticari ve dini zenginliği, halkın yaşam şartları ön plana çıkmaktadır.

1.5. Vakıflar ve Hayır Kurumları

Nâsır-ı Hüsrev, özellikle Mısır'da Fâtımîler dönemine denk gelmiş ve bu dönemde vakıflar ve hayır kurumları önemli bir rol üstlenmiştir. Ancak bu vakıfların isimlerine ve yürüttüğü faaliyetlerle ilgili bir detay paylaşılmamıştır.

Mısır sultanının halk için yaptığı yardımları hayır hizmetlerinden sayabiliriz. Bunlardan birisi Nil Nehri 18 arşın yükselmezse sultanın halktan vergi almadığıdır.¹⁹⁹ Bir diğeri sultanın halktan zengin fakir herkese verdiği ziyafettir. Aynı zamanda şehir halkı sultanın mutfağından her türlü ilaç, içecek, şerbet vs. ister, alırdı. Bu konuda herhangi bir yasak yoktu.²⁰⁰ Ayrıca sultanın vekili tarafından

¹⁹⁵ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 173.

¹⁹⁶ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 186-187.

¹⁹⁷ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 191.

¹⁹⁸ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 193.

¹⁹⁹ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 61.

²⁰⁰ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 85-86.

Şam'dan Kayravan'a kadar bütün şehir ve köylerdeki mescitlerin masrafları karşılanırdı.²⁰¹

İbn Battûta'nın anlatımında, Kalâvûn Türbesi civarında bulunan hastanede sunulan hizmetlerin ve ilaçların sayısının bir hayli fazla olduğu aktarılır. Tekke ve zâviyelerin çokluğu ve Mısır yöneticilerinin hankah yapımı konusunda yarış içinde oldukları aktarılır.²⁰² Ayrıca tekkelerdeki herkesin derviş ve diğerlerinin ihtiyaçları giderilir ve onlara belli bir miktarda da aylık bağlanırdı.²⁰³ Mısır sultanının her sene hacca giden kişilerden fakirlere yiyecek ve içeceklerinin taşınmasıyla ilgili yardımları, ayrıca yorgunluktan yürüyemeyenlerin binmesi için develerin yollar üzerinde hazır bulunması gibi konularda onun iyiliklerindedir. Kahire dışındaki Siryâkûs'daki büyük tekkenin sultanın eseri olduğu aktarılır.²⁰⁴

Evliya Çelebi, Mısır vezirinin 1000 adam ile iç kalede oturduğu ve bunların hepsine yıllık olarak Şecerüddür Vakfı'ndan kılık kıyafet ihtiyaçlarını gidermeyi kanun haline getirildiği aktarılır.²⁰⁵ Ezher Camii'nin²⁰⁶, Sultan Müeyyed Camii'nin²⁰⁷, Kalavun Camii'nin²⁰⁸, Şeyhüniyye Camii²⁰⁹ ve Sinan Paşa Camii²¹⁰ gibi bazı camilerin vakıflarının bir hayli fazla olduğunu nakleden Evliya Çelebi, Mısır'da bulunan 1000 kadar vakfın kazaskerin defterinde kayıtlı olduğunu bildirmiştir.²¹¹ Ayrıca İmam Şâfiî Tekkesi ve Sâdât Tekkesi²¹², Hacı Bektaşî Veli Tekkesi²¹³, Gülşenî Tekkesi²¹⁴ ve daha pek çok tekkenin vakıfları çoktur. Mısır'da ki tekke ve zâviyeler dışında eski sultanların camilerinde imaretleri olduğu, buralarda da sürekli olarak yemek dağıtıldığını nakleden seyyah, Sultan Kalavun İmareti'nde de çok sayıda kişiye sürekli yemek verildiği ve fakirlere de her cuma yemek

²⁰¹ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 88.

²⁰² Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 48.

²⁰³ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 49.

²⁰⁴ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 53-54; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/30.

²⁰⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/266.

²⁰⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/296.

²⁰⁷ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/298.

²⁰⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/300.

²⁰⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/304.

²¹⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/337.

²¹¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/309.

²¹² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/313.

²¹³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/317.

²¹⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/319.

dağıtıldığını nakleder.²¹⁵ Evliya Çelebi Mısır'da 4000 sebil olduğunu bunun dışında kıyıda köşede de sebiller olduğunu, en büyük sebilin Sultan Gavri'nin yaptırdığı sebil olduğunu aktarır.²¹⁶

Şiblî Nu'mânî Sefernâmesi'nde Mısır'da pek çok hayır kurumu olduğunu hepsinin farklı kuruluş amaçları olduğunu ve bunlardan dokuz tanesinin hayır işleriyle uğraşan fakirlere yardımı amaç edinen kurumlar olduğunu aktarmıştır. Ancak bu yerlerin hiçbirinin Müslümanlar tarafından kurulmadığını şaşkınlıkla ifade etmiştir. Bunlardan “Mısırlı İlim Adamları Kurumu” 1859'da ve “Coğrafya Bilimi ile Uğraşanlar Topluluğu” 1875'de bilimsel amaçlı kurulmuştur. Mısırlıların münâzara ve bilimsel amaçlı kurdukları kurumların da fazla olduğunu aktaran seyyah bu sayede hitâbette ve münâzarada çok ilerlediklerini aktarmıştır.²¹⁷ Şiblî Nu'mânî'nin eserinde Ezher Camii ve külliyesi toplumsal hizmet ve hayır konusunda aktif rol oynamıştır. İhtiyaç sahibi öğrenciler başta olmak üzere dünya genelinden gelen öğrencilere yardım ve burslar sağlamaktadır. Yoksullara ve muhtaçlara sağlık ve gıda yardımı da sağlayarak toplumsal sorumluluk sahibi bir kurum olarak da karşımıza çıkmaktadır.²¹⁸ Seyyah Kahire'de pek çok mezar ve türbe olduğu, bunların bakımları ve masraflarını karşılamak için de vakıflar yapıldığını nakletmiştir.²¹⁹

Mısır'daki vakıflar hem dinî açıdan hem de toplumsal olarak büyük bir öneme sahiptir. Bu vakıflar aynı zamanda Mısır'ın sosyal yapısının ne kadar da gelişmiş olduğunu ve toplum refahı için ne kadar önemli bir rol oynadığını gösterir.

1.6. İktisadi Durum

Güçlü bir maliye yapısı olan Eyyübîler zamanında özellikle Mısır'da çok eski zamanlardan beri devam eden bir maliye teşkilatı (Dîvânü'l-Mâl) vardı. Bu divana bağlı çeşitli divanlar ve şubeleri de bulunmaktaydı. Divanda tutulan deftere ekilen araziler, buralara nelerin ekildiği, toplanan vergiler, iktâlîlar, toprağı işleyenlerin isimleri yazılırdı. Mısır bu dönemde önemli bir tarım alanıydı. Eyyübîlerin en büyük gelir kaynaklarından biri Mısır gümrüğüydü. Ayrıca Mısır-Yemen baharat yolu

²¹⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/321.

²¹⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/331.

²¹⁷ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 191.

²¹⁸ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 175-176.

²¹⁹ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 186.

devlete önemli katkı sağlıyordu.²²⁰ Eyyûbîler döneminde Mısır'ın iktisadi durumu, genellikle devletin siyasi ve askeri başarıları ile şekillenmiştir. XII. yüzyılda önemli bir ticaret merkezi olan Mısır, doğu batı arasında ticaret yolları üzerinde stratejik bir konumda bulunuyordu. Yine tarımın verimliliği ticaretin canlılığı, çeşitli zanaatların gelişimi sağlam bir yapıya sahipti. Ekonominin bu şekilde güçlü olması bu dönemde devleti siyasi ve askeri yönden destekleyen önemli bir faktördü.

---

²²⁰ Şeşen, “Eyyûbîler”, 12/28-29.

İKİNCİ BÖLÜM

MISIR'IN TARİHİ VE FİZİKİ YAPISI

2.1. Eğitim-Öğretim Kurumları

XI. ve XIX. Yüzyıllar arasında Mısır'daki eğitim-öğretim kurumları büyük değişimler geçirmiştir. XI. Yüzyılda Fâtımîler döneminde kurulan Ezher İslâm dünyasının önemli eğitim merkezlerinden biri olmuştur. Bu dönemlerde camiler, medreseler ve vakıf kurumları eğitimde önemli bir yere sahip olmuştur. Genel olarak eğitim büyük oranda dini derslere dayalıyken, Şibli Nu'mânî zamanında modern okulların açılması, Avrupa'ya öğrencilerin gönderilmesi, mühendislik ve dil alanında eğitimlerin verilmesi, dini eğitimin yanında modern eğitimi de kapsayan ikili bir sistem gelişmesini sağlamıştır.

Nâsır-ı Hüsrev, Mısır'ın eğitim durumuyla ilgili bilgilerden bahsetmemiştir. İbn Battûta'nın Mısır anlatımında, eğitim-öğretim kurumlarıyla ilgili bir bilgiye rastlanmasa da medreselerin çokluğundan ve sayısını kimsenin bilmediğinden, ayrıca bazı tekke ve zaviyelerden bahsedilmektedir.²²¹ İbn Battûta'nın kayıt altına aldığı alim ve ulemâların isimlerinden bazıları; “Şemseddin el-İsfahânî, Şerefüddîn Zevâvî, Kadı Burhâneddin, Rükneddîn b. Kavba Tûnusî, Şemseddîn b. Adlân, Bahâeddin (İbn Akîl), Gırnatalı Esîrüddîn Ebû Hayyân Muhammed'dir.”²²²

Evliya Çelebi eğitim-öğretim kurumlarıyla ilgili medrese, mektep, dârü'l-kurrâ, dârü'l-hadis ve tekkelerin sayılarını kaydetmiştir. Mısır'da pek çok medrese olduğunu ve eğitim gören öğrencilerin çok fazla olduğunu, camilerin ve kütüphanelerin de önemli eğitim-öğretim merkezleri olduğuyula ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Mesela Ezher Camii ile ilgili anlatımında buradaki eğitim durumuyla ilgili bazı bilgiler vermiştir. Ezher Camii'nde 12.000 öğrenci olduğu ve evkâfının da fazla olduğu ifade edilmiştir. Hepsinin içi kitaplarla dolu olan 200 adet dolabı da bildirmiştir. Ayrıca cami içerisinde Mısır müderrislerinin 170 yerde ders verdiklerini

²²¹ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/48; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/26.

²²² Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/56; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/32.

ifade etmiştir.²²³ Tekkelerin ilim ve edebiyatın öğrenilmesinde ve yayılmasında etkili olmasıyla birlikte, camilerden ziyade tekke, zaviye ve tasavvuf ekseninde din toplumsal hayata aktarılmaktaydı.²²⁴

Şiblî Nu'mânî Mısır'daki eğitim öğretimden²²⁵, dâru'l-ulûm'dan²²⁶, günümüzde hukuk fakültesi diyebileceğimiz medresetü'l-hukuk'tan²²⁷, tercüme ve tıp okulundan²²⁸, mühendislik, sanayi ve sanat okulundan²²⁹, Ezher Camii ve Medresesinden²³⁰ ve buralarda verilen eğitim şeklinden, okutulan kitaplardan bahsetmiştir. Şiblî Nu'mânî, o dönemlerde İslâm dünyası açısından eğitimde kabul gören en önemli yerlerden birisinin İstanbul diğeri Kahire olduğunu nakleder. Şiblî Nu'mânî her iki şehirdeki eğitimi incelediğini hatta Eğitimden sorumlu yetkililerle görüştüğünü, çeşitli eğitim yerlerine giderek inceleme yaptığını aktarır.²³¹ Şiblî Nu'mânî Mısır'da o dönemde eski ve yeni olmak üzere iki tür eğitim olduğunu, bu eğitimlerin birbirlerinden tamamen farklı olduğunu ve bu farklılığın birbirlerine çok büyük zarar verdiğini ifade etmiştir.²³² Eski tarz eğitimden maksat Ezher'de görülen öğretim tarzıdır.²³³ Ezher, dünyanın en eski medresesi olarak bilinmektedir. Burası Kahire'de bulunan çok büyük bir camidir. 359-361/969-972 yılları arasında yapılan camiye, 378/988-89'da öğrencilerin eğitim görmesi amacıyla halife Aziz Billah tarafından bitişik yerler inşa edilmiştir. Şiblî Nu'mânî döneminde ise Ezher Camii'nde eğitim görenlerin sayısı 12.000'i aşmıştır.²³⁴ Eski öğretim tarzının bozukluğu ve din kılıfı taşıdığı için devletin bile karşı çıkamadığı sisteme karşı her ne kadar yeni tarz eğitim için uğraşılsa da yeni sistemin henüz istenilen seviyeye ulaşmadığı ancak günden güne eskinin etkisinin de azaldığı anlatılır.²³⁵

²²³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/296.

²²⁴ Türk, "Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle XVII. Yüzyılda Osmanlı Eğitimi", 95.

²²⁵ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 162.

²²⁶ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 163.

²²⁷ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 167.

²²⁸ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 169.

²²⁹ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 171.

²³⁰ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 175.

²³¹ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 160.

²³² Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 160.

²³³ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 175.

²³⁴ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 175.

²³⁵ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 160-161.

Şiblî Nu'mânî'nin kayıtlarında Mısır'daki planlamaya göre eğitimin üç kademeliydi. Bunlardan ilki dört yıllık ilkokul yani İbtidâî, ikincisi ilkokuldan sonra başlayan Techîzî, üçüncüsü de Özel Eğitim (sınıfı olmayan okullar) ve Dârü'l-ulûm ve benzeri ortaöğretim okullarıydı. Tarih, Coğrafya, Tabiat bilgisi ayrıca zorunlu olarak verilen İngilizce ve Fransızca dersinin de yalnızca Avrupalı öğretmenler tarafından verilmesine izin veriliyordu.²³⁶ Techîziyye denilen lise okullarının iki çeşit olduğu; Tefkîziyye ve Techîziyye olarak adlandırıldığı kaydedilmiştir. Şiblî Nu'mânî, Tefkîziyye okullarında o dönemde yaklaşık 400 öğrenci bulunduğunu, binasının çok güzel, ferah ve tertipli olduğunu kaydetmiştir. Techîziyye okullarında ise 400 kadar öğrencinin eğitim gördüğünü, öğrencilerin burada temiz ve düzenli yaşadığını, okul idarecilerinden bir ya da iki kişi her daim öğrencilerle yemek yiyerek, onlarla yemek adabı ve usulü üzerine konuştuğu nakledilmiştir.²³⁷

Üstelik Şiblî Nu'mânî, eserinde 1888 yılı raporunda belirtilen bütün okulların öğrenci sayıları, harcamaları, ödemeleri ve burs oranlarını da vermiştir.²³⁸

Şiblî Nu'mânî İslam medeniyetinde medreselerin gelişimine dikkat çekmiş ve bu medreselerin yalnızca eğitim kurumu olmadığını aynı zamanda toplumsal hayatın da parçası olduğunu ifade etmiştir. Medreseler aynı zamanda kültürel, sosyal ve dini hayatın da merkezi konumundadır.

Fâtımîler döneminde inşa edilen Ezher aynı zamanda dönemin en önemli eğitim kurumlarından biri olmakla birlikte, seyyahların yaşadıkları dönemde Mısır'da bilim, felsefe, İslâmî İlimler, astronomi, matematik, tıp, sanat dallarında da önemli çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca medreseler, camiler ve kütüphaneler de İslâm dünyasında eğitim ve kültürün gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

2.1.1. Medreseler

Nâsır-ı Hüsrev, Ezher Camii'nin öneminden dolayı diğer medreselerden bahsetmemektedir.

İbn Battûta Mısır'daki medreselerin çokluğundan, ancak sayısını kimsenin bilmediğinden bahsetmiştir.²³⁹ İbn Battûta Mısır'daki medreselerin, tekkelerin ve

²³⁶ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 162.

²³⁷ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 172.

²³⁸ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 161.

zaviyelerin İslâm dünyası açısından önemli olduğunu ve medreselerde verilen eğitimin kalitesinin vurgular.

Evliya Çelebi Hz. Ömer'in Mısır'ı fethinden Osmanlı Devleti'ne kadar, şehre sahip olan Emevî, Abbâsî, Eyyûbî, İhşîdîler, Fâtımî, Türkmen, Kürtler ve Çerkeslere kadar 17 devlette 340 sultanın her birinin bir medrese yaptırdığını, üstelik bunların vezir ve âyânlarının da 1600 medrese yaptırdığını kaydeder. Ancak bunlar zaman içerisinde harap olmuştur. Yalnızca “Sultan Hasan Külliyesi (XIV. yüzyılda Memlük Sultanı Hasan b. Muhammed b. Kalavun tarafından Kahire’de yaptırılan külliye), Kalavun Külliyesi (Kahire’de XIII. yüzyıla ait külliye), Barkuk, Sâlihiyye Medresesi, Ferec, Çakmak, Kayıtbay Külliyesi (XV. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen bir Memlük külliyesi), Eşref, İnal, Seyfuddin, Aybey Türkmanî...” gibi 156 sultan ve çocuklarının medrese ve câmilerinin Mısır içinde durduğunu anlatmaktadır.²⁴⁰

Evliya Çelebi'nin kayıtlarında geçen medrese isimleri: “İskenderiye Paşa Medresesi, Dâvûdiyye Medresesi, Süleyman Paşa Medresesi (el-Medresetü's-Süleymâniyye, et-Tekiyyetü's-Süleymâniyye), Karafîyye Medresesi, Bâsıtıyye, Meymûne Medresesi, Hisâbiyye, Melik Kâmil Medresesi ve Sultan Salâhaddin Medreseleridir.”²⁴¹

Evliya Çelebi o dönemde Mısır'da 860 dârü'l-hadis olduğunu, bunların 40'ının yalnızca Ezher Câmii'nin etrafında yer aldığını nakleder.²⁴² Ezher'de Buhârî, Müeyyet Câmii'nde de Müslim ve Buhârî okunurdu. O dönemde Mısır'da 50.000'den fazla muhaddis olduğu ve hadis âlimlerinin diğer ilim sahiplerinden daha önemli olduğunu nakletmiştir.²⁴³ Mısır'da 370 dârü'l-kurrâ olduğunu kaydeden Evliya Çelebi, eski sultanların dârü'l-kurrâ binaları yaptırdıklarını da nakleder.²⁴⁴

Şiblî Nu'mânî, araştırmalarında medreselere genişçe yer vermiş ve medreseleri detaylı olarak anlatmıştır. Medreselerin İslâm dünyasında önemli eğitim merkezleri olarak bilindiğini ele almıştır. Yalnızca dini değil, aynı zamanda bilim ve

²³⁹ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/48; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/26.

²⁴⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/310.

²⁴¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/310.

²⁴² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/310.

²⁴³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/311.

²⁴⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/311.

felsefe eğitimi de verdiklerini anlatmaktadır. Mesela Kahire'deki Ezher Medresesi İslâm dünyasındaki en eski ve prestijli eğitim kurumlarından birisi olarak kabul edilmektedir.²⁴⁵ Eski tarz öğretimin yapıldığı Ezher'de 10.000'den fazla öğrenci öğrenim görmektedir.²⁴⁶ Ezher'in Mısır'da büyük bir güç olduğu hatta devlet yönetiminin bile ona karşı çıkmaya cesaretinin olmadığını kaydeder. Şiblî Nu'mânî Ezher'deki eğitim sistemine dair ayrıntılara yer verirken bazı durumlara da ne kadar üzüldüğünü, Müslümanların böylesine lüzumsuz ve faydasız eğitimin etkisinde olduğunu, uzun zamandır da Ezher'in yetenekli ve değerli bir âlim yetiştiremediğini nakleder. Eğitim ve öğretimin hiçbir metot ve düzene bağlı olmamasına da derinden üzüldüğünü anlatmaktadır.²⁴⁷

Şiblî Nu'mânî, Mısır'da hatta İslâm dünyasında kendisini en çok umutlandıran yüksek okulun dârülulûm olduğunu, buranın Müslümanların ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte olduğunu bildirmektedir.²⁴⁸ Müslümanlar batı tarzı eğitimde ne kadar ilerlerse ilerlesin, doğu eğitim tarzının izleri olmazsa yani manevî değerler açısından inanç ve milli bütünlük korunmazsa yok olup gideceğini buna Müslümanların gelişimi denilemeyeceğini nakletmektedir. Yeni eğitim tarz programda Müslümanların dini bağlarının ve milli kimliğinin çok zayıf olduğunu söylerken, eski öğretim tarzının da Müslümanların ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte olmadığını bildirmektedir.²⁴⁹ Dârülulûm'a girebilmenin şartı; doğu bilimlerinden sarf, nahiv, fıkıh, fıkıh usûlü, hadis, tefsir vb. konularda yeterli seviyeye sahip olmasıdır. Eğitim süresinin dört sene olduğunu, ders saatlerine de çizelgede yer verdiğini kaydeder.²⁵⁰

Dârülulûm'da öğretilen bilgilerin Arapçayla öğretildiği, kendine özgü öğretim tarzının olduğu, anlatılanların akılda kalıcı olduğu, burayı bitirenlerin de yüksek mevkilere seçkin yerlere getirildiklerini anlatır.²⁵¹

²⁴⁵ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 175.

²⁴⁶ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 161.

²⁴⁷ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 178.

²⁴⁸ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 163.

²⁴⁹ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 163.

²⁵⁰ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 164.

²⁵¹ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 165.

Medresetü'l-Hukuk: Hukuk ve kanun eğitimi verilen fakültede, diploma alanlar sivil hizmetlere ve sosyal görevlere atanmaktadır. 16 yaşını aşmamış, orta ve lise öğrenimini tamamlamış, ahlaklı, akıllı, sağlıklı ve çocukluğunda çiçek aşısı yaptırmış öğrenciler okula başvurabilirler. Sınavı başarıyla geçen öğrencilerin eğitim süresi dört senedir.

Birinci yılda: Fransızca, Arapça, tercüme tekniği, defter tutma (imlâ ve yazı), adalet kanunu, İslam fihhı, hüküm verme ve politikanın genel prensipleri.

İkinci yılda: Birinci yıldaki derslere ek olarak askerî hukuk ve Roma hukuku.

Üçüncü yılda: İkinci yıldaki derslere ek olarak siyasî ekonomi, medenî hukuk, ticarî hukuk, ceza kanunu, temyiz ve yönetimin işleyişiyle ilgili ders.

Dördüncü yılda: İslam fihhı, ticaret hukuku, sivil hukuk, siyasî ekonomi, devletin özel hukuku, temyiz ve yönetimin işleyişi dersleri okutulmaktadır.²⁵²

Şiblî Nu'mânî, medreselerin İslam medeniyetindeki gelişimine dikkat çekerek, bu medreselerin sadece eğitim kurumu değil, aynı zamanda toplumsal, siyasi ve kültürel hayatın da bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Çalışmalarında Mısır'daki medreselerin İslâm dünyasındaki rolünün derinlemesine incelediği, bu eğitim kurumlarının İslam medeniyetine gelişiminin özellikle altının çizildiği görülmektedir. Ayrıca Şiblî Nu'mânî medreselerin Mısır'daki kültürel ve toplumsal hayata da etkisinden bahsetmektedir. Medreselerin kültürel faaliyetler, sosyal hizmet ve dini hayatın da merkezi olduğunu, bu nokta da önemli rol oynadığını, İslam mimarisinin örneklerini barındırdığını, sanatsal gelişimine katkısını ayrıca siyasi rolleriyle de ön plana çıktığını anlatmaktadır. Evliya Çelebi de Mısır'daki medreselerin İslâm dünyasındaki önemine dikkat çekerek bu kurumların sadece ilmi değil, aynı zamanda sosyal yardım faaliyetleri için de önemli yerler olduğunu vurgular. Kahire'deki medreselerin çokluğundan bahseden seyyah, Ezher ve Sultan Hasan Medresesini övgüyle anlatmıştır.

2.1.2. Mektepler

Nâsır-ı Hüsrev Sefernâmesi'nde, mekteplerle ilgili çok fazla detay bulunmamaktadır. Ancak o dönemde mektepler, Fâtımî Devleti'nin eğitime verdiği

²⁵² Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyhatnâmesi*, 167.

önemi göstermektedir. Ayrıca mektepler medreselere hazırlık aşaması olarak temel dini eğitimin verildiği kurum olarak belirtilir.²⁵³

Evliya Çelebi, Mısır'da 2015 ebced okuyan talebe mektebi, 2000 adet de işlemez duruma gelen mektep, 156 adet salâtin camilerinin sebilleri üzerinde bulunan ve diğer zenginlerin, vezirlerin sebilleri üzerindeki mektepler olmak üzere, toplamda 6176 mektep olduğu, bunlardan, Salâtin mekteplerinin: “Sultan Hasan, Sultan Eşref, Sultan Kalavun, Sultan Müeyyed” mektepleri olduğunu kaydeder.²⁵⁴ Ramazan ayının ortasından sonuna kadar talebelerin Mısır sokaklarını doldurmalarını, bütün çocuklara vakıftan kıyafetler giydirildiğini, öğle ve ikinci ezanlarıyla da talebelerin hep birlikte ezan okumaları ve sonrasında Mülk suresini okuyup dua ettiklerini nakleder.²⁵⁵ Evliya Çelebi, Mısır'da çok sayıda mektep olduğunu, eğitimin ücretsiz olduğunu ve toplumun eğitimdeki ilk basamağı olduğunu vurgular. Mektepler o dönemde temel dini eğitim veren kurumlar olup, medreselere hazırlık aşamasıydı. Mısır'daki mekteplerde, İslam'ın temel öğretileri, Kur'an eğitimi, Arapça ve yazı yazma öğretilirdi.²⁵⁶

Şiblî Nu'mânî, Mısır'daki eğitim ve öğretimi anlatırken yüksek okul ve üniversiteden bahsetmektedir. Mekteplerle ilgili bilgi olarak, yalnızca eğitimin ilkokul, orta ve liseyi içine alan okul olarak bahseder.²⁵⁷ Şiblî Nu'mânî mekteplerin geleneksel ve modern arasında bir geçiş sürecinde olduğunu gözlemlemiştir.

Her dönemde mektepler Mısır'daki eğitim sisteminin önemli bir parçası olmuş, temel dini eğitim konusunda çocukları dini ve ahlaki yönden geliştirmiş önemli kurumlardır.

2.1.3. Kütüphaneler

Nâsır-ı Hüsrev ve İbn Battûta Seyahatnâmelerinde, kütüphanelerden bahsetmemiştir. Nâsır-ı Hüsrev eserinde Ezher Camii'den bahsetmiş²⁵⁸ ancak kütüphane olarak kullanılıp kullanılmadığı ile ilgili bir bilgi kaydetmemiştir. Aynı

²⁵³ Cahit Baltacı, “Mektep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/6-7.

²⁵⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/311-312.

²⁵⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/312.

²⁵⁶ Baltacı, “Mektep”, 29/6-7.

²⁵⁷ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 162.

²⁵⁸ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 70.

şekilde İbn Battûta da eserinde Ezher Camii'den bahsetmiş²⁵⁹ fakat kütüphane olarak kullanılması konusuna değinmemiştir. Evliya Çelebi döneminde özellikle Kahire önemli bir ilim merkeziydi bu sebeple de birçok medrese, camii ve kütüphane bulunmaktaydı. Özellikle Ezher Camii ve külliyesinin büyük bir ilim yuvası olduğunu ve Ezher'deki kütüphanenin de binlerce kitap barındırdığını belirtmiştir.²⁶⁰ Ayrıca Ezher Camii avlusunun etrafında dârülhadîs ve dârülkurrâlar olduğunu ifade etmiştir.²⁶¹ Evliya Çelebi'nin aktarımında bahsettiği Sultan Gavri Divanhanesi ve Sultan Kayıtbay Divanhanesi'ne baktığımızda Osmanlı döneminde kullanılış amaçları devlet işlerinin görüşüldüğü ve idare edildiği yerlerdi. Divanhanelerde bulunan kütüphaneler, devlet işleriyle ilgili kitapların, kanunnâmelerin, fermanların ve diğer resmi evrakın da saklandığı yerlerdi. Bu konuda önemli rolü olan kütüphaneler devlet adamlarının ve bürokratların da bilgiye erişimini kolaylaştırmaktaydı. Evliya Çelebi'nin yaşadığı dönemde Mısır önemli bir İslam kültür ve eğitim merkeziydi. Medreselerin çoğunda hocaların ve öğrencilerin yararlanacağı kütüphaneler bulunmaktaydı. Mısır'daki pek çok medreseden dârülhadîs ve dârülkurrâ'dan bahseden Evliya Çelebi Müeyyed Camii'nde Müslim ve Buhari, Ezher'de Buhari okunduğunu belirtmiştir.²⁶²

Tekkelerde kütüphane bulunup bulunmamasıyla ilgili net bir bilgi vermeyen seyyah buralarda ilmi çalışmalar yapıldığını, kitapların muhafaza edildiğini bazı yerlerde belirtmiştir. Mesela Hacı Bektâş-ı Velî tekkesinde tekkenin vakfa ait kitaplarının bulunduğu yerden bahsetmiştir.²⁶³

Evliya Çelebi döneminde Mısır'daki kütüphaneler genelde cami ve medreselere bağlı olarak bulunmaktaydı. Dini ve ilmi çalışmalar yapılan kütüphaneler zengin bir eser birikimine sahipti. Kahire'de Ezher'de verilen eğitimden ve buradaki kütüphanenin büyüklüğünden ve en önemli ilim merkezlerinden biri olduğunu vurgular. Kütüphanelerin Mısır'daki eğitim ve kültür hayatına katkılarından da bahsetmiştir.

²⁵⁹ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/56.

²⁶⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/296.

²⁶¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/297.

²⁶² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/310-311.

²⁶³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/317.

Şiblî Nu'mânî Seyahatnâmesi'nde ayrı bir başlık altında ele aldığı Hidiv Kütüphanesi'nin çok muhteşem bir yapı olduğunu, tertip, düzen bakımından da İstanbul'daki kütüphanelerden daha iyi olduğunu nakletmiştir. Kütüphanenin değişik bölümlerinden, kitapların konulduğu yerlerden, iç mekânından, el yazması ve nadir bulunan değerli eserlerden, İmam Ca'fer es-Sâdık'ın kendi el yazması olduğu söylenen Kuran-ı Kerim'den ve Mısır sultanlarının vakfettikleri bazı el yazması Kur'an-ı Kerîm'lerden bahseder.²⁶⁴

Seyyahın aktarımında 1286/1869-70'de kurulan kütüphaneden önce farklı şehirlerde ufak çaplı birçok vakıf kütüphanesi bulunmaktaydı. Buralardaki kitapların düzensiz olması, kaybolması gibi sebeplerden ötürü, eğitim bakanlığının en baş yöneticisi Mübarek Ali Paşa'nın verdiği rapor üzerine Hidiv Kütüphanesi kurulmuş, eski kütüphanelerdeki kitaplar da buraya getirilmiştir.²⁶⁵

Şiblî Nu'mânî de Evliya Çelebi gibi Ezher'e bağlı kütüphanenin geniş kitap koleksiyonunu ve entelektüel ortamın kalitesinden bahseder. Hem geleneksel hem de modern bilimlerin bir arada bulunduğu merkezler olan kütüphaneler, Şiblî Nu'mânî'nin gözünde Mısır'ın ilmi zenginliğini ve İslâm dünyasındaki önemini vurgulayan kurumlardır.

2.2. Dinî Yapılar

Tarihte pek çok şehir idari, siyasi, iktisadi, fiziki, ekonomik, dini, vb. özellikleriyle ön plana çıkmışlardır. Mısır dünyadaki en eski medeniyetlerden biri olarak ve bazı peygamberlerin hayatlarıyla ilgili Kur'an'daki kıssalarda yer alarak tarihteki önemli şehirlerden biri olmuştur.

Çoğunlukla Müslüman idareciler tarafından yönetilen Mısır halkının çoğunluğunun da Müslüman olması, dini yapıların, camilerin, mescitlerin, tekke ve zâviyelerin çokluğu ile karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın bu kısmında Müslümanlara ve gayrimüslimlere yönelik yapılar ele alınacak, aynı zamanda Mısır'ın fiziki yapısına odaklanılacaktır.

²⁶⁴ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 179.

²⁶⁵ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 179-180.

2.2.1. Müslümanlara Ait Dini Yapılar: Camiler ve Mescitler

Nâsır-ı Hüsrev Kahire’de içinde cuma namazı kılınan dört cami olduğunu anlatır. Bu camilerin isimleri “el-Ezher, en-Nur, el-Hâkim ve el-Muizz” camidir. Muizz Camii’nin şehir dışında Nil kıyısında olduğunu nakleder.²⁶⁶ Nâsır-ı Hüsrev Mısır’da birbirine ulaşan yedi camii olduğunu, her iki şehrin toplamda 15 cuma camisi olduğunu kaydeder. Bu camilerde cuma günleri hutbeler okunur, namazlar kılınmış.²⁶⁷

İbn Battûta eserinde Mısır’da bulunan bazı camilerden bahsetmektedir.²⁶⁸ Bu camilerden birisi Amr b. Âs Câmii’dir.²⁶⁹

Evliya Çelebi, Mısır’da 156 tane Selâtin câmi olduğunu hiçbir yerde bu kadar çok Selâtin cami olmadığını nakleder.²⁷⁰ Mısır’da çok fazla cami olduğunu bütün camiler yazılsa bir cilt kitap olacağını anlatır.²⁷¹ Eserlerde adı en çok geçen bazı önemli camilerin detaylarından bahsederken bazılarının da sadece isimlerini vermekle yetindik.

Şiblî Nu’mânî, camilerin saymakla bitmeyeceğini, yüzlerce değil binlerce olduğunu nakletmiştir.²⁷² Her bir seyyahın eserlerinde en çok bahsedilen, Mısır halkı tarafından önem verilen, cemaati kalabalık olan bazı önemli camiler şunlardır:

2.2.1.1.Ezher Camii

Nâsır-ı Hüsrev’in dikkatini çeken camilerden biri Ezher Camii²⁷³ olmuştur. O dönemde yeni inşa edilmiş olan cami, sonraları İslâm dünyasında önemli bir eğitim merkezi olmuştur.

Kahire’nin en önemli camilerinden olan Ezher Camii, İbn Battûta’nın da dikkatini çekmiştir.²⁷⁴

²⁶⁶ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 70; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 92.

²⁶⁷ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 78; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 101.

²⁶⁸ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/48; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü’n-nüzzâr fî garâibi’l-emsâr ve acâibi’l-esfâr*, 2/1/26.

²⁶⁹ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/48.

²⁷⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/295.

²⁷¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/309.

²⁷² Nu’mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 185.

²⁷³ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 70.

²⁷⁴ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/56.

Evliya Çelebi'nin eserinde 358 senesinde Ezher isimli köle tarafından yapıldığını, Mısır'da bu kadar kalabalık cemaati olan başka bir cami olmadığı, 12.000 öğrencisi olduğu ve mübarek bir cami olduğu kaydedilir. Cami içinde 120 sütun bulunur. Boyu üç adam yüksekliğindedir. İçeride ve dışarıda 12.000 kandil yandığı, iki minaresi ve yedi kapısı olduğu, avlunun solunda havuz bulunduğu, avlunun etrafında da dârülhadis ve dârülkurrâ bulunduğu anlatılmaktadır.²⁷⁵

Şiblî Nu'mânî'nin kayıtlarında Kahire'de ilk inşa edilen çok büyük bir camidir. Mısır, Fâtımî'lerinden Muiz'in Sicilya'lı kölesi tarafından 359-361/969-972 yılları arasında yaptırıldı. 378/988-89'da halife Aziz Billah camiye bitişik olarak yeni odalar inşa ettirerek öğrencilerin bu odalarda eğitim öğretim görmesini sağlamıştır. Hâkim-Biemrillâh 400/1009-10 yılında camiye yapısını yenileyerek genişletti. 761/1359-60'da Emîr Tavâşî Ezher'in kolu olarak yetim çocuklar için özel bir okul kurmuştur. Bu öğrenciler için de gelir getiren pek çok yer vakfetmiştir. Böylelikle Ezher zamanla çok büyük bir külliye halini almıştır. Şiblî Nu'mânî'nin kayıtlarında geçen ve o dönemlerde dünyada kendisinden eski hiçbir üniversitenin olmadığı söylenen öğretim kurumu olarak yer almıştır. 818/1415-16'da 700'ü aşan öğrenci sayısı, her ülkeden ve milletten gelen öğrencileriyle, döneminin en iyi eğitim kurumuydu. Şiblî Nu'mânî'nin Mısır'da bulunduğu dönemde Ezher Camii'ne bağlı öğrenci sayısı 12.000'i aşmaktaydı.²⁷⁶

Ezher Camii, her bir seyyahın dikkatini çekmiş olmakla birlikte, Evliya Çelebi ve Şiblî Nu'mânî camiyle ilgili çok fazla detay kaydetmiştir. Ayrıca cami hem eğitim hem de ibadet merkezi olarak kullanılmaktaydı. İslâmî ilimler açısından önemli bir yer olan cami, büyüklüğü ve mimarisiyle de dikkat çeker. Şiblî Nu'mânî caminin halen İslâm dünyasının önemli eğitim kurumlarından biri olduğunu ancak geleneksel yapısının da modernleşme sürecinde değiştiğini hissettirmektedir.

²⁷⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/296-297.

²⁷⁶ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 175.

2.2.1.2. Amr b. Âs Camii

Amr b. Âs tarafından kurulan Fustat²⁷⁷ şehri (eski Kahire), İslam'ın Mısır'a girişiyle ilk inşa edilen şehirlere aittir. Camii Mısır'ın ilk camisi olarak bilinmektedir. Çalışma kapsamında olan seyyahların her biri bu camiden bahsetmiştir.

Nâsır-ı Hüsrev'in eserinde pazarın ortasında bulunan camii "Bâbü'l-Cevâmi Mescidi" olarak geçmektedir. Amr b. Âs Camii, Muaviye'nin halifeliği döneminde Mısır valisiyken yaptırılmıştır. Mescid, 400 mermer direk üzerine yapılmıştır. Mescidin dışında dört bir yanında çarşılar vardır.²⁷⁸ Mescidde her daim hâfız ve müderrisler bulunur. Talebe, garip, kâtip, halktan kişilerle birlikte 5000 kişiden az insan bulunmazdı.²⁷⁹ Camide her gece yüzden fazla kandil yakılır. Kâdîkudât'ın mahkemesi bu camide bulunur. Mescidin kuzeyinde "Kandiller Pazarı (Sûku'l-Kanâdîl)" olarak isimlendirilen ve hiçbir memlekette olmayan harika bir Pazar vardır. Dünyada nadir bulunan her şey orada bulunmaktadır.²⁸⁰

İbn Battûta, bu camiden bahsederken herkesçe bilindiğini ve görünüşünün muazzam olduğunu nakletmiştir. Ayrıca şehir halkının Cuma namazını bu camide kıldığını, doğudan batıya uzanan büyük bir yolun da camiin önünden geçtiğini kaydetmiştir.²⁸¹

Evliya Çelebi'nin kayıtlarında da en eski camii olarak Eski Mısır'da (Fustat) bulunmaktadır. Amr b. Âs orada bulunan iki eski kiliseyi yıktırarak bu câmiyi yaptırır. Dört minaresi bulunur. Her sene Ramazan ayının son cuma günü on binlerce insan bu câmi de ibadet etmektedir.²⁸²

Şiblî Nu'mânî, camiden tarihte yapılmış en eski, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde inşa edilen ve döneminin değerli bir hatırası olarak bahseder. Hz. Hüseyin'in mübarek başının bu camide gömülü olduğu ancak rivayetin doğru olup olmadığını da bilmediğini söylemektedir. Bütün insanların camiye saygı gösterdiğini,

²⁷⁷ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/52; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/29.

²⁷⁸ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 78.

²⁷⁹ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 79.

²⁸⁰ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 80.

²⁸¹ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/48; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/25.

²⁸² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/295-296.

caminin devlet tarafından da korunduğunu, geniş, muhteşem ve güzel görünümlü bir cami olduğunu da kaydeder.²⁸³

2.2.1.3. Sultan Hasan Camii

Nâsır-ı Hüsrev'den yaklaşık 300 yıl sonra, İbn Battûta döneminde inşa edilen cami, mimarisiyle ve ihtişamıyla ön plana çıkmıştır.

Evliya Çelebi, Sultan Hasan Camii ve Medresesi'nin günümüze ulaştığını kaydeder.²⁸⁴

Şiblî Nu'mânî, bu caminin enteresan ve çok dikkat çektiğini ve kalenin yakınında yer aldığını kaydeder. İnşaatı üç sene kesintisiz devam eden cami 757-760/1356-1359 yılları arasında yapılmıştır. Etrafının birçok dershaneye çevrili olmasından dolayı da Sultan Hasan Medresesi denilmektedir. Dünyanın hiçbir yerinde bu kadar uzun ve yerden yüksek kubbeli camii olmadığını ancak bakımsızlıktan harap olup gittiğini de üzülenek bildirmektedir.²⁸⁵ Şiblî Nu'mânî'nin kayıtlarına göre bakıldığında İbn Battûta döneminde inşa edilen cami seyyahların dikkatini çekmiştir.

2.2.1.4. İbn Tolun Camii

Nâsır-ı Hüsrev'in "Tolun Camii" olarak naklettiği caminin, etrafında çok iyi yapılmış iki sağlam duvar olduğu ve Abbâsîler zamanında Mısır valisi tarafından yapıldığı anlatılmaktadır.²⁸⁶ İslam mimarisinin önemli örneklerinden olan cami Kahire'de bulunur ve IX. yüzyıla aittir.²⁸⁷

Evliya Çelebi'nin eserinde İhşîdîlerden Tolunoğlu Ahmet peygamberi rüyasında gördüğü için bu camiyi yaptırmıştır. Dörtgen şeklinde büyük bir camidir ve kale gibi görünmektedir. Avlusunun etrafında 100 sütun, ortasında bir kubbe ve altında da Şâfiî havuzu bulunur. Altı kapısı vardır.²⁸⁸ Evliya Çelebi bu caminin mimari güzelliklerinden ve geniş avlusundan bahseder.

²⁸³ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 185-186.

²⁸⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/310.

²⁸⁵ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 186.

²⁸⁶ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 77.

²⁸⁷ Doris Behrens Abouseif, "İbn Tolun Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/416.

²⁸⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/297.

İbn Battûta ve Şiblî Nu'mânî'nin eserinde İbn Tolun Camii ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

2.2.1.5. Hâkim Camii

Fâtımî halifesi el-Hâkim tarafından Kahire'de inşa ettirilen cami Nâsır-ı Hüsrev'in ve Evliya Çelebi'nin dikkatini çekmiştir.

Nâsır-ı Hüsrev'in Sefernâmesi'nde geçen camilerden birisi de Hâkim Camii'dir.²⁸⁹ Hâkim Camii 931 yılında yapılmıştır. Üç kapısı ve üç minaresi vardı, minarelerden biri diğerlerinden daha küçüktü. Birçok sanatı içinde barındıran minareleri olan bir camiydi ve cemaati yoktu. Hâkim hakkında mutezile mezhebinden olduğu ya da hiç mezhep tutmadığı ile ilgili söylentiler sebebiyle bu camide namaz kılınmadığı nakledilir.²⁹⁰

Bu kısımdan sonra bahsettiğimiz camiler yalnızca *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*'nde geçmektedir. Diğer seyyahlar yalnızca yukarıda zikrettiğimiz camilerden bahsederken Evliya Çelebi çok fazla camiden bahsetmektedir. Evliya Çelebi'nin eserinde geçen diğer camiler şunlardır:

2.2.1.6. Baybars Camii

Kudüs fethinin ganimetiyle yapılan cami Mısır'ın kuzeyindedir. Mısır'da böylesine sanatlı bir cami olmadığı, kubbenin içinin tamamen rengârenk nakıştan olduğu nakledilir. Üç minaresi ve üç kapısı olduğu ancak cemaatinin az sayıda olduğu anlatılır.²⁹¹ Evliya Çelebi'de geçmektedir.

2.2.1.7. Atabey Camii

Sultan Hasan câmiine yakın İsa Bey evi önünde bulunur. Sütunu olmayan bu camiinin mihrap ve minberi sanatlıdır. Caminin iki kapısı bulunmaktadır.²⁹² Evliya Çelebi'nin dikkatini çekmiştir.

2.2.1.8. Sultanü'l-Müeyyed Camii

Cemaati çok olan caminin altı tamamen dükkandı. Ferah, huzur veren bir camiydi ve vakıfları çoktu. Kapının her iki tarafında minareler bulunurdu. Avlu

²⁸⁹ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 70.

²⁹⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/298.

²⁹¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/298.

²⁹² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/298.

ortasında üzerinde kubbe olan bir havuz vardı. Kale gibi olan camiyi 2000 kandil aydınlatıyordu. Mihrap kısmı nakış tavanlıydı.²⁹³

2.2.1.9. Kalavun Camii

Üç tarafı yol olan caminin iki kapısı vardı. Kapının yanında üç insan boyu yukarıda yazılı olan Kelime-i Şehâdet, Kûfî yazısıyla yazılmıştı. Kale gibi bir camiydi ve caminin avlusunun etrafında sofalar vardı. Caminin içerisinde direk olmayıp, üstü ve etrafında 700 adet medrese hücreleri bulunmaktaydı.²⁹⁴ Mısır'da bu caminin minaresinden daha yüksek bir minare yoktu. Minare 180 basamaktan oluşuyordu. Altından yol geçmekte olup iki tarafında 50 dükkân vardı. Abdesthanesi, misafirhanesi ve havuzu lan caminin vakıfları da çoktu.²⁹⁵

2.2.1.10. Mahmud Paşa Camii

Evliya Çelebi eserinde caminin Rum tarzında ve 12 basamakla çıkılan küçük bir cami olduğunu nakletmiştir.²⁹⁶

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde bahsedilen diğer camilerin isimleri ise şunlardır: “Büyük İmirahor Camii, Sultan Gavri Camii, Sultan Gavri Türbesi, Sultan Berkuk Câmii, Sultan Melik Kâmil Mehmed Câmii, Sultan Nâsirüddin Câmii, Sultan Meliküttahir Câmii, Sultan Kılavanus Salihî Câmii, Sultan Salih Câmii, Sultan Eşref Câmii, Sultan Canpulad Câmii, Sultan Baybars Camii, Sultan Salih Câmii, Sultan Kan Bayül Çerkezi Câmii, Arslan Kay Câmii, Sultan Kalavun Câmii, el-Melikü'n-Nâsır Ferec Câmii, Sultan Özbek Câmii, Sultan Hasan Validesi Câmii, Sultan Mervan Câmii, Sultan Hayrü'l-Üm Câmii, Sultan Abdülâziz Câmii, Peykhane Câmii, Usâmüddin Camii, Mahmud Bey Camii, Canım Pehlivan Camii, Canbekiyye Camii, Sultan Hâcibi Emirül Elmas Camii, Şeyhüniyye Camii, Muhammedi Camii, Altı Parmak Efendi Camii, Merzbaniyye Camii, Sultan Davudiyye Camii, İskender Paşa Camii, Mescid-i Yusufi Camii, Feth-i Nazmi-i Isfahani Camii, Azepler Camii, Sultan Müeyyet Camii, Süleyman Paşa Camii, Bermeşî Camii, Kaşmâniyye Camii, Mihmandar Mescidi, İbrahim Ağa Camii, Hayre Beyül Mehmed Paşa Camii,

²⁹³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/298.

²⁹⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/299.

²⁹⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/300.

²⁹⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/300.

Marzuk-u Kefâfî Camii, Cemaleddin Camii, Sultan Sunkur Camii, Hankah Camii, Veledi İbâde Camii, İsmi Camii, İmrahor Camii, Câmîü'l-Ebyaz, Han Bey Camii, Abdülkadir Tartûşî Camii, Megârip Camii, Amrî Camii, Abidin Bey Camii, Mere Bey Aynalı Camii, Cündî Camii, Davudiyye-i Kebir Camii, Mutahhar Camii, Bundukani Camii, Habeşli Mehmet Kethüda Camii, Hâkim Kaysuni Camii, Şeyh Kerimüddinü'd-Debüşşehri ve Hindi Camii, Kâtip Şeyh İbrahim Camii, Habbâniyye Camii, Şeyh Şa'râvi Camii, Şeyh Halveti Camii, Beşek Camii, Nakibü'l-Ceyş Camii, Karakoca Camii, Emirlaçin Camii, Sultan Cevli Camii ve Emir Yusuf Özbek Camii'dir." Yalnızca ismi geçen camiiler ise: "İmam Hüseyin Camii, Mesih Paşa Camii, Kaysûni Camii, Sultan Hasan validesi Camii, Seyyid Bedreddînü'l-Vesaî Camii, Hatuniye Camii, Eşrefiyye, Şecerü'd-Dür, Zeyniyye, Ayıtmış, Şeyh Şemsüddin Hanefî camileri..."²⁹⁷ Evliya Çelebi çok uzun süre Mısır'da yaşamış, bütün bu camiler hakkında bilgi sahibi olmuş ve camiler hakkında önemli detayları kaydetmiştir.

2.2.2. Gayri Müslimlere Ait Dini Yapılar: Havra ve Kiliseler

Nâsır-ı Hüsrev eserinde toplum içerisinde gayrimüslimlerle iletişimlerden ve ortak yaşamdan bahsetmiş ancak havra ve kilise isimlerine müstakil olarak değinmemiştir.

İbn Battûta Seyahatnâmesi'nde, Mısır'da her türlü insanın bir arada bulunduğu bir yer olduğu, özellikle Kahire'nin o dönemde İslâm dünyasının en önemli merkezlerinden biri olmasına rağmen, farklı dinlerin varlığını sürdürdüğü kozmopolit bir şehir olduğunu nakletmektedir.²⁹⁸ Seyyah bu ibadethanelerin detaylarına dair ayrıntılar vermemiştir. Gözlemlerinde toplumdaki dini yapı ve çeşitlilikle ilgili bazı bilgilerden bahsetmiştir. Kahire'deki dini merkezlerin etkin olduğundan bahsetmesi, Mısır'ın o dönemde dini ve kültürel bir buluşma yeri olduğunu gösterir.

Evliya Çelebi, Kıptî Hristiyanlarının Mısır'da önemli bir topluluk olduğunu ve onların bazı kiliseleri olduğunu belirtir. Eski Mısır kalesinden bahsederken kale

²⁹⁷ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/300-309.

²⁹⁸ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/47; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuḥfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/24.

içinde Kıptî Kiliseleri olduğunu hatta bu kiliseler içinde Kıptî Meliklerinin yattığını nakleler. Ancak Mısır kalesi içerisindeki kiliselerin isimleriyle ilgili bilgi vermemiştir.²⁹⁹ Nil nehrinin iki tarafındaki köy ve kasabalarda bulunan kiliselerden biri Deyrî Kilisesi³⁰⁰, daha önce kilise olan ve Büyük Dimyat şehrinde bulunan Fethiyye Camii'nden³⁰¹, Yedi Kiliseden³⁰² bahsetmesi ve toplum içinde farklı grupların bir arada yaşadığına önemli örnekler sunması bizlere Mısır'daki çok kültürlü yapıyı anlamamız açısından önemli bilgiler vermektedir. Özellikle eski Mısır'da kiliselerin anlatılması ve farklı dini grupların bir arada yaşadığı mahalleler, Mısır'daki toplumsal çeşitliliği gösterir.

Şiblî Nu'mânî Mısır'daki düşünce özgürlüğünün çok gelişmiş olduğunu, her şeyi rahatça yazan gazeteler ve dergiler olduğunu, diğer İslam ülkelerinde bunların yansımalarının bile olmayacağını ifade etmiştir. Ayrıca buradaki fakirlere yardım amaçlı kurulan derneklerden bahsederken hiç birisinin Müslümanlar tarafından kurulmadığını şaşkınlıkla ifade etmiştir.³⁰³ Yine seyyahın katıldığı Hristiyan bir kuruluş tarafından açılan tiyatro oyununda oyuncuların Hidiv'i övmeleri³⁰⁴, Mısır'daki Fransız ve İngilizlerin çok etkili olması³⁰⁵, bizlere Mısır'daki farklı gruptan insanların bir arada ve hoşgörü içerisinde yaşadığını göstermektedir. Şiblî Nu'mânî'nin düşünce ile ilgili yorumları, dönemin dini ve entelektüel tartışmalarının, aynı zamanda gazetecilik faaliyetlerinin de zenginliğini göstermektedir. Mısır'daki farklı dini gruplar dini yapılar üzerinden sosyal ve kültürel, aynı zamanda politik bağlamda yer almaktadır. Gayrimüslimlerin ve onların ibadethanelerinin toplumdaki yeri, Müslüman toplumla ve birbirleriyle ilişkileri açısından önemlidir.

2.2.3. Diğer Dini Mekanlar: Karâfe (Cennetü'l-Karâfe) ve Diğer Ziyaretgahlar

Nâsır-ı Hüsrev Seyfâtname'si'nde farklı bir ziyaret mekânından bahsetmemektedir. İbn Battûta Mısır'daki Karâfe adlı çok bereketli olduğuna inandıkları bir yerden

²⁹⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/342.

³⁰⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/489.

³⁰¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/496.

³⁰² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/498.

³⁰³ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 191.

³⁰⁴ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 190.

³⁰⁵ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 169.

bahseder. Karâfe semtinin içinde bulunduğu Mukattam Dağı rivayete göre cennet bahçelerinden biri olacağına inanılır. Ayrıca halk Karâfe Kabristanı'nda güzel kubbeler inşa ederek ve etrafını da duvarla çevirerek mezarları bu haliyle eve benzetmişlerdir. Gece gündüz burada Kur'an okunmaktadır. Bir diğer ziyaret yeri herkesin bildiği Hz. Hüseyin b. Ali'nin başının gömülü olduğu Meşhed-i Mukaddes'tir. Diğer ziyaret yeri, Hz. Ali'nin soyundan gelen Zeyd b. Ali'nin kızı Seyyide Nefise Türbesi'dir. Hz. Nefise'nin duası geri çevrilmezmiş. Diğer ziyaret yeri Şâfiî mezhebinin önderi, İmam Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs Şâfiî Hazretleri'nin türbesidir. Ayrıca seyahatımız Mısır'ın kabristanı Karâfe'de çok fazla âlim ve ermiş yatmaktadır ki saymakla bitmez diye ifade etmektedir.³⁰⁶

Evliya Çelebi, öncelikle Mısır'ın doğusunda Mukattam bölgesindeki Hz. Musa, Harun ve İsa peygamberin mâbetlerinden bahseder. Mısır'ın fatihi olarak kabul edilen Amr b. Âs zamanında bu dağa 17.000 sahabenin gömüldüğünü aktarır. Mukattam dağı eteğinde mezarı bulunan "Abdullah bin Hâris, Hazreti Yusuf'un kardeşi Yâmen, Yusuf'un oğlu Efrâyim, Sarim b. Yehud, Hz. Hacer, Melik Reyyan, Mısır Azizi ve Züleyha" önemli kişilerdendir.³⁰⁷ Hazreti Seyyide Nefise Meşhedî, çoğu kadının ziyaret ettiği Abbasî Meliklerinin gömülü olduğu yer olarak nakledilir.³⁰⁸ Tabiîn Ümmeti Ziyaretgâhı³⁰⁹ ve Hazreti İmam Şâfiî Meşhedî³¹⁰ de önemli ziyaret mekanları olarak nakledilir. Evliya Çelebi, daha önce Mısır'da şeyhülislam olan Şeyh Fakih, Seyyid Abdurrahman Ebü'l-Hâris oğlu Hz. İmam Ebülleys'in gömülü olduğu yerde Mısır ulemasının toplanıp Kur'an okuduğunu bildirir. Ayrıca bu mübarek mekânın inşa emrini veren kişinin Sultan Melik Kansu Gavri'nin verdiğini nakleder. Burada cami, tekke, medrese, imaret, sebil ve 200 civarında fakir evleri bulunduğu, buraya yakın olan önemli kişilerin kabirlerini de nakletmektedir.³¹¹

³⁰⁶ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/50; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/27.

³⁰⁷ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/433.

³⁰⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/434.

³⁰⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/435.

³¹⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/437.

³¹¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/438.

Şiblî Nu'mânî Mısır halkıyla ilgili, halkın haftanın bazı günlerini özelleştirerek belirli türbeleri belirli günlerde ziyaret etmek için belirlediklerini nakletmiştir. Ayrıca Mısır'da çok fazla mezar ve türbe olduğunu bunların bakımını sağlamak amacıyla da vakıflar kurulduğunu bildirmiştir. Hz. Hüseyin'in kardeşi Hz. Zeynep, Gülsüm, İmam Şâfiî ve İmam-ı Leys'in kabirlerinin önemli ziyaret mekanları olduğunu da nakleder.³¹²

İslâm dünyasında önemli bir mezarlık alanı olan Karâfe Mezarlığı, Kahire'de bulunmaktadır. Tarihteki önemli kişilerin bulunduğu bu mezarlık sıradan kişilerin de gömüldüğü geniş bir alandır. Bu mezarlığı hem dini hem de tarihi bir yer olarak gören seyyahlar, mezarlığın İslâm dünyasındaki önemini ifade etmişlerdir. İbn Battûta, buradan övgüyle bahsetmiş ve "muazzam büyüklükte kutsal bir yer" olarak tanımlamıştır. Karâfe mezarlığı onun gözünde ziyaret edilen kutsal bir mekandı.

Nâsır-ı Hüsrev, ziyaretgahlarla ilgili Fâtımî dönemi etkisinden genel hatlarıyla bahseder. İbn Battûta, Mısır'daki mezar ve türbeleri dini bir merkez ve ibadet yeri olarak tasvir eder. İbn Battuta ve Evliya Çelebi'de ortak olarak ön plana çıkan ziyaret yerleri Karafe mezarlığı, İmam Şâfiî Türbesi ve Seyyide Nefise Türbesi'dir. Şiblî Nu'mânî'de Mısır'daki ziyaret yerlerini İslâm tarihinin önemli parçaları olarak görmektedir. Bu seyyahların eserleri, Mısır'daki ziyaretgâhların İslâm dünyası için büyük bir öneme sahip olduğu, dini ve kültürel alanlar olarak görüldüğünü tasvir etmektedir.

2.2.4. Ehramlar (Piramitler)

Nâsır-ı Hüsrev eserinde ehram ve piramitlerden bahsetmemiştir. Bunun sebebi o dönemde piramitlerin önemli bir yer olarak görülmemiş olması olabilir.

İbn Battûta ehramlar ve berâbi denilen tapınaklardan bahsederken onları dünyanın en esrarengiz ve ünlü yapıları şeklinde nakleder.³¹³

Ehramların sert ve yontma taştan yapıldığı, çok yüksek olduğu, koni biçiminde, aşağısı geniş ve yukarısının dar olduğu, kapılarının olmadığı ve nasıl yapıldığının da

³¹² Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 186.

³¹³ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/52; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuḥfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/29.

bilinmediği nakledilir. İbn Battûta'nın aktardığı hikâyeye göre eski bir anlatıda Nuh tufanından önce Mısır hükümdarlarından birisi gördüğü korkunç bir rüya üzerine hükümdarların cesetlerinin muhafaza edilmesi amacıyla Nil Nehri'nin batısında ehramları yapmaya kendisini mecbur hissettiği bildirilir.³¹⁴

Şiblî Nu'mânî'nin ele aldığı bu bölümde tarihi çok eskilere dayanan çoğu insana göre Nuh Tufanı'ndan önce var olduğu söylenen piramitlere Ehram denildiği ifade edilmiştir. Bu piramitler çok fazla sayıdaydı ve iki günlük mesafeler içinde yayılarak bulunuyordu. Ancak Selahaddin Eyyûbî döneminde çoğunun yıktırıldığı ve geride kalan üç tanesine ehram denildiği bildirilir.³¹⁵ Yukarıya doğru kademeli olarak küçülen piramitlerin ilginç tarafı taşların bağlantı yerlerinin, alçı veya harç izinin görülmemesidir. Binlerce yıl geçmesine rağmen yapılarında en ufak bir bozulma olmaması da o dönemlerde o kadar ağırlığı kaldıracak bir teknik güç olduğunu düşündürmekte olduğu nakledilir.³¹⁶

Tarih boyunca birçok seyyahın dikkatini çeken ehram ya da piramitler, insanlık tarihinin önemli sembolleri olarak görülmüştür. Nâsır-ı Hüsrev daha çok Mısır'ın İslâmî yapıları üzerinde durmuş, ehramlardan bahsetmemiştir. İbn Battûta, ehramları esrarengiz ve dünyanın ünlü yapıları olarak görmektedir. Ayrıca onları daha çok eski dönemlerden kalma yapılar olduğunu da aktarmıştır. İbn Battûta ve Şiblî Nu'mânî, piramitleri hayranlıkla ifade etmiş, onları sadece fiziksel ve mimari olarak değil, aynı zamanda binlerce yıldır bozulmamasını ifade ederek insanlık tarihi için önemine dikkat çekmişlerdir.

2.3. Kamuya Açık Alanlar

2.3.1. Çarşılar

Nâsır-ı Hüsrev eserinde Mısır'daki çarşı ve pazarlardan bahsederken “Kandiller pazarı” denilen bir Pazar olduğu ve bu pazarda dünyadaki en nefis, en nadir şeylerin bulunduğu, hepsinin yetenekli ustalar tarafından yapıldığını hayretle

³¹⁴ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/53; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/29.

³¹⁵ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 182.

³¹⁶ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 183.

anlatmaktadır. Ayrıca sıcak ve soğuk iklimlere ait her şeyin burada yetiştiğini, bunların pazarda satıldığını nakleder.³¹⁷

Mısır'daki satıcıların hepsinin fiyatlarını doğru söylediğini, çarşıdaki satıcıların sattıkları şeyleri götürmeleri için lazım şeyleri de müşteriye kendileri verdiklerini nakleder. Şehir halkının çok zengin olduğunu, her yerde sokak başlarında kiralanan eşekler olduğu, askerlerden başka kimsenin ata binmediğini de aktarır.³¹⁸

İbn Battûta, İskenderiye'den Mısır'a ve Mısır'dan Saîd ve Asvân'a kadar çarşı ve yolların birbirine bitişik halde olduğunu, üstelik her yerin şenlik havasında olduğunu bildirmiştir.³¹⁹ Seyyahımız o dönemde Melik Nâsır'ın elinin iyileşmesi sebebiyle verilen şenlikte, tüccarın çarşuları süslemelerini, dükkân önlerine ipekten elbiselerin, harika kumaşların asıldığını nakleder.³²⁰

Evliya Çelebi Mısır'da bulunan at, eşek, manda, koyun, sığır, keçi gibi hayvanların çarşı ve pazarlarda sürü sürü gezdiğinden bahseder. Eşeklerin çok sayıda olmasından, hatta her sokakta nereye baksa eşek gördüğünden bahsetmiştir.³²¹ Çarşı ve pazarlarda insan kalabalığının çok fazla olduğunu, at, deve, katırdan geçilmediğini halkının da çiftçi olduğunu nakletmiştir.³²²

Şiblî Nu'mânî Mısır çarşılarını anlatırken yolların geniş, binalarının yüksek ve havadar olarak tanımlar. Şehrin geniş ve parıltılı çarşılarından oluştuğunu aktarırken hayran kalır. Ancak insanların alışveriş ve pazarlık yaparken sürekli Abdülkâdir-i Geylânî ve Hz. Hüseyin'in adını aracı olarak kullanmalarından rahatsızlıkla ifade eder.³²³ Kitap fiyatlarının burada çok ucuz olmasını, kendisinin çok fazla kitap aldığını ve herkesin bu durumdan yararlanabileceğini de överek aktarır.³²⁴

³¹⁷ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 80-81.

³¹⁸ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 82-83.

³¹⁹ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/44; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/24.

³²⁰ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/48; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/25.

³²¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/272.

³²² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/407.

³²³ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 159.

³²⁴ Nu'mânî, *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnâmesi*, 188.

Farklı dönemlerde Mısır'ı ziyaret eden gezginler kendi bakış açılarına göre çarşı ve pazarları aktarmışlardır. Bu aktarımlar o dönemdeki Mısır'ın ekonomik ve toplumsal yapısını anlamamız için önemlidir. Yüzyıllar boyunca Doğu ve Batı arasında köprü olan Mısır'ın çarşı ve pazarları her daim zengin ve çeşitli olmuştur. Nâsır-ı Hüsrev'in döneminde Mısır, İslâm dünyasının en önemli ticaret merkezlerinden biriydi. Ayrıca çarşıların zenginliğini, ticari faaliyetleri ve çarşılarda satılan lüks ürünleri detaylı olarak aktarır. İbn Battûta, çarşıların temiz ve düzenli olduğunu, aynı zamanda hareketli ve şenlik havasında olduğunu betimlemiştir. Evliya Çelebi, çarşılarla ilgili kayıtlarında çok sayıda hayvan varlığından bahsetse de çarşıların büyüklüğünü ve zenginliğini de övgüyle aktarır. Daha modern bir dönemde Mısır'a giden Şiblî Nu'mânî çarşıların geniş ve parıltılı olduğunu, kitapların uygun fiyata satıldığını ancak insanların pazarlık yapma şekillerinin rahatsız edici olduğunu ifade etmiştir.

2.3.2. İmaretler

Nâsır-ı Hüsrev Sefernâme'si'nde sultana ait birçok kervansaray, hamam ve akar olduğunu ifade etmiştir.³²⁵

Dârü'l-Vezir denilen kervansarayı hayranlıkla aktaran seyyah bu kervansarayda yalnız ipekli kumaşların satıldığını, kervansarayın getirisinin de çok fazla olduğunu kaydeder. Bu şehirde bu büyüklükte 200 han olduğunu da bildirir.³²⁶

İbn Battûta Mısır'da çok fazla medrese, tekke, zâviye ve hastanelerin bulunduğunu kaydetmiş ve bunların bazı işlevlerine de değinmiştir.³²⁷ Her tekkede bir şeyh ve muhafız bulunurdu. Dervişlerin günde iki öğün yemek aldığı, cuma geceleri tatlı verildiği, hepsine yazlık ve kışlık elbise verildiği, aylık maaşa bağlandığı, bekar ve evli olanların da tekkesinin ayrı olduğu da kaydedilmiştir.³²⁸

Evliya Çelebi Mısır'da pek çok tekke ve imaret olduğunu hatta bunların dışında eski sultanların da camilerinde birer imaretleri bulunduğunu aktarır. Mısır'da geliri bol olan imaretlerden, paşa saraylarında mutlaka her gün sabah ve akşam

³²⁵ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 66.

³²⁶ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 84-85.

³²⁷ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/48-49.

³²⁸ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/49.

300'er büyük kazanla çorba dağıtıldığı nakledilir.³²⁹ Sultan Kalavun imaretinde sabah akşam ihtiyacı olan herkese bol yemek dağıtıldığı, ayrıca her cuma da fakirlere et verildiği nakledilmiştir.³³⁰

Şiblî Nu'mânî aktarımlarında Mısır'daki sosyal yapılar ve dini kurumlarla ilgili bazı gözlemlerine yer verirken imaretlere müstakil olarak değinmemiştir. Seyahatnâmesinde bu tür yapıları genel çerçevede ele almıştır.

2.3.3. Sebiller

Nâsır-ı Hüsrev, Kahire'de içme suyu olarak Nil nehrini kullandıklarını, sakaların develerle su taşıdıklarını ve Nil'e yakın kuyuların daha tatlı, uzak kuyuların ise daha acı olduğunu nakletmiştir. Mısır ve Kahire'de elli bin devenin su taşıdığı, develerin giremediği dar sokaklarda ise sakaların taşıdığı nakledilir.³³¹ Kahire'de batıdan doğuya doğru Haliç isminde bir dere olduğu da aktarılır.³³²

İbn Battûta, Seyahatnâmesi'nde Mısır'ın yağmura ihtiyacı olmadığını çünkü buradaki Nil Nehri sayesinde toprağının bereketli olduğunu nakleder.³³³ Ayrıca Mısır'da on iki bin su taşıyan saka olduğunu da aktarır.³³⁴

Evliya Çelebi, Amr b. Âs'ın Mısır'ı fethinden beri 770 kişinin şehre sultan olduğunu nakletmiştir. Bütün sultanların şehirdeki uygun yerlere binlerce sebil yaptırdığını, halen o dönemde 4 bin sebilin durduğunu bildirir. Mısır içindeki en büyük sebili Sultan Gavri'nin yaptırdığını, suyunun lezzetli, evkafının sağlam olduğunu da aktarır. Daha sonra işlek olan Sultan Eşref Sebili ve Sultan Hasan Sebili geldiğini, başka pek çok sebil bulunduğunu da aktarır.³³⁵ Yukarı iç kalede 21 adet çeşme bulunduğu, bunlardan birisinin iç kalede darphane dibinde, diğeri Sultan Kalavun divanhânesi dibinde, diğerlerinin paşanın sarayı meydanında, Ekmekçibaşî Kârhanesi yakınında, paşa mutfağı içinde, paşa hâs ahırında, Gavri'nin Azepler

³²⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/321.

³³⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/321.

³³¹ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 68; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 90-91.

³³² Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 69.

³³³ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/47.

³³⁴ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/48.

³³⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/331.

odalarının ortasında ve Azepler kapısının iç yüzünde de iki çeşme bulunmaktadır.³³⁶ Ayrıca Mısır'da 9200 havuzlu sâkiye ve binlerce de kuyu olduğu nakledilir.³³⁷ Mısır'daki sebiller hem su ihtiyacını karşılamış hem de sosyal hayatın bir parçası olmuştur.

2.3.4. Hamamlar

Nâsır-ı Hüsrev, çok fazla hamam olduğunu kaydetmiş ancak bunlarla ilgili detay kaydetmemiştir.³³⁸ *İbn Battûta Seyahatnâmesi*'nde Mısır'daki hamamlara da değinmiştir ancak detay vermemiştir.³³⁹ *Şibli Nu'mâni Seyahatnâmesi*'nde Mısır'daki hamamlarla ilgili herhangi bir bilgiyi kaydetmemiştir. Ancak Evliya Çelebi Mısır'da bulunan hamamları isimleriyle detaylarıyla bildirmiştir. Bu hamamlar şunlardır:

“Her zaman askerlerin gittiği Tavâşi Süleyman Paşa Hamamı, Sultan Hasan Camiinin yanında bulunan ve Mısır'ın en büyük hamamı kabul edilen Mustafa Paşa Hamamı başta olmak üzere, Beşek Hamamı, Kayserili İbrahim Kethüdâ Hamamı, Derbül Ahmer Hamamı, Subaşı Hamamı, Şekerciler Hamamı, Harabe Hamamı, Bakırcı Paşa Hamamı, Sak Hamamı, Kazasker Hamamı, Mercis Hamamı, Bâbı Nam Hamamı, Bâbi Şa'riyye Hamamı, Şa'ravî Hamamı, Kantaratü'l-Musiki Hamamı, Cimri Ali Bey Hamamı, Hamamü'l-Kelb, Huzu Nefis Hamamı, Bundukanı Hamamı, Mehdiyye Sultan Hamamı, Bâbü'l-Hark Hamamı, Emir Köprüsü Hamamı, Şeyh Bekrî Hamamı, Kapudan Hamamı, Taht-ı Rab Hamamı, Abidin Hamamı, Sunkur Köprüsü Hamamı, Habbâniyye Hamamı, Derb-i Cemamiz Hamamı, Mustafa Bey Hamamı, Suku't-Tellal Hamamı, Merzuk Hamamı, Avratlar Hamamı, Küçük Hamam, Taylûn Hamamı, Sâlibe Hamamı, Dud Hamamı, Kaysûniyye Hamamı, Bâbü'l-Vezir Hamamı, Salihyye Mahkemesi Hamamı, Kantaratü'l-Limon Hamamını bildirmiştir.”³⁴⁰

Seyyah bu hamamlar dışında sultan saraylarında, beylerbeyi, şeyhler, ulemâ ve bezirgânların konaklarında da muhakkak birer hamam olduğunu, bu hesaba göre

³³⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/332.

³³⁷ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/332-333.

³³⁸ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 66.

³³⁹ İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/35.

³⁴⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/322.

de saray hamamlarının 9060 kadar olduğunu aktarmıştır. Ayrıca da her hamamda muhakkak havuz ve fiskiye olduğunu bildirmiştir. Mısır hamamlarından gelen paranın tamamının vakıflara gittiği de nakledilir.³⁴¹

Mısır'daki hamamlar seyyahların döneminde yalnızca temizlik amaçlı değil aynı zamanda kültürel etkileşim ve sosyalleşme amacıyla kullanılmış, her dönemde toplumsal bir öneme de sahip olmuştur.

2.4. Nil Nehri

Nâsır-ı Hüsrev Mısır'ın Nil kıyısına kurulduğunu, hatta köşklere pencerelerinden kovayla ipi sarkıtınca Nil'den su çekildiğini kaydeder. Sakaların içme suyunu Nil'den getirdiğini de aktarır.³⁴² Mısır halkının ve köylerinin hem yaz hem de kış aylarında Nil'in suyundan içtiği kaynaklarda geçmektedir.³⁴³ Nil nehrinin kaynağının bilinmediğini, hatta seyyahın işittiğine göre Mısır sultanının bir yıl boyunca Nil'in kaynağını aradığı ancak bulamadıklarını da nakleder. Mısır'ın bütün köylerinin yüksek tepelere yapılma sebebinin Nil taşınca köyler sular altında kalmasın diye olduğu bildirilir. Ayrıca sultanın Nil 18 arşın yükselmezse halktan vergi almadığını, köyden köye gidişlerin de kayıkla olduğu aktarılır.³⁴⁴ Mısır'ın Nil ile deniz arasında olduğunu bildiren seyyah, Nil'in güneyden kuzeye doğru aktığını ve denize döküldüğünü de aktarır.³⁴⁵ Nil suyu kabarıp 18 arşını aşınca nehirde bütün vilayet ve illere ırmaklar, dereler açılır. Sultana ait bu nehir Haliç nehridir. Mısır'ın önünden başlayıp Kahire'den geçen nehrin açıldığı günler bayram günleri olarak kutlandığı nakledilmiştir. Nâsır-ı Hüsrev'in kayıtlarına göre o günlere "Haliç'in açılış törenine mahsus günler (Rükûbu Fethi'l-Halic) denilmektedir.³⁴⁶ Bu törenden önce hayvanlar seslere alışsın diye üç gün boyunca davul, dümbelek, boru çalarlardı. Sultan atına bindikten sonra 10.000 atın harekete geçtiği ve her atın eyerlerinin altınlarla bezendiği kaydedilmiştir.³⁴⁷

³⁴¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/323.

³⁴² Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 81.

³⁴³ Ya'kubî, *el-Büldân*, 178.

³⁴⁴ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 60-61.

³⁴⁵ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 62.

³⁴⁶ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 70.

³⁴⁷ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 71.

İbn Battûta Mısır'ın toprağının bereketli olmasını ve arazisinin yağmura ihtiyacı olmamasını kutlu Nil'in etkisi olarak gördüğünü bildirir. Nil'de sultana ve halka ait 36.000 gemi dolaştığını da aktarır.³⁴⁸ İbn Battûta Nil Nehri'ni "Mısır'ın Nil'i" diyerek ayrı bir başlık altında anlatır. Tatlı ve şirin şeklinde kaydettiği Nil Nehri'nin sağladığı geniş imkanlar sebebiyle de dünyadaki diğer nehirlerin hepsinden üstün olduğunu ifade eder. Kıyıları Nil kadar ekili, dikili başka bir nehir daha olmadığı, deniz olarak adlandırılan da başka akarsu olmadığını nakleder. Nâsır-ı Hüsrev gibi İbn Battûta da Nil'in diğer nehirlerin aksine güneyden kuzey yönüne doğru aktığını bildirmiştir. Nil suyunun ilginç özelliği ise Nil'in suyu çoğalırken diğer nehirlerin suyunun azaldığı, Nil'in suyu azalırken de diğerlerinin çoğaldığını anlatan seyyah, Nil'in dünyanın beş büyük nehrinden biri olduğunu da nakleder. Nil'in 16 arşından az olduğunda sultanın gelirinin azalacağı, 18 arşından fazla olduğunda ise ekili dikili alanlara zarar vereceği ve veba getireceği de aktarılır.³⁴⁹

Evliya Çelebi ve Şiblî Nu'mânî Nil Nehri'nden müstakil olarak bahsetmemiştir. Ancak Evliya Çelebi'nin uzun süre Mısır'da yaşaması, seyahatnâmesinde şehrin pek çok detayına yer vermesine sebep olmuştur. Nil Nehri gibi önemli bir nehirden de bazı başlıklar altında bahsetmiştir.

Evliya Çelebi Cersinka şehrinden Nil'in çıktığı yere 32 konak kaldığını, ancak gitmesinin nasip olmadığını aktarır. Nil Nehri'nin iki tarafında bulunan kasabaları gördüğünü ve orada görüştüğü bir kavimden Nil'in çıkışıyla ilgili aldığı bilgileri aktarmıştır. Nil'den kolların ayrılıp bütün memleketleri suladığı ve Nil'e başka suların karışmadığını, ayrıca Kamer dağından çıkarak kuzeye doğru bir gün gidildiğinde deniz gibi bir göle döküldüğünü, bu gölden çıkınca da ikiye ayrıldığını kaydeder.³⁵⁰

Dünyanın en uzun nehirlerinden biri olan ve çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan Nil Nehri, antik çağdan itibaren Mısır'daki yöneticilerin endişelerinden biri olmuştur. Mısır Nil Nehri'ne bağımlı hale gelmiş, onu her türlü engelden korumak

³⁴⁸ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/47-48.

³⁴⁹ Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 1/51; İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuḥfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, 2/1/28.

³⁵⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9-10/565-566.

için uğraşmış, yöneticiler de Nil'in kesintisiz akışını güvence altına almak için mücadele etmişlerdir.³⁵¹

Tarih boyunca önemini kaybetmeyen Nil Nehri, seyyahların Mısır ziyaretlerinde de odak noktalarından biri olmuştur. Mısır için ayrı bir öneme sahip olan Nil, şehrin fiziksel yapısını, tarımını, ticaretini etkilemiş, aynı zamanda halkın ve yöneticilerin günlük hayatında bile farklı hikâyelere konu olmuştur.

---

³⁵¹ Hasan İlkbahar, *Hydro-Hegemony and The Egyptian Foreign Policy: A Comprehensive Study On Egypt's Nile River Strategy* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 29.

SONUÇ

Ünlü seyyahlardan *Nâsır-ı Hüsrev*, *İbn Battûta*, *Evliya Çelebi* ve *Şiblî Nu'mânî'nin Seyahatnâmeleri*'nden yola çıkarak her birinin Mısır seyahatlerinde gördüklerini, güzergahlarını, edindikleri ve yaşadıkları tecrübeleri, o dönemlerdeki yaşanan olaylara bakış açıları ve seyahatlerinden beklentilerini kıyaslamalar yaparak aktarmaya çalışılmıştır. Amacımız her dört seyyahımızın da Mısır seyahatini kapsayan yaklaşık 850-900 yıllık dönemde yaşanan tecrübeleri, nelerin değiştiği ya da nelerin eklendiği ile ilgili bilgi çerçevesinde bir sunum yapmaktır. Bununla birlikte farklı kaynaklardan yararlanarak konu genişletilmeye ve doğru sonuçlar elde etmeye çalışılmıştır.

Seyyahlar ziyarette buldukları yerlerin idari ve siyasi yapılarıyla da etkileşim kurarlar. Bu durum seyyahların ülkelerle ilgili algılarının şekillenmesinde önemli rol oynar. Zaman içerisinde sürekli değişen siyasi ve idari yapıyı ünlü seyyahlar kendi deneyimlerine bağlı olarak yorumladılar. Seyahat ettikleri döneme göre siyasi ve idari yapı, seyyahların Mısır'ı nasıl inşa ettiklerini doğrudan etkilemiştir.

XI. yüzyılda yaşayan *Nâsır-ı Hüsrev*, *Fâtımî Halifeliği* dönemini aktardığı için önemlidir. O dönemde halkın güven ve huzur içinde yaşadığı, Nil Nehri'nin önemi ve Mısır'ın güçlü bir yönetim tarafından yönetildiği ön plana çıkmaktadır.

Nil Nehriyle ilgili anlatımlarında Mısır için hayati bir önem taşıdığını, Nil taşkınlarının tarıma etkisi ve sulama sistemlerini, tekne seyahatlerini ve nehrin ticaretiyle ilgili bilgiler vermiştir.

Toplumsal ve ekonomik hayattan bahsederken şehirlilerin çok zengin olduğundan, pazarlardaki çeşitlilikten, ticari hayatın canlılığından, halkın birbirine olan güveninden ve günlük hayattan bilgiler aktarılmaktadır.

Dini ve kültürel hayatla ilgili camilerden, mescitlerden ve vakıflardan bilgiler aktarılmaktadır.

İbn Battûta'nın Mısır seyahatini değerlendirdiğimizde ülkenin tarihi ve kültürel zenginliklerini aktarırken toplumsal yapıyla ilgili de değerli bilgiler aktarmaktadır. Buna göre:

Öncelikle Kahire'nin büyüklüğünden, canlılığından ve zenginliğinden bahsederken “şehirlerin annesi” olarak gördüğü şehrin muhteşem camileri, medreseleri, pazarı ve halkın kültürel çeşitliliği ile ilgili bilgiler vermiştir.

Nil'den bahsederken, nehrin bereketli sularının ülke ekonomisi için ne kadar önemli olduğunu ve zengin bir tarım bölgesi haline getirdiğini belirtmektedir.

Dini ve kültürel hayattan bahsederken eğitim ve ibadet hayatının yoğunluğu, cami ve medreselerin çokluğu, ayrıca Ezher'deki eğitimden övgüyle bahsetmektedir.

Sanat ve mimaride piramitlerden, eski Mısır yapılarından ve tarihi eserlerden bilgi verirken yapıların muhteşem olmasından övgüyle bahseder.

Toplumsal hayatla ilgili halkın misafirperverliğinden, günlük yaşamlarından, canlı ticaret hayatlarından ve çeşitli meslek gruplarından bilgiler aktarmaktadır.

XVI. yüzyıldan itibaren Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmişti. Osmanlı merkezli otoriteye sahip olmasına rağmen, yerel güçlerin bölgedeki önemli etkisinden kaynaklı, seyyahlar eserlerinde Mısır'daki siyasi yapıyı karmaşık olarak vurgulamaktadır.

Evliya Çelebi'nin Mısır değerlendirmeleri detaylı bilgiler içermektedir. Mısır'da on sene yaşayan ünlü Osmanlı seyyahı, XVII. yüzyıldaki sosyal, kültürel, ekonomik ve politik yapıyı detaylarıyla sunmuştur. Onun anlatıları bugün bile şehrin geçmişiyle ilgili ve Osmanlı dönemiyle ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Buna göre:

İlk olarak Kahire'nin önemine ve büyüklüğüne dikkat çekerek, şehrin mimarisi, camileri, medreseleri, günlük yaşamları vb. konuları detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Özellikle Ezher'de verilen eğitimi överek anlatmıştır.

Mısır toplumuyla ilgili bilgi verirken gelenekleri, görenekleri, günlük yaşamları, misafirperverlikleri vb. üzerine gözlemlerini aktarmıştır.

Şehrin ekonomik yapısı, pazarları ve ticaret yolları hakkında bilgiler verirken, Kahire'deki büyük çarşıları ve burada satılan malları detaylı olarak aktarmıştır.

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında yaşayan Şiblî Nu'mânî, diğer seyyahlardan farklı olarak Mısır'ı diğer İslâm ülkeleriyle karşılaştırmış, şehrin kendine özgü özelliklerini ve diğer ülkelerle olan benzerlik ve farklılıklarını analiz

etmiştir. Ayrıca onun bilgi birikimi Mısır'ın İslâm dünyasındaki etkisini, yerini ve önemini daha da iyi anlamamıza katkı sağlar. Şiblî Nu'mânî'nin değerlendirmelerini maddelediğimizde:

Mısır'daki İslâmî yapılar, medreseler ve kütüphanelerle ilgili derin bilgiler nakletmiştir.

Eğitim ve bilimsel çalışmalar açısından şehrin önemine dikkat çekerek Ezher gibi önemli bir kurumun İslâm alemindeki yerini belirtmiştir.

Tarihi yapılar ve piramitler üzerine gözlemlerini aktarırken yapım tarihleriyle ilgili bilgiler de sunmaktadır.

Toplumsal ve Siyasî hayat açısından da Mısır'ı değerlendiren seyyah bu değerlendirmelerinde, Osmanlı'nın son dönemlerindeki şehrin değişen şartlarına ve şehrin geleneksel ve modernleşme arasındaki değişimine dair gözlemlerini de nakletmiştir.

Mısır'daki halkın dini yaşamını, alimlerin rollerini de ele alarak İslamiyet'in günlük yaşam üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir.

KAYNAKÇA

Abouseif, Doris Behrens. “İbn Tolun Cami”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/416-418. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Ahmad, Anis. “Şiblî Nu’mânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/126-127. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Akgül, Mesut. *İbn Battûta’nın Seyahatnamesinde Gayrimüslimlerin Dinî Hayatı*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Apak, Adem. “Mısır’ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dini Alanda Meydana Gelen Gelişmeler Üzerine Değerlendirmeler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2001), 145-160.

Avcı, Casim. “Mısır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/557-559. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Aykut, A. Said. “İbn Battûta”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/361-368. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Azamat, Nihat. “Nâsır-ı Hüsrev”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Bahadıroğlu, Yavuz. *Resimli Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 25. Basım, 2010.

Baltacı, Cahit. “Mektep”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/6-7. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Beksaç, Engin. “Fâtımîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/237-240. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-. *Fütûhu’l-büldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü’l-Hilâl, 1988.

Çağrı, Mustafa. “İslam Kültüründe Seyahat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Müftülüğü Dergisi* 2 (2009), 5-9.

Çelebi, Evliya. *Seyahatname*. çev. Adnan Özyalçın. İstanbul: Büyülü Fener Yayınları, 1. Basım, 2018.

Efeoğlu, Zekiye. *Evliya Çelebi’ye Göre Mısır Beylerbeyileri’nin Mısır’a Geliş ve Gidişleri*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Erol, Halil İbrahim vd. (ed.). *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarih Yazımı*. Ankara: İlem Yayınları, 1. Basım, 2021.

Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. 10 Cilt. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1996.

Görgün, Hilal. "Mısır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/555-557. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkut b. Abdullah er-Rûmî el-*Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Dâru Sadr, 2. Basım, 1995.

İbn Battûta, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim et-Tancî. *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*. Dâru's-şarki'l-Arabî, 1. Basım, ts.

İlgürel, Mücteba. "Evliya Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/529-533. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

İlkbahar, Hasan. *Hydro-Hegemony and The Egyptian Foreign Policy: A Comprehensive Study On Egypt's Nile River Strategy*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Kırmızı, İsmail. *19. Yüzyılda Mısırlı Panislamist-Milliyetçi Entelektüel: Ahmet Şevki'nin Osmanlı-Mısır İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi*. Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Kurt, Ayşe. *İbn Cübeyr (1145-1217) ve İbn Battuta (1304-1369) Seyahatnamelerinde Mısır*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-. *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 3. Basım, 1991.

Nâsır-ı Husrev, Ebû Muîn. *Sefernâme*. thk. Yahya el-Haşşâb. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1983.

Nâsır-ı Husrev, Ebû Muîn. *Sefernâme*. çev. Abdülvehhab Tarzî. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1985.

Nu'mânî, Şibli. *Anadolu-Suriye-Mısır Seyahatnamesi*. çev. Yusuf Karaca. İstanbul: Risale Yayınları, 2002.

Öncü, Zeynep. *İbn Battuta Seyahatnamesi'nin Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Kazanımları Doğrultusunda İncelenmesi*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Özensoy, Ahmet Utku. “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Seyahatnamelerin Kullanılması”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 21/81 (2022), 43-60.

Özerveranlı, M. Sait. “Şibli Nu’mânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/127-129. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Öztürk, Nagihan. *Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Yahudiler ve Yahudilik*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Sarıçam, İlhami. *Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nin Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Yer Alan Tarih ile İlgili Kazanımlar Üzerinden İncelenmesi*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Seyyid, Eymen Fuâd. “Fâtımîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/228-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Şeşen, Ramazan. “Eyyübîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/20-31. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-. *Târîhu’t-Taberî (Târîhu’r-rusûl ve’l-mülûk)*. Mısır: Dâru’l-Maârif, 2. Basım, 1967.

Tancî, İbn Battûta. *İbn Battûta Seyahatnâmesi I.* çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Tomar, Cengiz. “Mısır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/559-563. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Türk, İbrahim Caner. “Evliya Çelebi’nin Gözlemleriyle XVII. Yüzyılda Osmanlı Eğitimi”. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (2022), 67-114.

Uçar, Mustafa - Yüksel, Ayhan. “İslam’da Seyahat”. *International Symposium on Innovative Approaches in Scientific Studies* 3 (2018), 467-471.

Uğraş, Mehmet. *Seyahatin Sosyolojik İmkânı: Evliya Çelebi Seyahatnamesi Örneği*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Ya’kubî, Ahmed b. İshak b. Cafer b. Vehb b. Vâdih el-. *el-Büldân*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1422.

Osmanlı Belgelerinde Mısır. çev. Galip Yavuz. İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1. Basım, 2012.

Yazıcı, Hüseyin. “Seyahatnâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/9-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Yıldırım, Behiye. *Müslüman Seyyahlara Göre Kudüs (Nâsır-ı Hüsrev, İbn Battûta, Evliya Çelebi ve Şiblî Nu‘mânî Örneği)*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Yiğit, İsmail. “Memlükler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/90-97. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

